

Onderwijssecretariaat van de
Steden en Gemeenten van de
Vlaamse Gemeenschap v.z.w.

Leerplan Secundair Onderwijs

Optie **Toegepaste beeldende kunst**

Onderwijsvorm **Kunstsecundair onderwijs**

Graad **Derde graad**

Leerjaar **Eerste leerjaar**
Tweede leerjaar

Bestelnummer **O/2/2003/372**

*Vervangt leerplan O/2/2002/372
vanaf 1 september 2003 in het eerste leerjaar
vanaf 1 september 2004 in de beide leerjaren*

Onderwijssecretariaat van de
Steden en Gemeenten van de
Vlaamse Gemeenschap v.z.w.

Leerplan Secundair Onderwijs

Dit leerplan werd herwerkt voor:

- Vak(ken)
- KV Toegepaste beeldende vorming**
2003/41//3/L/SG/1/III//D/
 - KV Waarnemingstekenen**
2002/107//3/L/SG/1/III//D/

Optie **Toegepaste beeldende kunst**

Onderwijsvorm **Kunstsecundair onderwijs**

Graad **Derde graad**
Leerjaar **Eerste leerjaar**
 Tweede leerjaar

Bestelnummer **O/2/2003/372**
Vervangt leerplan O/2/2002/372
vanaf 1 september 2003 in het eerste leerjaar
vanaf 1 september 2004 in de beide leerjaren

Inhoudstafel

Woord vooraf	3
Lessentabel	4
Leerplan bestemd voor	5
1 Het leerplan	6
1.1 Ontwikkeling	6
1.2 Goedkeuring	6
1.3 Verplichting	6
1.4 Pedagogische vrijheid	7
2 De leerlingen	8
2.1 Toelatingsvoorwaarden	8
2.2 Beginsituatie voor de optie	8
2.3 Psychologisch profiel van de leerlingen	9
3 Het onderwijs	15
3.1 Pedagogisch project	15
3.2 Opdrachten van het gewoon voltijds secundair onderwijs	16
3.3 Visie op de derde graad	19
3.4 Specifieke klemtonen in het KSO	19
4 Algemene doelstellingen voor de optie	20
5 Algemene didactische wenken	21
5.1 Het scheppen van ruimte voor de persoonlijke ontwikkeling van de leerling als kritisch en creatief denkend individu	21
5.2 Het scheppen van ruimte voor de sterke individuele begeleiding van de leerling in zijn creatief proces	21
5.3 Het ontplooiën van de zelfstandigheid, de zelfverantwoordelijkheid en de zelfdiscipline van de leerling	22
5.4 Aandacht voor het socialisatieproces	22
5.5 Het belang van de artistieke activiteiten, zowel binnen- als buitenschools	22
5.6 Algemene principes die het leerproces in de kunstvakken in de hand kunnen werken	23
6 Leerplandoelstellingen, leerinhouden, didactische wenken en hulpmiddelen	24
KV Toegepaste beeldende vorming	26
KV Waarnemingstekenen	44
7 Het gebruik van informatie- en communicatietechnologie	52
7.1 Instructie, differentiatie en remediëring met behulp van ICT	52
7.2 Informatie verwerven en verwerken met ICT	52
7.3 Communiceren met ICT	52

8	Het gelijke onderwijskansenbeleid	54
8.1	Preventie en remediëring van studie- en gedragsproblemen	54
8.2	Taalvaardigheidsonderwijs	54
8.3	Intercultureel onderwijs (ICO)	54
8.4	Oriëntering bij instroom en uitstroom	55
8.5	Leerlingen- en ouderparticipatie	55
9	Taalbeleid	56
9.1	Lessen en lesmateriaal taalgericht maken	56
9.2	Enkele tips	56
10	Evaluatie	58
10.1	Het goed functioneren van evaluatie wordt gekenmerkt door volgende eigenschappen	58
10.2	De invloed van permanente evaluatie (of procesevaluatie) op het leren van de leerlingen	59
10.3	Een doordachte evaluatie is gebaseerd op het samenspel van verschillende factoren	59
10.4	Permanent evalueren betekent	60
10.5	Permanent evalueren kan verwerkt worden in een document	61
11	Leermiddelen	62
12	Bibliografie	63
12.1	Algemeen	63
12.2	Psychologisch profiel	63
12.3	Algemene didactische wenken	63
12.4	KV Toegepaste beeldende vorming	64
12.5	KV Waarnemingstekenen	67
12.6	Evaluatie	70
13	Bijkomende informatie	71
13.1	Algemeen	71
13.2	Vakoverschrijdende eindtermen	72
14	Bijlagen	93
14.1	Vakoverschrijdende eindtermen derde graad	93
14.2	Instructiekaarten	101
	Colofon	106

Woord vooraf

Dit leerplan wordt ingevoerd bij de aanvang van het schooljaar 2003/2004.

Het werd ontwikkeld door de leerplancommissie van het OVSG. Het bestaande leerplan werd geëvalueerd en herwerkt volgens nieuwe inzichten. Zo bevat dit leerplan de neerslag van een jarenlange onderwijservaring. Het houdt niet alleen een verplichting tot realisatie in, maar is tevens een inspiratiebron voor de leerkracht, voor de vakwerkgroep en voor de pedagogische organisatie van de derde graad.

OVSG

Onderwijssecretariaat van de
Steden en Gemeenten van de
Vlaamse Gemeenschap v.z.w.

Ravensteingalerij 3 bus 7
1000 Brussel
tel.: 02 506 41 50
fax: 02 502 12 64
e-mail: info@ovsg.be
website: www.ovsg.be

Lessentabel
Toegepaste beeldende kunst
3de graad KSO

1 BASISVORMING	15
AV Godsdienst/Niet-Confessionele Zedenleer	2
AV Aardrijkskunde	1
AV Engels	2
AV Frans	2
AV Geschiedenis	1
AV Lichamelijke opvoeding	2
AV Nederlands	3
AV Wiskunde	2
2 OPTIONEEL GEDEELTE	
2.1 Fundamenteel gedeelte	18
AV Kunstgeschiedenis	2
KV Toegepaste beeldende vorming	12
KV Waarnemingstekenen	4
2.2 Complementair gedeelte	3
<u>Voorstel:</u>	
AV Biologie	0/1
AV Chemie	0/1
AV Esthetica	0/1
AV Fysica	0/1
AV Geschiedenis	0/1

Leerplan bestemd voor de derde graad KSO eerste en tweede leerjaar van de derde graad van het Kunstsecundair Onderwijs

Optie Toegepaste beeldende kunst

Dit leerplan bevat de doelstellingen, leerinhouden en didactische wenken voor de vakken van het *fundamenteel gedeelte*:

KV	Toegepaste beeldende vorming	12
	<i>Fotografie</i>	
	<i>Grafische vormgeving</i>	
	<i>Multimediale vormgeving</i>	
	<i>Ruimtelijke vormgeving (naar keuze)</i>	
KV	Waarnemingstekenen	4

Voor het vak AV Kunstgeschiedenis bestaat een apart leerplan. Dit leerplan bevat leerinhouden die identiek zijn voor alle studierichtingen van de derde graad KSO en bovendien twee modules te kiezen in functie van de studierichting. Overleg met de leerkracht kunstgeschiedenis is dus noodzakelijk.

Voor het *complementair gedeelte* stelt de lessentabel een invulling voor, deze vakken werden niet opgenomen in dit leerplan. De keuze ligt bij de school.

Het leerplan is opgebouwd als graadleerplan. De volgorde is niet bindend, de leerkracht kan zelf oordelen wat in het eerste of in het tweede leerjaar van de derde graad behandeld wordt. Indien de vakken in beide leerjaren niet door dezelfde leerkracht gegeven worden, is samenwerking en grondig overleg noodzakelijk, om zo te komen tot longitudinale planning.

1 Het leerplan

Een leerplan is een document dat de essentiële gegevens bevat voor de concrete onderwijspraktijk. Het is afgestemd op een welomschreven leerlingengroep en het somt de algemene en specifieke doelstellingen en aansluitende leerinhouden op voor één of meer vakken of vakgebieden. Bovendien geeft het wenken voor de didactische aanpak en verschaft het gegevens die nuttig zijn voor de realisatie van het leerplan.

1.1 Ontwikkeling

Het leerplan wordt ontwikkeld door de inrichtende macht of door de overkoepelende onderwijsorganisatie, i.c. het OVSG, in samenwerking met representatieve leden van de inrichtende machten.

Onderwijs vertrekt vanuit expliciete doelstellingen. Het leerplan bevat algemene en specifieke doelstellingen voor het vak. Deze eigen doelstellingen bestaan uit twee categorieën:

- een aantal doelstellingen (basis of uitbreiding) komt voort uit de visie op het vak/vakgebied;
- een aantal concretiseren het eigen pedagogisch project en bepalen aldus de identiteit van de inrichtende macht en de overkoepelende onderwijsorganisatie OVSG. Het betreft basisdoelstellingen die voorkomen uit de vakoverschrijdende eindtermen.

Het is de taak van de leraar om de doelstellingen om te zetten in concrete lesdoelstellingen.

1.2 Goedkeuring

De gemeenschapsinspectie beoordeelt het leerplan op basis van vastgelegde criteria en adviseert de minister van onderwijs met betrekking tot de goedkeuring. De beoordeling slaat in hoofdzaak op de algemene en specifieke doelstellingen, de leerinhouden en op de aanwezigheid van een aantal elementen zoals de didactische wenken en de aanbevelingen voor de vakevaluatie. Deze elementen behoren tot de pedagogische vrijheid en zijn niet het voorwerp van de goedkeuring. De gemeenschapsinspectie neemt er kennis van maar beoordeelt ze niet.

Na de goedkeuring door de minister van onderwijs verwerft een leerplan een officieel statuut. Men kan stellen dat een goedgekeurd leerplan een contract is tussen de inrichtende macht en/of de onderwijsorganisatie en de Vlaamse Gemeenschap.

1.3 Verplichting

Alle scholen zijn verplicht een goedgekeurd leerplan te gebruiken voor elk onderwezen vak. De gemeenschapsinspectie controleert het gebruik van het leerplan en de realisatie van de basisdoelstellingen (B).

De uitbreidingsdoelstellingen (U) zijn niet verplicht.

1.4 Pedagogische vrijheid

De didactische aanpak (waaronder evaluatie) behoort tot de vrijheid van de inrichtende macht. Dit impliceert dat de school en haar leraren deze vrijheid zinvol invullen en er verantwoordelijkheid voor opnemen. De gemeenschapsinspectie gaat eventueel na hoe de school met deze vrijheid omgaat.

Graadleerplan

Het leerplan is voor de derde graad uitgeschreven. De doelstellingen zijn consecutief, thematisch of volgens de vaardigheden opgebouwd. De volgorde in de opbouw is niet bindend voor de leerkracht of de school. Voor de concrete invulling van het eerste en het tweede leerjaar van de graad ligt de bevoegdheid bij de school. De vakgroepen moeten overleggen en bepalen wat tot de invulling van het eerste en het tweede leerjaar behoort.

Ruimte voor eigen inbreng

Het volume aan leerinhouden is beperkt gehouden. De leerkracht moet niet onder tijdsdruk werken, maar heeft ruimte voor variatie in leerlingactiverende didactische werkvormen en voor vakoverschrijdend werken. Er is ruimte voor de eigen inbreng en creativiteit van de leerkracht en de school om o.a. thema's en projecten te ontwikkelen.

2 De leerlingen

2.1 Toelatingsvoorwaarden

De toelatingsvoorwaarden voor het gewoon voltijds secundair onderwijs worden opgesomd in de omzendbrief SO 64 van 25-06-1999 betreffende de organisatie van het voltijds secundair onderwijs.

2.1.1 Eerste leerjaar van de derde graad T.S.O. en K.S.O.

Kunnen als regelmatige leerlingen worden toegelaten:

- de regelmatige leerlingen die het tweede leerjaar van de tweede graad van het algemeen, het technisch of het kunstsecundair onderwijs met vrucht hebben beëindigd;
- de regelmatige leerlingen die het tweede leerjaar van de derde graad van het beroepssecundair onderwijs met vrucht hebben beëindigd;
- de houders van het getuigschrift van de tweede graad van het secundair onderwijs, uitgereikt in het algemeen, het technisch of het kunstsecundair onderwijs door de examencommissie van de Vlaamse Gemeenschap, onder de volgende voorwaarde: gunstig advies van de toelatingsklassenraad over de keuze van de studierichting;
- de regelmatige leerlingen van het buitengewoon secundair onderwijs, onder de volgende voorwaarde: gunstige beslissing van de toelatingsklassenraad.

Voor de optie topsport TSO moeten de leerlingen bovendien voor het betrokken schooljaar een topsportstatuut A of B hebben verkregen van de selectiecommissie voor de betrokken sportdiscipline overeenkomstig het topsportconvenant dat op 25 maart 1998 is gesloten tussen de onderwijs- en de sportsector. Deze toekenning houdt geen garantie in dat de topsportrichting het schooljaar nadien verder kan worden gevolgd.

2.1.2 Tweede leerjaar van de derde graad K.S.O.

Kunnen als regelmatige leerlingen worden toegelaten:

- de regelmatige leerlingen die het eerste leerjaar van de derde graad van het kunstsecundair onderwijs met vrucht hebben beëindigd in dezelfde studierichting;
- de regelmatige leerlingen die het eerste leerjaar van de derde graad van het kunstsecundair onderwijs met vrucht hebben beëindigd in een andere studierichting van hetzelfde studiegebied, onder de volgende voorwaarde: gunstig advies van de toelatingsklassenraad;
- de regelmatige leerlingen die het eerste leerjaar van de derde graad van het algemeen, technisch of kunstsecundair onderwijs met vrucht hebben beëindigd in een studierichting van een ander studiegebied, onder de volgende voorwaarden:
 - a) gunstige beslissing van de toelatingsklassenraad na kennisname van advies van de delibererende klassenraad van de studierichting die de leerlingen in het eerste leerjaar van de derde graad met vrucht heeft gevolgd;
 - b) bedoelde gunstige beslissing is gebaseerd op ernstige medische, psychische, sociale of onderwijskundige redenen.

2.2 Beginsituatie voor de optie

In principe komen de leerlingen uit de tweede graad Beeldende en architecturale kunsten of uit een andere optie van de tweede graad KSO.

Deze leerlingen beheersen dus als een aantal vaardigheden eigen aan de gekozen discipline. Deze basisvaardigheden situeren zich in het domein van de waarneming, de kennis en de motoriek.

Sommige leerlingen stromen in zonder vooropleiding. In dit geval zullen zowel de school als de leerlingen inspanningen leveren om lacunes weg te werken.

Bij instroom in de derde graad mag men leerlingen verwachten die:

- bij hun instap in het KSO de gedrevenheid hebben om creatief te werken en hun creativiteit te ontwikkelen;
- bereid zijn tot een permanente reflectie over de eigen aanleg en inzichten;
- bereid zijn artistiek-technische vaardigheden te ontwikkelen;
- bij de instap beseffen dat het verwerven van de noodzakelijke inzichten en attitudes een bewuste keuze en een dagelijkse concentratie veronderstellen;
- in staat en bereid zijn in groep te werken en de eigen realisaties te vergelijken met die van anderen;
- een betrokkenheid vertonen met het studiegebeuren en van daaruit bereid zijn aanknopingspunten te zoeken in de actualiteit.

2.3 Psychologisch profiel van de leerlingen¹

Leerlingen van de derde graad doen hun intrede in de late adolescentiefase (17 tot 22 jaar) ook wel de jong-volwassenheid genoemd. Na de periode van veelvuldig en overvloedig experimenteren met heel wat keuzemogelijkheden zullen deze jongeren stilaan meer gerichtere en stabielere keuzen maken en gaan zij over tot het aangaan van ('volwassen') verplichtingen met betrekking tot maatschappelijke posities, zoals bijvoorbeeld beroeps- en/of studiekeuze, en van persoonlijke relaties, zoals bijvoorbeeld een vaste relatie, een stabiele vriendenkring,

2.3.1 De cognitieve ontwikkeling

Het denken verandert drastisch tijdens de adolescentie en heeft (normaliter) tegen het einde van de adolescentie een 'volwassen' vorm bereikt. Concreet betekent dit dat het abstractievermogen, het probleemoplossend denken, alsook het construeren van logische combinaties het hoogste ontwikkelingsniveau bereiken.

Jong-volwassenen hebben een grote interesse voor datgene wat niet waarneembaar is. Inhoudelijk betekent dit dat zij in staat zijn hun mening te vormen over maatschappelijke onderwerpen, zoals wereldproblemen, milieu, oorlog, culturele verschillen,... Zij kunnen zich een voorstelling maken van een probleem zonder dat dit probleem zich in hun directe omgeving voordoet. Zij kunnen actief nadenken over efficiënte en realistische oplossingen voor mogelijke of toekomstige problemen.

Bovendien wordt het denkproces van jong-volwassenen gekenmerkt door het vermogen om probleemoplossend te denken. Concreet betekent dit dat zij in staat zijn om voor een (abstracte) probleemstelling verscheidene oplossingen te bedenken, deze mogelijkheden naar waarde en efficiëntie in te schatten en tenslotte de meest accurate oplossing te beargumenteren. Dit alles kunnen ze zonder dat het probleem of de mogelijke oplossingen zich ervoor daadwerkelijk dienen voor te doen of uitgevoerd moeten worden. Jong-volwassenen hebben het vermogen probleemstellingen inzichtelijk te benaderen en oplossingen te formuleren met de nodige bewijsvoering. Hun denkvermogen wordt dus wetenschappelijk van aard.

Verder kunnen deze jonge mensen ideeën, eigenschappen, factoren,... op een logische wijze combineren om zo tot een duidelijk allesomvattende gedachte, mening of oplossing te

¹ Met dank aan Prof. Dr. I. Ponjaert-Kristoffersen en Dra. Telidja Klai voor deze tekst.

komen. Hun gedachtegang is holistisch en logisch van aard. Jong-volwassenen benaderen problemen of vraagstellingen in hun totaliteit en proberen zo ruim mogelijk het spectrum van componenten te analyseren om tot een zo volledig mogelijke oplossing of mening te komen.

Tot slot dient vermeld dat jong-volwassenen zeer gericht met hun aandachtscapaciteit kunnen omgaan. Deze vaardigheid betreft een tweetal richtingen. Enerzijds zijn deze jongeren in staat hun aandacht over verschillende zaken tegelijkertijd te verdelen. Anderzijds kunnen ze hun aandacht zeer selectief op een bepaalde taak richten. Concreet betekent dit dat zij meerdere zaken tegelijkertijd kunnen doen (bijvoorbeeld naar twee mensen tegelijk luisteren) en dat zij hun aandacht selectief kunnen richten naar één taak zonder dat andere stimuli aandacht krijgen (bijvoorbeeld de krant lezen met de radio aan).

Met het geheel van al deze vaardigheden zijn jong-volwassenen in staat op efficiënte wijze informatie te verwerken, deze informatie te relateren aan reeds bestaande informatie om ze tenslotte op gegeneraliseerde, abstracte en wetenschappelijke wijze te gebruiken.

De vakoverschrijdende eindtermen 'leren leren' (zie bijlage 14) ondersteunen dit groeiproces. In de derde graad worden de leerinhouden complexer en de contexten ruimer. Het geleerde moet toepasbaar en transferabel zijn op een grotere variëteit van situaties. Bovendien vertoont het leerproces een groeiende graad van zelfstandigheid.

2.3.2 De morele ontwikkeling

De cognitieve veranderingen eigen aan de adolescentieperiode hebben een belangrijke invloed op de morele ontwikkeling. Wanneer jongeren het einde van de adolescentie bereiken, worden ze zich meer bewust van morele en ethische vraagstukken. Zo zijn jong-volwassenen in staat om meer genuanceerd en gedistancieerd na te denken over ethische en morele kwesties. Zij kunnen zich een oordeel vormen over wat recht en billijk is en over wat sociale rechtvaardigheid omvat.

In eerste instantie zullen jongeren zich oriënteren naar waarden die binnen een bepaalde gemeenschap gedeeld worden. Met andere woorden bij het vormen van een moreel oordeel wordt uitgegaan van de sociale orde, de maatschappelijke afspraken en de regels binnen de samenleving. Concreet betekent dit dat jongeren zich bij hun morele oordeelvorming baseren op het waarden- en normensysteem dat geldend is binnen het gezin, hun leeftijdsgroep en de cultuur waarin zij leven. Correct handelen betekent dan datgene te doen wat anderen (in de eerste plaats leeftijdgenoten, maar ook ouders, leerkrachten,...) verwachten. Conformisme evenals het ondersteunen van de sociale orde is wat als ethisch en moreel correct wordt beschouwd.

In dit laatste komt geleidelijk verandering. Het vermogen na te denken over morele vraagstukken krijgt een andere dimensie. Jong-volwassenen oriënteren zich op meer universele ethische principes, waarbij zij zich bewust zijn dat dit mogelijk een conflict met zich meebrengt tussen de ethische kant van de vraagstelling enerzijds en de juridische kant anderzijds. Jong-volwassen ontwikkelen autonome morele principes. Deze principes hebben waarde en geldigheid onafhankelijk van de maatschappelijke maatstaven en onafhankelijk van persoonlijke relaties en gebruiken binnen de leeftijdsgroep en de jeugdcultuur. Dit betekent niet dat deze jongeren zich afzetten tegen wetten en sociale regels, want veelal komen deze overeen met wat als ethisch en moreel gefundeerd wordt beschouwd. Wanneer wet en sociale regels botsen met ethische principes, zal het principe echter de bovenhand halen en zal men handelen naar het principe. Het vermogen om morele vraagstukken ruimdenkend te benaderen is zeer duidelijk zichtbaar in heel wat ethische debatten, zoals bijvoorbeeld het euthanasiedebat, het abortusdebat,...

Binnen de zoektocht naar identiteit of, met andere woorden de zoektocht naar een 'ik', dat constant blijft tussen alle afwisselingen in de persoonlijke omgeving, wordt het nadenken over morele vraagstukken zeer belangrijk. Het geeft de jongere een eigen moreel en ethisch referentiekader. De jong-volwassene heeft sterk behoefte aan dit eigen waardensysteem, in het bijzonder nu hij/zij de waarden die hem/haar door de ouders werden bijgebracht in twijfel trekt.

Verder kunnen we stellen dat de morele ontwikkeling door bepaalde omstandigheden bevorderd kan worden. Vooral een gevarieerde sociale stimulatie zou hier een belangrijke stimulans zijn. Met andere woorden jongeren zouden verschillende sociale rollen moeten kunnen vervullen. Een belangrijke voorwaarde hiertoe is dat jongeren in staat gesteld worden tot een bepaalde groep te behoren. Dit laatste geldt zowel binnen het gezin, de peergroep als de school of de werksituatie. Tevens is het belangrijk dat jongeren betrokken worden bij beslissingsprocessen. Zij kunnen daarbij algemeen aanvaarde morele conventies kritisch benaderen om zo tot de vaststelling te komen dat niet één oordeel geldend is.

Vanzelfsprekend zal in eerste instantie door de jongeren vanuit gegaan worden dat éénieder op een eigen manier over de zaken denkt. Jongeren vertrekken dus op dat ogenblik niet van aanvaarde conventies, maar laten zich vooral leiden door de gevolgen van hun gedrag. In de verdere ontwikkeling van het moreel redeneren zal de morele beoordeling opnieuw plaatsvinden vanuit centralere morele uitgangspunten. Deze zijn niet meer de conventies die de ouders, de peergroep of de school overdragen. Ze zijn geïntegreerd door de jongere zelf. Jong-volwassenen hebben hun morele waarden en normen dus aanvaard als zijnde geldig en universeel ethisch.

De vakoverschrijdende eindtermen 'opvoeden tot burgerzin' (zie bijlage 14) en een participatief schoolklimaat dragen bij tot deze ontwikkeling door elke jongere te vormen tot een democratisch denkende, voelende en handelende persoon. Dit omvat onder meer de volgende aspecten:

- *emancipatorisch: elke jongere opleiden tot zelfstandigheid en mondigheid;*
- *maatschappelijk: de betrokkenheid van elke jongere bij het sociale gebeuren bevorderen;*
- *ethisch: jongeren vormen tot openheid voor en vaardigheid in waarde-analyse en waardeverheldering.*

2.3.3 De psychosociale ontwikkeling

Naar het einde van de adolescentie toe zijn jongeren in staat duurzame relaties aan te gaan. In de eerste plaats kunnen deze relaties tot stand komen omdat jongeren begrip hebben voor de wijze waarop anderen denken en voelen en tevens aanvaarden dat dit anders kan zijn dan de wijze waarop zij zelf denken en voelen. Jong-volwassenen hebben immers inzicht in de uniciteit van elkeen en in het feit dat elkeen gekenmerkt wordt door een eigen levensgeschiedenis. Een gevolg hiervan is dat jongeren zich realiseren dat het niet altijd mogelijk is de beweegredenen en motieven van anderen te onderkennen. Bovendien zijn jong-volwassenen zich ook bewust van de relativiteit van standpunten, beweegredenen en maatstaven. Binnen vriendschappen wordt de gezamenlijkheid van standpunten gerelativeerd. De vroegere onvoorwaardelijke groepsloyaliteit vormt stilaan geen voorwaarde meer voor een duurzame relatie. Men kan stellen dat jongeren van 17-18 jaar eerder streven naar een evenwicht tussen afhankelijkheid en onafhankelijkheid binnen hun relaties, in het bijzonder binnen hun partnerrelatie. Afhankelijk geeft daarbij aan dat jongeren beseffen dat zij in hun relaties steun vinden en dat ze deze relaties nodig hebben voor hun verdere ontwikkeling. Onafhankelijkheid bestaat uit het groeiend besef dat men anderen de ruimte dient te geven en zelf ook de ruimte dient te krijgen om andere relaties te ontwikkelen.

Jongeren en hun ouders

Ook voor ouders wordt het duidelijk dat jong-volwassenen een grotere zelfstandigheid vertonen. Zij ruilen de rol van afhankelijk kind in voor de rol van een autonoom beslissende jongere. Concreet betekent dit dat jongeren zelf opvattingen vormen, beslissingen nemen en individuele keuzen maken. Dit alles betreft niet alleen dagelijkse zaken, zoals kleding, inrichting van de eigen kamer, haardracht, televisieprogramma's,...., maar ook meer fundamentele beslissingen zoals studie- en beroepskeuze, relatievorming, ontspanningsmogelijkheden,... Het gedrag van jongeren wordt dus steeds minder bepaald door gebods- en verbodsbepalingen vanuit het gezin. Veelal wordt thuis en op school steeds meer rekening gehouden met de mening van jongeren en is men geneigd deze mondigheid tegemoet te treden. Deze permissiviteit waarvan jongeren kunnen genieten, impliceert evenwel dat men verwacht dat ze zelfcontrole, verantwoordelijkheid en plichtsbesef tonen. Bij dit alles kunnen we opmerken dat jongeren op financieel vlak nog geruime tijd afhankelijk blijven van hun ouderlijk milieu. Dit heeft te maken met de langdurige scholing, het feit dat jong-volwassenen minder snel het ouderlijke huis verlaten en over het algemeen sowieso later de arbeidsmarkt betreden. Deze sociaal-economische positie van jongeren staat haaks op de sociaal-culturele zelfstandigheid die hun wordt toegekend. Deze dubbele situatie kan voor jong-volwassenen tot emotionele verwarring leiden.

Jongeren en de school

De school heeft een belangrijke invloed op jongeren, vooral in een tijdperk waar jongeren een groot deel van de tijd binnen onderwijsinstellingen doorbrengen. Het is dan ook onontbeerlijk dat onderwijsinstellingen zich aansluiten bij het maatschappelijk gebeuren, waardoor jongeren de kans krijgen verschillende sociale rollen aan te gaan en daarbinnen hun verantwoordelijkheden op te nemen. Het is dan ook belangrijk dat jong-volwassenen binnen de school de mogelijkheid krijgen, naast stimulatie op cognitief vlak, zich te vormen op sociaal en moreel vlak.

Uit onderzoek blijkt dat deze holistische benadering van de leerlingen voornamelijk beïnvloed wordt door:

- de verwachtingen die binnen de onderwijsinstelling naar de leerlingen toe worden gesteld;
- het model dat de leerkrachten op de school bieden;
- de wijze waarop feedback aan de leerlingen wordt gegeven;
- de wijze waarop met de klas als groep wordt omgegaan;
- de wijze waarop leerstof aangereikt wordt evenals de verwachting naar het gebruik van deze leerstof.

Kortom, de kwaliteit van de sfeer binnen de onderwijsinstelling, alsook de helderheid van de doelstellingen en verwachtingen naar de leerlingen toe blijken zeer belangrijke predictoren te zijn voor de cognitieve, sociale en morele ontwikkeling van jong-volwassenen.

De vakoverschrijdende eindtermen 'sociale vaardigheden' (zie bijlage 14) zien deze ontwikkeling als één leerlijn. Bij het expliciet nastreven van deze sociale vaardigheden benadert de school ze mede vanuit het kinderrechtenperspectief. Welbevinden op school is een belangrijke randvoorwaarde bij het oefenen van sociale vaardigheden.

Jongeren en hun leeftijdgenoten

Duurzame relaties komen op de voorgrond. Dit brengt met zich mee dat jong-volwassenen minder in groepsverband vertoeven, maar de voorkeur geven aan een kleinere groep van vrienden. Zij spenderen meer tijd aan intiemere activiteiten met een beperkt aantal vrienden, met een 'beste' vriend(in) of met hun partner. Dit beperkt aantal vrienden is voor de jongere

zeer bijzonder. De jong-volwassene deelt gedachten en gevoelens met deze leeftijdgenoten. Zij zijn een toeverlaat en steun. Daar waar gelijkheid in gedachten, meningen en gevoelens zeer belangrijk is tijdens de vroege en de midden-adolescentie, komt intimiteit nu op de eerste plaats. Deze intimiteit overstijgt tijdens de late adolescentie als het ware de nood aan conformiteit.

Wanneer men de activiteiten van jong-volwassenen met hun vrienden onder de loupe neemt, kan men stellen dat er geslachtsverschillen op te merken zijn. Meisjes geven aan dat ze vooral activiteiten met hun vrienden ondernemen die gericht zijn op het communicatieve, zoals bijvoorbeeld op café gaan, uit eten gaan, of gewoon gezellig thuis zitten kletsen. Jongens daarentegen geven aan dat ze voornamelijk meer actieve ontspanningsactiviteiten met hun vrienden ondernemen, die in de eerste plaats gericht zijn op beweging, zoals bijvoorbeeld sporten.

Wanneer men jongeren bevroegt over de onderwerpen waarover zij met elkaar praten, blijken deze zowel over maatschappelijke thema's te gaan, zoals bijvoorbeeld oorlog, religie,..., als over intieme onderwerpen, zoals partnerrelaties, vriendschap, seksualiteit,... Geslachtsverschillen zijn ook hier op te merken. Zowel jongens als meisjes praten over dezelfde onderwerpen, alleen bespreken meisjes meer intieme zaken in vergelijking met jongens. Jongens blijken meer een beroep te doen op anoniemere bronnen, zoals boeken, internet,... wanneer het gaat over het diepste van hun binnenste.

Jongeren en hun vrije tijd

Met betrekking tot de vrijetijdsbesteding zijn er niet echt veel veranderingen tussen de verschillende stadia binnen de adolescentie. Wel kan worden opgemerkt dat met het ouder worden de vrije tijd steeds meer buitenshuis doorgebracht wordt. De beeld- en muziekcultuur wordt zo bijvoorbeeld steeds meer buitenshuis opgezocht. Concerten, cafés, bioscoop, fuiven, discotheken... zijn dan ook favoriete ontmoetingsplaatsen voor jong-volwassenen. Maar ook de sport- en recreatiezalen blijven in de top tien van de meest bezochte plaatsen. Toch is het zo dat de deelname aan deze activiteiten niet meer in grote groep gebeurt, wel in een kleinere, hechtere vriendenkring. Die beperkte vriendenkring krijgt dus binnen de vrije tijd een uitverkoren plaats.

2.3.4 Tot slot

Hoewel het veel moeilijker is de verschillende veranderingen tijdens de late adolescentie vast te leggen in vergelijking met deze binnen de vroege en midden-adolescentie, kunnen we toch stellen dat er zich tijdens deze fase een aantal ontwikkelingen voordoet. Deze resulteren in een vervollediging van de ontwikkelingstaken die tijdens de gehele adolescentieperiode moeten worden volbracht.

Zowel op cognitief, als op moreel en op sociaal vlak bereikt men aan het einde van de adolescentie een 'volwassen niveau'. Van jongeren in het laatste stadium van de adolescentie wordt een (volwassen) verantwoordelijke, plichtsbewuste houding verwacht. Zij zijn in staat complexere denkoperaties te verrichten. Zij gaan intieme en duurzame relaties aan. Zij denken na over allerhande maatschappelijke en morele vraagstellingen. Kortom, jongeren in de late adolescentiefase komen tot een eigen zelfstandige identiteit gekenmerkt door eigen keuzen, een persoonlijke levensstijl en een eigen sociale entourage.

Hier tegenover staat het feit dat deze jongeren sociaal-economisch gezien nog niet het statuut van volwassenen bereiken. Zij blijven afhankelijk van hun gezin van herkomst, van hun onderwijsinstelling en hebben de arbeidsmarkt nog niet betreden.

Deze dualiteit, eigen aan de jong-volwassenheid, verdient de nodige aandacht. Jongeren die de late adolescentie bereikt hebben, zijn volwassenen, maar dan ook weer niet. Deze dubbele boodschap kan voor verwarring zorgen. Aandacht en begrip voor deze emotionele verwarring is dan ook onontbeerlijk.

3 Het onderwijs

3.1 Pedagogisch project

Een pedagogisch project is een document dat de algemene doelen opsomt die een inrichtende macht in haar onderwijs wenst te realiseren. Deze doelen hebben betrekking op opvoeding en onderwijs en op de mens en de maatschappij in het algemeen. Het pedagogisch project kan aldus worden gezien als een beginselverklaring van een inrichtende macht die de essentiële kenmerken van haar identiteit bevat.

Elke inrichtende macht is bevoegd voor het uitschrijven van haar eigen project. Daardoor bestaat er in het officieel gesubsidieerd onderwijs een interne verscheidenheid. Er is echter ook een gemeenschappelijkheid terug te vinden. Daarop is het gemeenschappelijk pedagogisch project gebaseerd. Dat is de synthese van de bestaande projecten die elementen bevat die alle inrichtende machten als gemeenschappelijke noemer aanvaarden. Die synthese is uitgeschreven als een tienpuntenplan.

3.1.1 Tienpuntenplan

De Raad van Bestuur van het OVSG keurde op 25.09.96 de volgende tekst goed als "Gemeenschappelijk pedagogisch project van het officieel gesubsidieerd onderwijs - stedelijke, gemeentelijke inrichtende machten en Vlaamse Gemeenschapscommissie Brussel".

- 1. Openheid** *De school staat ten dienste van de gemeenschap en staat open voor alle leerplichtige jongeren, ongeacht hun filosofische of ideologische overtuiging, sociale of etnische afkomst, sekse of nationaliteit.*
- 2. Verscheidenheid** *De school vertrekt vanuit een positieve erkenning van de verscheidenheid en wil waarden en overtuigingen, die in de gemeenschap leven, onbevooroordeeld met elkaar confronteren. Zij ziet dit als een verrijking voor de gehele schoolbevolking.*
- 3. Democratisch** *De school is het product van de fundamenteel democratische overtuiging dat verschillende opvattingen over mens en maatschappij in de gemeenschap naast elkaar kunnen bestaan.*
- 4. Socialisatie** *De school leert jongeren leven met anderen en voedt hen op met het doel hen als volwaardige leden te laten deel hebben aan een democratische en pluralistische samenleving.*
- 5. Emancipatie** *De school kiest voor emancipatorisch onderwijs door alle leerlingen gelijke ontwikkelingskansen te bieden, overeenkomstig hun mogelijkheden. Zij wakkert zelfredzaamheid aan door leerlingen mondig en weerbaar te maken.*
- 6. Totale persoon** *De school erkent het belang van onderwijs en opvoeding. Zij streeft een harmonische persoonlijkheidsvorming na en hecht evenveel waarde aan kennisverwerving als aan attitudevorming.*
- 7. Gelijke kansen** *De school treedt compenserend op voor kansarme leerlingen door bewust te proberen de gevolgen van een ongelijke sociale positie om te buigen.*

- 8. Medemens** *De school voedt op tot respect voor de eigenheid van elk mens. Zij stelt dat de eigen vrijheid niet kan leiden tot de aantasting van de vrijheid van de medemens. Zij stelt dat een gezonde leefomgeving het onvervreemdbaar goed is van elkeen.*
- 9. Europees** *De school brengt de leerlingen de gedachte bij van het Europees burgerschap en vraagt aandacht voor het mondiale gebeuren en het multiculturele gemeenschapsleven.*
- 10. Mensenrechten** *De school draagt de beginselen uit die vervat zijn in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en van het Kind, neemt er de verdediging van op. Zij wijst vooroordelen, discriminatie en indoctrinatie van de hand.*

3.1.2 Leerplan

Vanuit het tienpuntenplan worden eigen doelstellingen geformuleerd met als bedoeling het pedagogisch project te concretiseren.

Op dezelfde basis worden aangepaste didactische wenken uitgewerkt.

3.2 Opdrachten van het gewoon voltijds secundair onderwijs²

3.2.1 Een volwaardige vorming aanbieden

De kerntaak van het onderwijs is aan elke leerling kansen bieden op een volwaardige vorming.

Daaronder verstaat men de persoonlijke, sociale, culturele en arbeidsgerichte ontwikkeling van de leerlingen. Deze vorming impliceert een brede en harmonische persoonsvorming, een vorming gericht op een actieve, kritische deelname aan het maatschappelijk leven en een voorbereiding op een verdere studieloopbaan of op een vlotte intrede in het beroepsleven.

Dit sluit nauw aan bij de visie zoals het rapport Delors³ ze verwoordt aan de hand van volgende vier aspecten van leren:

- leren om te kennen,
- leren om te doen,
- leren om samen te leven
- leren om zichzelf te kunnen zijn .

Meer recent heeft ook het Vlaams Parlement zich uitgesproken over de noodzaak van een volwaardige vorming. In een resolutie van 28 januari 1998 stelt het parlement dat blijvende aandacht moet gaan naar algemene vorming en het ontwikkelen van attitudes gericht op "leren leren".⁴

Volwaardige vorming krijgt in de tweede en de derde graad van het secundair onderwijs in principe op drie manieren vorm. Iedere leerling heeft recht op een relevante basisvorming.

Basisvorming bereidt een lerende voor op kritisch-creatief functioneren in de samenleving en de uitbouw van een persoonlijk leven. Daarnaast bereidt het secundair onderwijs jongeren voor op vervolgopleidingen. Doorstroomgerichte vorming bereidt de lerende voor op de

² In de hierna volgende teksten gebruiken we de termen 'secundair onderwijs' in de betekenis van het gewoon voltijds secundair onderwijs.

³ J. Delors, *Learning, the treasures within*. Report to UNESCO of the international Commission on Education for the Twenty-first Century, Highlights, s.l. Unesco, 1996

⁴ Vlaams Parlement, Resolutie betreffende de werkgelegenheid in Vlaanderen, - Handelingen, 651 (1996 – 1997), 30 april 1997; 850 (1997 – 1998), 28 januari 1998.

vereisten van vervolgoopleidingen binnen het onderwijs, buiten het onderwijs en van levenslang leren. Ten derde bereidt het secundair onderwijs jongeren ook voor op een vlotte intrede in het beroepsleven. De beroepsgerichte vorming bereidt een lerende voor op de vereisten gesteld aan de beginnende beroepsbeoefenaar. Naargelang van de onderwijsvormen zullen twee of meer van deze vormingscomponenten in de opleiding worden gerealiseerd.

De studierichtingen in het secundair onderwijs zijn inhoudelijk niet alleen kennisgericht maar ontwikkelen ook vaardigheden en attitudes bij de leerlingen. Ze streven een harmonische ontwikkeling van cognitieve, dynamisch-affectieve, sociale en motorische componenten van de persoonlijkheid na.

De studierichtingen streven ook een brede vorming na, rekening houdende met een evenwicht tussen de verschillende cultuurcomponenten/kennisdomeinen⁵. Elementen van diverse cultuurcomponenten kunnen als aanvulling op verschillende manieren functioneel in vakken worden opgenomen o.a. door te verwijzen naar contexten.

3.2.2 Recht doen aan verschillen: zorgbreedte

Het secundair onderwijs heeft als opdracht om jongeren een volwaardige vorming aan te bieden, rekening houdend met de verschillen tussen die jongeren. Ondanks de verschillen hebben al deze jongeren recht op gelijkwaardige toekomstperspectieven en een volwaardige integratie in de samenleving en het beroepsleven.

De verschillen tussen leerlingen kunnen zowel persoonsgebonden zijn (verschillende fysieke, psychische en intellectuele mogelijkheden, andere vaardigheden en belangstelling, jongens en meisjes), als sociologisch bepaald (culturele en etnische achtergrond, sociaal-economische herkomst, uit stedelijke en landelijke gebieden).

De Vlaamse gemeenschap heeft gekozen voor een emancipatorisch onderwijs. Hiermee wil ze hefboomen aanreiken voor de zelfontplooiing van alle leerlingen, met respect voor ieders eigenheid. Dit betekent dat emancipatorisch onderwijs leerlingen stimuleert tot een zo groot mogelijke autonomie en verantwoordelijkheidszin.

Recht doen aan verschillen gebeurt op macroniveau via een aangepast onderwijsaanbod, structureel en inhoudelijk. Het concept van de onderwijsvormen, met hun verschillende studierichtingen en hun verschillende leertrajecten moet een gelijkwaardige vorming aanbieden waarin de ontwikkelingsmogelijkheden van alle leerlingen optimaal worden benut en er voldoende brede opvangmogelijkheden gegarandeerd zijn. Mede in het licht van deze vaststelling is het pakket aan eindtermen voor de basisvorming gedifferentieerd voor de vier onderwijsvormen.

Op school- en klasniveau beschouwt de onderwijswereld zorgbreedte als een opdracht voor elke school. Dit gebeurt door leerlinggerichte begeleiding, gedifferentieerde leerwegen en gedifferentieerde doelstellingen.

5 Voor de eerste graad was hierbij sprake van de muzisch-creatieve, de exact-wetenschappelijke, de verbaal-literaire, de technisch-technologische, de menswetenschappelijke en de ethisch-religieuze component.

3.2.3 Ontwikkelen van het zelfconcept van leerlingen

Om zichzelf optimaal te ontwikkelen, moeten leerlingen beschikken over een realistisch zelfconcept. Dit wil zeggen dat ze inzicht krijgen in de eigen mogelijkheden en beperktheden, een eigen waardenkader opbouwen en de kans krijgen om hun eigen levensdoelen vorm te geven. Stimulering van een realistisch zelfconcept laat leerlingen toe om geleidelijk een toekomstperspectief te verwerven en voor zichzelf keuzes te maken waaronder een gepaste studie- en beroepskeuze. Zeker in de tweede en de derde graad van het secundair onderwijs is dit een belangrijk gegeven. Een goed realistisch zelfconcept is ook onontbeerlijk voor een optimale cognitieve, dynamisch-affectieve, sociale en harmonische ontwikkeling.

Een gepaste ontwikkeling van het zelfconcept veronderstelt dat leerlingen voldoende succes ervaren, geconfronteerd worden met een breed gamma van leerervaringen en de kans krijgen om hun eigen ideeën te toetsen aan die van medeleerlingen en volwassenen.

3.2.4 Leerlingen leren kiezen

Het secundair onderwijs stelt leerlingen in staat om verantwoordelijkheid op te nemen voor beslissingen. Keuzebekwaamheid is niet enkel een vereiste voor het maken van een studie- en beroepskeuze maar ook voor de vele keuzes die dagelijks worden gemaakt.

Voorwaarden om tot keuzebekwaamheid te komen, zijn: een helder zelfconcept, een ruim en objectief zicht op de keuzemogelijkheden, inzicht in keuzeprocessen, inzicht in externe factoren die het keuzeproces kunnen beïnvloeden.

Leerlingen hebben bij hun studiekeuze recht op een gestructureerde studiekeuzebegeleiding. Dit omvat o.m. correcte en volledige informatie over de mogelijkheden, de beperktheden en de kenmerken van vervolgopleidingen. Inzake beroepskeuze hebben ze evenzeer recht op informatie over de waaier van mogelijke beroepen en mogelijkheden en beperktheden op de arbeidsmarkt.

De structuur van het onderwijs en de onderwijshoudens zoals o.m. omschreven in de vakoverschrijdende eindtermen bieden mogelijkheden om de ontwikkeling en de verfijning van het keuzeproces te bevorderen.

3.2.5 Leerlingen leren samenleven

Het secundair onderwijs in de tweede en de derde graad heeft niet alleen de taak leerlingen voor te bereiden op verdere studies of op een intrede in het beroepsleven. Het heeft ook de fundamentele taak leerlingen te leren samenleven met anderen. In de school wordt een basis gelegd om interpersoonlijke, familiale en maatschappelijke relaties op te bouwen en te onderhouden. Daarvoor volstaat het niet de anderen te leren kennen. De ontwikkeling van sociale vaardigheden is daartoe noodzakelijk.

Jongeren worden in de eigen omgeving meer en meer geconfronteerd met gevarieerde culturen. Om op een aangepaste manier in deze multiculturele samenleving te functioneren worden attitudes als een correcte omgang met anderen, respect voor elkaars cultuur, met eigen symbolen, waarden en cultuurintuïties, als essentieel gezien. Daarnaast zijn communicatieve vaardigheden zoals omgaan met conflicten en kennis van de eigen cultuur en andere culturen belangrijk. Die kennis en vaardigheden richten zich niet louter op het herkennen van en omgaan met verschillen, maar vooral op het besef van talrijke overeenkomsten.

De schoolcultuur speelt een belangrijke ondersteunende rol bij de ontwikkeling van de sociale en interculturele vaardigheden van de leerlingen door onder meer in de school- en onderwijsorganisatie te voorzien in inspraak- en participatiemogelijkheden voor leerlingen.

3.3 Visie op de derde graad

Een geprofileerde derde graad

Een polyvalente tweede graad wordt gevolgd door een scherper geprofileerde derde graad. De studierichtingen in de derde graad worden in alle onderwijsvormen om de volgende redenen duidelijker en scherper geprofileerd. Een gedifferentieerd systeem zorgt er voor dat alle leerlingen op een aangepaste manier een diploma secundair onderwijs of een studiegetuigschrift kunnen halen (minder drop-outs) en het zorgt ook voor minder zittenblijvers. In de derde graad wordt afhankelijk van de onderwijsvorm de klemtoon gelegd op beroepskwalificaties die door het socio-economisch veld aanvaard zijn en/of op doorstroming naar het hoger onderwijs.

3.4 Specifieke klemtonen in het KSO

Het kunstsecundair onderwijs (KSO) benadert de leerlingen vanuit een artistieke invalshoek. De specifieke artistieke invulling wordt vooral in het fundamenteel gedeelte van de optie geconcretiseerd. Het vormingsproces in het KSO is fundamenteel gebaseerd op de integratie van de algemene vorming met de artistieke vorming. Het omvat volgende drie componenten:

- de algemeen vormende;
- de artistieke;
- de persoonlijkheidsvorming.

Het kunstsecundair onderwijs bereidt jongeren vooral voor op doorstroming naar het hoger onderwijs met een artistieke component.

Het kunstsecundair onderwijs streeft specifieke vaardigheden en attitudes na. Daartoe behoren onder andere de vrije, individuele expressie en het ontwikkelen van artistieke vaardigheden. Doorheen het hele proces van “handelen en tonen” - in het atelier en in de klassen muziek/woord/dans - ontwikkelt zich een attitude van gevoel voor improvisatie, zelfkritiek en speelsituaties. Die attitude drukt zich ook uit in een permanent “zichzelf-evaluerend” vraaggesprek.

Door het verwerven van een “eigen taal” (de beeldtaal, de muziketaal, de woord- en lichaamstaal) benaderen en onderzoeken de leerlingen hun expressiemogelijkheden. Door waarnemen, kennen, begrijpen en aanvoelen verwerven zij efficiënte benaderingswijzen, eigen aan het KSO.

De leerling ontwikkelt aldus zijn artistieke persoonlijkheid door het verwerven van verbeeldingsdrang, scheppingskracht, studievreugde, wetenschappelijk-methodische aanpak, kritische ingesteldheid, zin voor originaliteit, authenticiteit, fantasie en zelfwerkzaamheid.

Men mag dus van het vormingsproces in het kunstsecundair onderwijs verwachten dat het bijdraagt tot:

- het zelfstandig, kritisch en creatief denken en handelen;
- het ethisch, esthetisch en sociaal bewustzijn;
- de kennis van en de deelname aan cultuur in de ruimste zin van het woord.

4 Algemene doelstellingen voor de optie

De studierichting 'Toegepaste beeldende kunst' wil leerlingen voorbereiden op doorstroming naar het hoger onderwijs, voornamelijk het hoger onderwijs van twee cycli (studiegebied Audiovisuele en beeldende kunst). De Toegepaste beeldende kunst heeft met specifieke technieken aandacht voor het functionele aspect van elke kunstuiting.

Het vormingsproces is fundamenteel gebaseerd op de integratie van de algemene vorming met artistieke componenten. Het omvat volgende drie componenten die samensmelten tot één functioneel geheel:

- de algemene vormende component;
- de artistieke component;
- de persoonlijkheidsvorming.

De artistieke component omvat het cognitieve, het artistieke en het technologische.

De artistieke vorming gebeurt in het atelier, waar de leerling op een persoonlijke wijze zijn werk- en denkvermogen ontwikkelt.

Getracht wordt het beeldend denken te concretiseren via specifieke aangeboden beeldende technieken met extra aandacht voor het functionele en communicatieve aspect.

5 Algemene didactische wenken

De eigenheid van het KSO is merkbaar in eigen didactische werkvormen en onderwijs-leersituaties. Er wordt grote nadruk gelegd op het procesmatig karakter van dit onderwijs en aan gerichte training. Bovendien steunt het vormingsproces op een zeer bijzondere relatie tussen de leerling en de leraar.

Dit vormingsproces verwacht van alle betrokkenen te kunnen omgaan met onzekerheden en zelf verantwoordelijkheid in het leerproces op te nemen.

De volgende aspecten staan centraal:

5.1 Het scheppen van ruimte voor de persoonlijke ontwikkeling van de leerling als kritisch en creatief denkend individu

Het creatief vormingsproces is gebaseerd op het ontwikkelen van het creatief denken van de leerling: de leerling wordt, vanuit zijn persoonlijk beeldend, muzikaal en/of expressief ervaren, begeleid in en gestimuleerd tot individueel vormgeven. Dit vormingsproces doet voortdurend een beroep op de creatief - concipiërende intelligentie en wordt pas mogelijk wanneer aan de leerling de nodige individuele ruimte wordt gelaten. De mogelijkheid tot creatieve ontplooiing is immers rechtstreeks afhankelijk van de vrijheid tot creatief denken.

In voortdurende en directe communicatie en confrontatie met de andere leerlingen, de leerkrachten, het personeel, én in interactie met de sociale en culturele realiteit waarbinnen hij zich beweegt, wordt de leerling verder begeleid in zijn persoonlijk groeiproces.

5.2 Het scheppen van ruimte voor de sterke individuele begeleiding van de leerling in zijn creatief proces

Uiteraard bieden vooral de artistieke vakken mogelijkheden tot de individuele begeleiding van de leerling. Binnen het werkatelier, zowel binnen de beeldende kunsten als binnen de podiumkunsten, wordt de leerling sterk individueel benaderd. Tussen leerkracht en leerling ontstaat een persoonlijke, wederkerige band, op basis van gelijkgestemden. Leraar en leerling staan voor elkaar open en stellen zich vaak kwetsbaar op. Wederzijds vertrouwen en respect zijn hier de sleutelwoorden.

Maar ook de algemene vorming biedt, binnen de algemene vakken, mogelijkheden tot het ontwikkelen van deze specifieke, vaak emotionele, band tussen leraar en leerling. Enerzijds, zoeken leerkrachten, binnen hun vakdomein, naar raakpunten met de artistieke leefwereld van de leerling. Anderzijds, trachten zij ruimte te scheppen voor het profiel van de KSO - leerling en de persoonlijkheid van de individuele leerling. De artistieke prestaties van de leerling voegen een extra-dimensie toe aan het beeld dat de leraar algemene vakken zich vormt van de leerling. Zij resulteren niet zelden in een toenemend respect voor de leerling en vergroten het engagement naar de leerling toe.

5.3 Het ontplooiën van de zelfstandigheid, de zelfverantwoordelijkheid en de zelfdiscipline van de leerling.

Het artistiek vormingsproces stopt niet bij de schoolpoort. Zowel binnen de beeldende kunsten als binnen de podiumkunsten, geeft de leerkracht in het atelier de aanzet tot de uit te voeren opdrachten. De eigenlijke uitwerking vindt dikwijls plaats buiten de school, onder de vorm van zelfstudie en zelfstandig werk.

Binnen het werkatelier worden “lijnen” uitgezet, de invulling van die “lijnen” gebeurt grotendeels thuis. De leerling wordt in grote mate zelf verantwoordelijk voor zijn vorderingsproces. Daarom is de ontplooiing van zijn zelfstandigheid en zelfdiscipline zo belangrijk.

Het werk van een KSO - leerling is, artistiek gezien, nooit klaar. Het artistiek proces maakt een wezenlijk deel uit van zijn dagelijks leven.

5.4 Aandacht voor het socialisatieproces

De opdracht van het KSO is zodanig opgevat, dat brede marges worden uitgestippeld waarbinnen de leerling de zoektocht naar zijn persoonlijkheid kan aanvangen en waarbij de opvoeders optreden als begeleiders.

Binnen de cursussen ‘samenspel’ in de verschillende podiumkunsten, in het raam van artistieke en andere projecten, in het kader van geïntegreerde werkperiodes, wordt het sterk individuele karakter van de opleiding getemperd door de nood aan samenwerking.

De schoolcultuur impliceert een samenlevingsvorm op basis van het principe dat leefregels een resultaat zijn van een democratisch proces. Overleg en inspraak vormen een wezenlijk bestanddeel van een schoolcultuur, in die zin, dat de ruimte die gelaten wordt voor inspraak, bepaald wordt door de mate van verantwoordelijkheidsbesef van de betrokken partners, dus ook van de leerling.

Het schoolreglement biedt de leerling de nodige vrijheid tot persoonlijkheidsontwikkeling. In die zin wordt aan de leerling de mogelijkheid geboden om, onder begeleiding, te experimenteren met normen en gedragsregels, met als doel het ontwikkelen van een eigen normen-, waarden- en gedragspatroon, dat tegelijk beantwoordt én aan de maatschappelijke verwachtingen én aan het behoud van de eigen identiteit.

5.5 Het belang van de artistieke activiteiten, zowel binnen- als buitenschools

Het werk in het atelier biedt slechts één, weliswaar het voornaamste, facet van de artistieke vorming van de leerling. Ook buiten het atelier zijn de mogelijkheden legio om de artistieke opleiding te verdiepen. Hier zijn ook heel wat aanknopingspunten te vinden voor vakoverschrijdende werking.

Geïntegreerde werkperiodes, zowel binnen- als buitenschools, bieden de leerling de mogelijkheid kennis te maken met aspecten van de artistieke vorming die buiten het traditionele leerplan vallen of kunnen aangewend worden om grotere artistieke projecten uit te werken (concerten, tentoonstellingen, opvoeringen, reportages, ...). Zij vereisen bovendien een intensieve samenwerking en stimuleren het socialisatieproces.

Extra-muros activiteiten, zoals het bezoeken van tentoonstellingen, concerten, theaterproducties en andere culturele en/of maatschappelijke manifestaties over de verschillende kunstdisciplines heen, verruimen het referentiekader van de leerling voor het ontwikkelen van de creatief-concipiërende intelligentie.

5.6 Algemene principes die het leerproces in de kunstvakken in de hand kunnen werken

- combinatie van discipline-oefeningen en opgaven die de sensibiliteit en creativiteit stimuleren;
- geen te lange oefeningen, maar met veel variatie;
- globalisatieprincipe - probleemstellend onderricht;
- technisch aspect mag niet worden verwaarloosd;
- individualisatie;
- leergesprek en “zichzelf-evaluerend” vraaggesprek;
- thematisch onderricht en projecten;
- uitgaan van de leefwereld en interessesfeer van de leerlingen;
- zelfactualisatieprincipe;
- zowel rationeel als inductief - intuïtief te werk gaan.

Bij iedere nieuwe opdracht worden de leerlingen geconfronteerd met het totaalconcept. Dit concept wordt onderzocht door ontwerp, toepassing, training, organisatie, reflectie en handeling.

6 Leerplandoelstellingen, leerinhouden, didactische wenken en hulpmiddelen

Leeswijzer

Het leerplan wordt schematisch voorgesteld in 6 kolommen. Deze zijn van links naar rechts te lezen.

Kolom 1: Numerieke volgorde (Nr.)

De doelstellingen zijn numeriek geordend van begin tot einde leerplan. Deze nummering heeft geen implicaties voor de chronologie in de realisatie van de doelstellingen. Er wordt geen volgorde vooropgesteld, het betreft een graadleerplan waarbij de vakwerkgroep dient uit te maken welke doelstellingen tot de invulling van het eerste en het tweede leerjaar behoren.

Kolom 2: Leerplandoelstellingen en leerinhouden

Leerplandoelstellingen (in omrande kader)

Deze geven de eigen doelstellingen weer voor het vak. Een leerplandoelstelling kan ook een vakoverschrijdende eindterm zijn of inhouden.

Leerinhouden (in wit vak)

Dit is leerstof die bedoeld is om de bijhorende leerplandoelstellingen te realiseren.

Kolom 3: Code

Codering van de leerplandoelstellingen:

- EDV eigen doelstelling voor het vak;
- LER leren leren
- SOC sociale vaardigheden
- BUR opvoeden tot burgerzin
- GEZ gezondheidseducatie
- MIL milieueducatie
- MCV muzisch-creatieve vorming

telkens met het decretaal nummer: leerplandoelstelling die een vakoverschrijdende eindterm inhoudt.

Het gaat hier om verwijzingen naar de vakoverschrijdende eindtermen van de derde graad, de tekst is integraal in bijlage 14 opgenomen.

Kolom 4: Basis of uitbreiding

Er wordt een onderscheid gemaakt tussen basis- en uitbreidingsdoelstellingen.

Basisdoelstellingen (B) vormen de criteria voor het slagen, moeten door nagenoeg alle leerlingen bereikt worden.

Uitbreidingsdoelstellingen (U) zijn bedoeld voor uitbreiding en differentiatie. Het realiseren ervan is afhankelijk van de beschikbare tijd en van de mogelijkheden binnen de leerlingengroep, ze kunnen niet verplicht worden voor alle leerlingen.

Kolom 5: Didactische wenken en hulpmiddelen

Didactische wenken zijn bedoeld als ondersteuning van de leerkracht, de vakwerkgroep en het schoolteam.

Zij kunnen:

- een leerplandoelstelling of leerinhoud verduidelijken;
 - didactische werkvormen of hulpmiddelen aangeven die leerplandoelstellingen helpen realiseren;
 - richtlijnen geven voor evaluatie;
 - verwijzen naar bibliografie, nuttige adressen;
 - verbanden leggen met andere vakken, met vakoverschrijdende eindtermen, met informatie- en communicatietechnologie, met intercultureel onderwijs, met taalbeleid.
- Zie ook overeenstemmende hoofdstukken elders in dit leerplan.

Kolom 6: Link

Deze kolom is bedoeld om het schoolteam te ondersteunen. De in kolom 5 omschreven verwijzingen worden gecodeerd weergegeven en vestigen de aandacht van de lezer op vakoverstijgende afspraken en vakoverschrijdende eindtermen.

Codering:

- ander vak, bijvoorbeeld AAR (aardrijkskunde), BIO (biologie), FRA (Frans), NED (Nederlands), ...
- vakoverschrijdende eindtermen: LER leren leren
 SOC sociale vaardigheden
 BUR opvoeden tot burgerzin
 GEZ gezondheidseducatie
 MIL milieueducatie
 MCV muzisch-creatieve vorming
- informatie- en communicatietechnologie: ICT
- intercultureel onderwijs: ICO
- taalbeleid: TA.BE

KV Toegepaste beeldende vorming: 12 u

Ten geleide

De 12 wekelijkse lesuren worden ingevuld met diverse beeldende technieken en materies:

- fotografie;
- grafische vormgeving;
- multimediale vormgeving;
- ruimtelijke vormgeving naar keuze, d.w.z. niet verplicht.

Op het einde van de derde graad dienen de leerlingen de basisdoelstellingen voor de aangeboden aspecten en technieken bereikt te hebben.

De realisatie hiervan kan aan verschillende leerkrachten worden toevertrouwd, de organisatie gebeurt door de vakgroep Toegepaste beeldende kunst.

Beginsituatie voor het vak

De vooropleiding van de leerlingen kan verschillend zijn, het is nodig hun voorkennis na te gaan. In 't algemeen wordt aangenomen dat zij vanuit de tweede graad een basiskennis hebben op het gebied van de beeldtaal (beeldende middelen, technieken en materies) die ze verworven hebben in het vak KV Beeldende vorming.

Algemene doelstellingen

De leerlingen worden gestimuleerd tot het creatief hanteren van alle elementen van de beeldtaal in functie van begrensde en experimentele opdrachten. Zij worden geconfronteerd met diverse beeldende middelen, technieken en materies. Uiteindelijk zal dit uitmonden in een polyvalente artistieke vorming, waarbij de ontwikkeling van een eigen visie belangrijk is.

Fotografie

De leerlingen krijgen een basisvorming, die hen inzichten in de fotografische technieken en principes verschaft, ze kunnen zelfstandig en op een persoonlijke manier foto's zowel technisch als inhoudelijk realiseren.

Grafische en multimediale vormgeving

De leerlingen hebben inzicht in grafische, typografische, illustratieve en digitale technieken. Ze kunnen die technieken hanteren bij het creatief oplossen van grafische en multimediale opdrachten.

Ruimtelijke vormgeving (indien ingericht)

De leerlingen kunnen ruimte weergeven en ruimtelijke objecten ontwerpen in functie van een vastomlijnd gegeven.

Voor de ontwikkeling van de totale persoonlijkheid van de leerling is attitudevorming eveneens noodzakelijk, onder meer:

- zin voor netheid, nauwkeurigheid en planning;
- kritische zin;

- respect voor materiaal en materieel;
- zin voor creatief denken en handelen;
- zin voor samenwerking;
- flexibiliteit;
- openstaan voor diverse aspecten van de cultuur (plastische kunsten, film, dans, muziek, mode en design, theater, literatuur, architectuur, audiovisuele media, kranten en tijdschriften, ...).

Algemene didactische wenken

Coördinatie met de andere kunstvakken en met AV Kunstgeschiedenis is noodzakelijk. Overleg en samenwerking is uiterst belangrijk voor alle leraren binnen de studierichting. De opdrachten houden zowel een technisch als een creatief aspect in. De leerlingen leggen een werkboek en een documentatiemap aan.

De leerkracht moet fungeren als volwaardig professioneel identificatiemodel zowel op technisch, artistiek als op didactisch vlak. Men moet erin slagen een positief affectief en creatief klimaat te scheppen, waarin bij de leerlingen langzamerhand de intentie en de drang zal groeien tot beeldend bezig zijn en het laten samengaan van creativiteit en techniek.

Algemene principes die het leerproces voor het vak Toegepaste beeldende vorming in de hand kunnen werken zijn o.a.:

- combinatie van discipline-oefeningen en opgaven die de sensibiliteit en creativiteit stimuleren;
- globalisatieprincipe-probleemstellend onderricht;
- individualisatie;
- groepswork;
- leergesprek;
- thematisch onderricht en projecten;
- uitgaan van de leefwereld en interessesfeer van de leerlingen;
- zelfactualisatieprincipe;
- zowel rationeel benaderen als inductief-intuïtief te werk gaan.

Het refereren aan de kunst- en werkrealiteit is belangrijk in de wisselwerking tussen leerkracht, leerstof en leerling.

Evaluatie

Belangrijke criteria zijn:

- begrijpen van de opdracht;
- creatief zijn: probleemoplossend handelen, durf hebben, patronen doorbreken en een eigen persoonlijkheid uitbouwen;
- zelfstandig werken: vertrouwen tonen in eigen kunnen, initiatief nemen, een beroep doen op hulp indien nodig;
- leergierig zijn;
- samenwerken: spontaan, efficiënt meewerken bij groepswork, behulpzaam zijn, gemaakte afspraken naleven;
- brede belangstelling: zich interesseren voor wat er gebeurt, openstaan voor de omgeving, andere culturen, kunststromingen;
- structureren, samenvatten: logisch en systematisch werken, het beeldend proces organiseren en verwoorden;

- breeddenkend, kritisch zijn: openstaan voor het standpunt van anderen en bereid zijn tot luisteren, kritisch staan t.o.v. beweringen van anderen, gericht zijn op zelfcontrole, eigen mening staven aan deze van anderen;
- verwoorden van hun creaties: gebruiken van vaktermen;
- orde, stiptheid en nauwkeurigheid: in functie van de opgaven. Dit houdt respect in voor eigen materiaal en dat van anderen, naleven van afspraken, zorg voor het werk,

Leermiddelen

Minimale materiële vereisten

Het vak KV Toegepaste beeldende vorming vereist een eigen lokaal met voldoende ruimte voor de verschillende activiteiten.

In de school aanwezig:

- audiovisuele middelen;
 - . projectietoestel en scherm, overheadprojector, TV-toestel en videorecorder, radio-cassetterecorder;
 - uiteraard moet het lokaal makkelijk en volledig kunnen worden verduisterd;
- ruimte voor kunstbibliotheek.

Atelieruitrusting

Algemeen

- twee ruime en op goede hoogte geplaatste spoelbakken met zeef en een overloopsysteem;
- een bord;
- prikboarden;
- verstelbare, individuele tafels met een krasvrije, afwasbare bekleding;
- een goede verlichting;
- sokkels van verschillende hoogte;
- een grote werktafel of schragen met een afneembaar werkblad;
- zinken snijplaten, snijmatten en metalen latten;
- bergingsmogelijkheden:
 - . kasten met schuifladen (min. 70 cm x 100 cm);
 - . kasten voor gereedschappen, werkstukken, didactisch materiaal en audiovisuele middelen.

Fotografie

1 Positiefdoka: volledig lichtdicht met lichtsluis, voldoende geventileerd

a. Droogpartijruimte

- vergroeters van een degelijke kwaliteit, geschikt voor kleinbeeldnegatieven uitgerust met 50mm objectief en kleurkop (of filterset voor variabel contrastpapier);
- timers;
- afdrukramen;
- voldoende stopcontacten;
- korrelzoeker;
- snijmachine;
- dokalicht;
- glasplaten.

b. Natpartijruimte

- grote waterbak met stromend koud en warm water;
- ontwikkelschalen van verschillende formaten;
- ontwikkeltangen;
- maatbekers van verschillende grootte;
- nauwkeurige thermometer;

- mengemmers, roerspaan, chemicaliënflessen;
- dokaklok;
- spoelsysteem voor foto's;
- droogsysteem voor foto's;
- vuilnisbak.

2 Negatiefdoka (volledig lichtdicht)

- ontwikkeltanken met voldoende spoeltjes;
- maatbekers met verschillende grootte;
- nauwkeurige thermometer;
- dokaklok;
- filmklemmen, zeemvel;
- spoelsysteem voor negatieven;
- droogkast voor negatieven;
- thermostatische mengkraan;

3 Voorzieningen voor opslaan van gebruikte chemicaliën, afspraken m.b.t. recyclage

4 Lokaal geschikt als opnamestudio (moet verduisterd kunnen worden)

- achtergrondsysteem;
- lichthoofd-, invul- en spotlicht (bij voorkeur flitsinstallatie);
- reflectiescherm;
- statief;
- flitsmeter en lichtmeter;
- kleinbeeldcamera met verschillende objectieven;
- draagbare flits;
- opnamefilters.

Grafische vormgeving

- zie atelieruitrusting - algemeen;
- lichtbak, fotokopieermachine, optische vergroter, snijmachine: voor grafische toepassingen;
- computerhardware en -software (zie Multimediale vormgeving).

Multimediale vormgeving

Het is nodig om over een degelijk uitgerust computerlokaal te beschikken met een realistische link naar de bedrijfswereld. Het is echter onmogelijk om binnen een leerplan een blijvende accommodatie vast te leggen.

De opbouw van ITC-infrastructuur gebeurt systematisch en beredeneerd.

Beveiliging en verzekering zijn noodzakelijk.

Hardware:

- een uniform computerpark, Macintosh- of PC-systeem, liefst in netwerk en met internet-aansluiting;
- flatbedscanner, negatief-positiefscanner;
- cd (re)writer, lege cd's;
- printer A3, eventueel plotter;
- printer A2 is wenselijk voor grafische toepassingen, maar gezien de hoge kostprijs een streefdoel waarvoor ook creatieve oplossingen kunnen worden gezocht;
- digitale camera (foto, video);
- geluidswaergave voor audiovisuele multimedia, luidsprekers op computers.

Softwareprogramma's voor multimediale toepassingen.

Ruimtelijke vormgeving (indien ingericht)

- zie atelieruitrusting - algemeen;
- parallellat.

KV Toegepaste beeldende vorming: 12 u

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
1	FOTOGRAFIE			De opdrachten houden zowel een technisch als een creatief aspect in. De leerlingen leggen een werkboek en een documentatiemap aan.	LER TA.BE
1	De basisbouw van het kleinbeeldtoestel kunnen beschrijven.	EDV	B		
	Het principe van de camera obscura; De basisbouw van de camera.			Cf. voorbeelden uit de fotogeschiedenis. De leerlingen experimenteren met een zelfgemaakte camera obscura.	KUN LER
2	Het principe van de beeldvorming op lichtgevoelig materiaal kunnen uitleggen.	EDV LER 4	B		
	De zwart-wit film: - eigenschappen en opbouw; - de filmgevoeligheid; - de filmkeuze.				
3	Andere beelddragers kunnen onderscheiden.	EDV LER 4	U		
	Optische en digitale dragers.			Bv.: diapositieven, polaroïd, ...	MCV
4	De relatie diafragma-sluiters kunnen verklaren.	EDV LER 5	B		
	Elementaire elementen van het negatief: scherpte; degelijk belicht, onder- en overbelicht. De sluiters en zijn eigenschappen. Het diafragma en zijn eigenschappen. Samenspel diafragma-sluiters.				

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
5	Met een belichtingsmeter licht kunnen meten en de opgemeten lichtwaarden kunnen interpreteren.	EDV LER 5	B		
	Lichtmeting: doel, soorten - opvallend; - gereflecteerd. Belichtingsmeters: soorten, correcties op de ingebouwde belichtingsmeters.			Eventueel grijskaart.	
6	Aard, richting en soorten licht kunnen onderscheiden.	EDV LER 4	B		
	Aard: gericht, diffuus. Richting: strijklicht, tegenlicht, frontaal licht. Soort: studiolicht, natuurlijk licht.			Oefeningen op structuur, ronding, volume, ...; Coördinatie met KV Waarnemingstekenen.	
7	De soorten camerastandpunten kunnen vergelijken en de basisprincipes van de compositie kunnen aanwenden.	EDV LER 5	B		
	Vogelperspectief. Kikvorspectief. Normaal perspectief. Het kadreeren.				
8	Soorten objectieven kunnen onderscheiden en een doelgerichte keuze kunnen maken.	EDV LER 5	B		
	Soorten objectieven: normaal of standaard, tele, groothoek, zoom. Eigenschappen en gebruik.				
9	Het proces van de negatiefontwikkeling kunnen verklaren en toepassen.	EDV LER 5	B		
	Verschillende stappen van het ontwikkelingsproces. Belang van temperatuur, concentratie, agitatie en tijd.			Aandacht voor nauwkeurig en veilig werken.	GEZ

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
10	Het dokamaterieel efficiënt en milieubewust kunnen gebruiken.	EDV LER 5 MIL 3	B		
	De doka-inrichting: - verdeling van de ruimte (nat en droog gedeelte); - benodigde doka-apparatuur en verlichting: afdrukkraam, vergroter, timer, baden, ...			Wijzen op de noodzaak van een efficiënt afzuigsysteem, van veilige recuperatie van gebruikte chemicaliën.	MIL
11	De samenstelling en de werking van zwart-wit fotopapier kunnen analyseren.	EDV LER 4	B		
	Eigenschappen en opbouw van fotopapier. Papiergradaties.			O.a. textuur en glans.	
12	Het positiefproces kunnen verklaren.	EDV LER 4	B		
	Verschillende stappen van het positiefproces. Belang van temperatuur, concentratie, agitatie en tijd.			Experimenteren met verschillende technieken voor het maken van een fotogram.	LER
13	Een kwalitatieve afdruk kunnen maken.	EDV LER 5	B		
	Vergrotingsapparaat. Contactafdruk. Proefbelichting. Vergroting. Tegenhouden en doordrukken.				
14	Een foto degelijk kunnen afwerken en presenteren.	EDV LER 5	B		
	Nabehandeling van de foto: - retouche; - snijden, kleven, presenteren en bewaren.				

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
15	Kunnen experimenteren met lichtgevoelig materiaal.	EDV LER 6	U		
	Experimentele technieken.				
16	Een fotobeeld op verschillende niveaus kunnen analyseren.	EDV LER 4	B		
	Technisch niveau: techniek, middelen. Inhoudelijk niveau: betekenis, tijdsgeslacht.			Informatie laten verzamelen en verwerken over werken van bekende fotografen.	LER
17	Verschuillende toepassingsgebieden met concrete voorbeelden kunnen illustreren.	EDV Ler 5	B		
	Toepassingsgebieden van het medium fotografie: - kunstfotografie; - sociale fotografie; - reclamefotografie; - journalistiek.				
18	Verworven kennis en vaardigheden op persoonlijke wijze kunnen inzetten bij een creatief proces.	EDV LER 6	B		
				De leerling evolueert in het leerproces naar zelfstandigheid en verantwoordelijkheid. Dit komt ook tot uiting bij (groeps)opdrachten in het kader van projecten binnen of buiten de school, bij de geïntegreerde proef, ...	LER SOC
19	Beelden voor digitale communicatie kunnen voorbereiden.	EDV LER 5	U		
	Digitaliseren van foto-afdrucken voor communicatieve doeleinden: - beeldscannen van traditioneel fotowerk; - fotoretouche en beeldcorrecties; - formaatomzetting en compressie.			Formaatomzetting en compressie volgens toepassing: - fotoprints in vakhandel .TIFF (IBM-PC formatted); - E-mail en website .JPEG (screenresolutie); - Photoshop (lagen) .PSD (opmaak, retouche, print); - Photoshop (kopie) .PDF (Acrobat leesdocument); - Photoshop (kopie) .PCT (Pict; algemeen gebruik).	ICT

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
2	GRAFISCHE VORMGEVING				
20	Een opdracht creatief kunnen analyseren.	EDV LER 4	B		
	Beeldende vertaling van een idee. Creatieve technieken zoals brainstorming, brainwriting,...			Werken vanuit wederzijds overleg. Vanuit een opgegeven schema gaan de leerlingen de opdracht op hun eigen manier benaderen, ze kiezen zelf hun onderwerp. Zo worden ze betrokken bij de opdracht wat motivatie als gevolg heeft. Originaliteit en een grotere mate van zelfstandigheid worden hierdoor merkbaar. Opdrachten actualiseren in functies van het (hedendaagse) kunstgebeuren en de nieuwe media.	SOC LER ICT
21	Bepaalde aspecten van de visuele taal kunnen beheersen.	EDV LER 5	B		
	Betekenisanalyse van compositie, kleur, vorm, ruimte... Betekenisanalyse van statisch en dynamisch. Kritische evaluatie: esthetische aspecten in functie van de opdracht.			Kennismaking met traditionele beeldcultuur (zo ook: vrije grafiek) met een open-minded instelling voor de jongerencultuur. Softwarematig de mogelijkheden (en beperkingen) van een programmatuur aanwenden als een creatief werkmiddel en niet als een doel op zich.	ICO MCV ICT
22	Grafische werkmethoden kunnen uitleggen.	EDV LER 4	B		
	Werkproces van ideeënschetsen en/of proefopnames tot eindpresentatie.			Overzichtelijke werkwijze aanbieden met inbegrip van werkstructuur en ordening.	LER
23	Bepaalde ontwerpstrategieën kunnen toepassen.	EDV LER 5	B		
	Vrije associatie. Verschillende fasen in het ontwerpproces: van voorontwerp tot definitief ontwerp.			Worksheet (enkelvoudig ontwerp). Werkdossier (meerdelig ontwerp), cf. geïntegreerde proef.	LER
24	Een beeld kunnen analyseren en stileren.	EDV LER 4	B		
	Herleiding tot eenvoudige vormen. Abstraheren en stileren.			Verwerking van de verschillende aspecten van beeldende vorming: de perspectief, de lijnvoering, de vlakvulling, kleur, compositie.	

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
28	De werking van grafische druktechnieken kunnen onderscheiden en uitleggen.	EDV LER 4	B		
	Vlakdruk, hoogdruk en diepdruk. Stempelvormen. Zeefdruk. Offsetdruk. Print.			Ter ondersteuning van de ontwerpmogelijkheden; met verwijzing naar toepassingen binnen vrije grafiek.	
29	Reproductiemiddelen kunnen toepassen.	EDV LER 5	B		
	Fotokopie (zwart/wit en kleur). Fotoprint op fotopapier. Computerprint op verschillende papiersoorten.			Geïntegreerd in het ontwerp en het uitvoeringsproces.	
30	Doel en functie van fotografische en digitale reprografie kunnen concretiseren.	EDV LER 4	B		
	Wetmatigheden: - supercontrast en halftonen; - positief en negatief beeld; - leesbaar en onleesbaar beeld; - samengestelde beelden. Fotoretouche en herkadring. Middel tot artistieke expressie: beeldvorming, beeldbewerking en –beïnvloeding.			Geïntegreerd in de opdracht als basistoepassingen in Photoshop. Experimenteel gebruik van reprografische middelen of technieken, geïntegreerd in de opdrachten.	ICT LER
31	Berekeningen kunnen maken voor vergroting en verkleining.	EDV LER 5	B		
	Vergrotings- en verkleiningsfactoren. Verhoudingsleer (x/y as). Procentberekeningen.			Geïntegreerd in de opdrachten: vergroten en verkleinen van foto's, fotokopies, logo's, lettertekens en tekstblokken. Hierbij gebruik maken van de rekenmachine. In coördinatie met Wiskunde.	WIS

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
32	Berekeningen kunnen maken voor gebruik van rasterpercentages (lpi) en dpi-waarden.	EDV LER 5	B		
	Procentrasters. Pixelberekeningen.			Geïntegreerd in de opdrachten. Zie Multimediale vormgeving.	
33	Verschillende soorten typografie kunnen toepassen.	EDV LER 5	B		
	Handmatig: geschreven en met penseel. Stempelvormen. Tekstcollage en -montage. Computerzernetwerk. Driedimensioneel.			Bv. spontaan schrift/Japans penseel. True Type en Postscript.	ICT
34	Een letter kunnen gebruiken als een zelfstandig beeldend element.	EDV LER 5	B		
	Vormanalyse, herkenbaarheid. De letter als beeldvorm. De letter als expressie.			Geïntegreerde toepassingen binnen ruimere opdrachten.	LER
35	Een alfabet als een consequent plastisch geheel kunnen beschouwen.	EDV LER 4	B		
	Stijlkenmerken. Leesbaarheid en leesrichting. Functionele en esthetische wetmatigheden. Creatieve en expressieve mogelijkheden van het woord.			Verwijzen naar de geschiedenis van de typografie (van hiëroglief tot vectoriële constructie). Bv.: poëzie van Van Ostaeyen.	NED
36	Soorten letters kunnen onderscheiden.	EDV LER 4	B		
	Lettertypes, letterfamilies, letterkarakters, letterlogo's.			Kanaliseren van het lettergebruik op basis van stijlkenmerken en niet op basis van gadgets.	

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
37	Taalgegevens in beeldtaal kunnen uitdrukken en weergeven.	EDV LER 5	B		
	Betekenis en interpretaties van het taalgegeven, taalanalyse en taalbeheersing.			De intrinsieke betekenis van een woord of een uitdrukking in woordenboeken en naslagwerken opzoeken. Verwijzen naar de semantiek (betekenis van het woord). In coördinatie met Nederlands. Bv.: - trefwoorden; - spreuken, slogans en gezegden; - metaforen en allegorieën; - klanknabootsingen (onomatopée); - vertalingen naar vreemde talen.	LER TA.BE NED ENG FRA
38	Tekst en beeld kunnen verwerken tot één geheel, zowel als zelfstandig beeld als in lay-out.	EDV LER 6	B		
	Vormgeving van tekst en beeld. Tekst in beeld en beeld in tekst. Ondersteunende wisselwerking van tekst en beeld. Verantwoorde plaatsing in functie van het belang en de inhoud. Verhouding in grootte en volume.			Geïntegreerde toepassingen binnen de opdracht als basistoepassing in Illustrator, Quark Xpress, Pagemaker, Indesign...	ICT
39	Typografische toepassingen in een lay-out kunnen integreren.	EDV LER 6	U		
	Links en rechts uitlijnen, centreren, kolomneren, tekstomloop, vrije regelval, vrije expressieve toepassingen.			Geïntegreerde toepassingen binnen de opdracht als basistoepassing in Illustrator, Quark Xpress, Pagemaker, Indesign...	ICT
40	Een lay-out kunnen aanschetsen en uitvoeren.	EDV LER 6	U		
	Ontwerp van zowel drukwerk- als webpagina's. Kolommen en stramien voor drukwerk. Grids voor webpagina's. Vlakverdeling, ritme en dynamiek. Bladspiegel (en zetspiegel voor drukwerk).			Geïntegreerde toepassingen binnen de opdrachten. Ontwerpschetsen voorzien van milimetrische en/of pixelafmetingen (zie Multimediale vormgeving).	ICT

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
41	Verschillende kleursystemen kunnen onderscheiden.	EDV LER 4	B		
	Additieve en subtractieve kleuren: - quadrichromie (CYMK proceskleuren); - RGB schermkleuren (Screencolors/Bluescreen); - kleureselectie (Pantone Matching System).			Geïntegreerd binnen de opdrachten: - kleuropbouw door middel van pigmenten (verf/inkt); - kleuropbouw door middel van lichtgolven (spectraal); - vrije expressieve kleurmenging.	
42	Kleurwerking binnen ontwerp en concept kunnen toepassen.	EDV LER 5	B		
	Soorten kleuren: - koude en warme kleuren; - mono-, bi-, tri- en quadrichrome kleuren; - harmonische kleuren; - geïsoleerde kleuren; - krachtige kleuren; - gedempte kleuren; - overheersende kleuren; - contrasterende kleuren; - kleurvervreemding.			Geïntegreerd binnen de opdrachten! Kleurencombinaties en -samenhang opzoeken in de schilderkunst, de mode en de kleurfotografie.	LER MCV
43	De verschillende papiersoorten voor grafische en presentatiedoeleinden kunnen onderscheiden.	EDV LER 4	B		
	Deutsche Industrie Norm (DIN). Formaten en gewicht (gr/m ²) Verschillende dragers.			Geïntegreerd binnen de opdrachten! Bv.: - transparante dragers, voorgedrukt, zelfklevend, gekleurd, preparaat voor printers (mat, glossy/inkjet, Photo), folies, ...; - presentatiekartons en speciale soorten (bv.: recyclage).	ICT

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
44	Diverse presentatievormen kunnen bedenken en uitvoeren.	EDV LER 5	B		
	<p>Twee- en driedimensionele presentatie. Conventionele en digitale presentaties.</p> <p>Doel en functie van een passe-partout.</p>			<p>Geïntegreerd binnen de opdrachten:</p> <ul style="list-style-type: none"> - affiche, brochure...(drukbaar gegeven); - presentatiemappen, kافتen, boeken, kaders,...; - e-mail, website, cd-rom,... - ruimtelijke presentatie, ... - presentatie in vorm, omvang, ruimte en tijd. <p>In samenspraak en overleg met de leerlingengroep, opdrachten als groepswerk.</p> <p>Soorten passe-partouts:</p> <ul style="list-style-type: none"> - enkelvoudig: uitgesneden, opgekleefd en ingelegd; - meerdere papierlagen; - reliëf; - vindmaterialen en industriële materialen. <p>Omgekeerd (destructief) effect van een slordige passe-partout aantonen. Zorgzaamheid en besef van kostbaarheid bijbrengen. Openstaan voor creatieve ideeën! Zelf zoeken bevorderen.</p>	<p>ICT</p> <p>SOC</p> <p>MIL</p> <p>LER</p>

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
3	MULTIMEDIALE VORMGEVING				
45	Verschillende opnamemiddelen en -technieken voor multimediale toepassingen kunnen onderscheiden.	EDV LER 4	B		
	Videocamera en digitaal fotoestel. Beeldscannen van traditioneel fotowerk. Negatiefscannen. Scannen van tekeningen, illustraties en plastisch werk. Fotografische reproducties van groot en ruimtelijk werk: belichting, opnamestandpunt, compositie, kadrage...			Alle mogelijkheden van beeldvorming blijven voorzien. Technische wetmatigheden en opname-ondersteuning zie Fotografie.	
46	Computergebruik in de hedendaagse beeldvorming kunnen situeren.	EDV LER 4	B		
	Werkproces van ideeën schetsen en/of proefopnames tot eindpresentatie.			Zelfde werkwijze als in grafische vormgeving (doelstelling 30). Introductie van beweging en geluid in de typografische, grafische en fotografische werkomgeving.	
47	Werking en gebruik van een computer voor multimediale beeldvorming kunnen uitleggen.	EDV LER 4	B		
	Programma's en plug-ins. Monitoren: beeldschermresoluties. Printers: printresoluties. Pixelberekeningen en digitale documentwaarde. Introductie van beeldcommunicatie.			Geïntegreerd als praktijktoepassingen, indien mogelijk steunen op kennis vanuit Informatica. DPI, PPI, LPI/bits en bytes, Kb, Mb en GB. e-mail, internet.	ICT
48	Digitaliseringsproces kunnen toepassen.	EDV LER 5	B		
	Statisch en dynamisch beeldmateriaal.			Softwareprogrammatuur volgens toepassingen: - beperkt virtueel 3D (bv. live scannen, wireframes, virtual reality); - audiovisueel en geluid (bv. TV-grafiek en website).	ICT MCV

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
49	Kunnen werken met verschillende softwareprogramma's voor grafische en multimediale beeldvorming.	EDV LER	B		
	Statische en dynamische tekst- en beeldbewerking en -verwerking.			Softwareprogrammatuur volgens toepassingen: - beperkt virtueel 3D; - filmisch en geluid; - beeld lay-out en -communicatie.	ICT
50	Digitale documenten kunnen vervaardigen voor grafische en multimediale toepassingen.	EDV LER 5	B		
	Comprimeren van documenten. Omzetting naar verschillende formaten (en platforms).			Softwareprogrammatuur volgens toepassingen: Pict, Photoshop PSD, Illustrator, PDF, JPEG, GIF, TIFF, Quicktime, Mediaplayer...	ICT
51	Een multimediaal eindproduct kunnen afleveren en presenteren.	EDV LER 6	B		
	Tastbare en/of virtuele realisatie. Tastbare en/of virtuele presentatie.			Softwareprogrammatuur volgens toepassingen: het eindproduct kan op verschillende manieren worden opgevat en uitgewerkt: - conceptueel en/of ruimtelijk; - plaatselijk en/of gedistribueerd, gepubliceerd; - statisch en/of dynamisch (filmisch); - stil en/of opgeluisterd.	ICT MCV

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
4	RUIMTELIJKE VORMGEVING (indien ingericht)				
52	Ruimte kunnen ervaren, bepalen, afbakenen en weergeven.	EDV LER 4	B		
	Emotionele ervaringen: ruimtelijkheid (hol, vol, massief, ...); schaal en grootte. Overgang van twee- naar driedimensionaliteit: bas-reliëf, vrijstaande driedimensionale vormen. Voorstelling van driedimensionale vormen op een tweedimensionale drager: licht- en schaduwweergave, textuur, structuur, perspectiefmethoden, isometrie, plantekenen.			Coördinatie met KV Waarnemingstekenen.	
53	Kunnen ontwerpen en uitvoeren van een ruimte en een ruimtelijk object.	EDV LER 5	B		
	Visualisering van een ruimtelijk concept door middel van schetsen en voorstudies. Functionele analyse van de ruimte en het object: ergonomie, gebruiksvriendelijkheid, economische aspecten, signaalfunctie, materiaal. Driedimensionale schaalmodellen (maquette) in diverse materialen.			De leerlingen stimuleren tot het zoeken naar nieuwe bruikbare materialen. Toepassing, onder meer: logo, verpakking, display, stand en decor, ...	

KV Waarnemingstekenen: 4 u

Beginsituatie voor het vak

De leerlingen die in de tweede graad KSO de studierichting Beeldende en architecturale kunsten hebben gevolgd, kregen zowel in het eerste als in het tweede leerjaar 4u Waarnemingstekenen.

Algemene doelstellingen

Het vak Waarnemingstekenen beoogt zowel een exacte als een plastische weergave van het waargenomene. Bij het zien, begrijpen en registreren van de driedimensionale werkelijkheid zijn observatie en analyse onontbeerlijk.

Het vak Waarnemingstekenen wordt als een aparte discipline onderwezen. Toch dienen de verworvenheden van dit Waarnemingstekenen aangewend te worden binnen het geheel van de richting Toegepaste Beeldende Kunst als hulpmiddel om ideeën en concepten grafisch (lijn, kleur en volume) uit te drukken, hetzij als voorstudie of bij uitvoering.

Daar waar de nadruk in de tweede graad overwegend zal liggen op het productgericht werken, zien we in de derde graad een accentverschuiving naar een meer esthetische, persoonlijke, plastische vertaling en visualisering door de leerlingen, bij wie de individuele inbreng en betrokkenheid systematisch vergroot.

Het is belangrijk dat de leerlingen zich een plastisch vocabularium eigen maken. Het leren evalueren, argumenteren en voorstellen formuleren zal aanzetten tot selectief nadenken over de activiteiten en de resultaten. Het betreft een attitude, die hen in de derde graad in staat moet stellen hun evoluerende ideeën te verwoorden.

In het kader van de vorming van de persoonlijkheid zullen diverse attitudes en werkmethoden worden aangeleerd, cf. zin voor presentatie, zin voor orde en netheid, zelfkritiek, het aanleggen van een documentatiemap, het gebruik maken van een schetsboek....

Algemene didactische wenken

De leerkracht moet fungeren als volwaardig professioneel identificatiemodel zowel op technisch, artistiek als op didactisch vlak. Men moet erin slagen een positief-affectief en creatief klimaat te scheppen, waarin bij de leerlingen langzamerhand de intentie en de drang zal groeien tot beeldend bezig zijn en het laten samengaan van de creativiteit en de techniek.

Algemene principes die het leerproces voor het vak Waarnemingstekenen in de hand kunnen werken, zijn o.a.:

- combinatie van discipline-oefeningen en opgaven die de sensibiliteit en creativiteit stimuleren;
- geen te lange oefeningen, maar met veel variatie;
- globalisatieprincipe-probleemstellend onderricht;
- technisch aspect mag niet worden verwaarloosd;
- individualisatie;
- leergesprek;

- thematisch onderricht en projecten;
- uitgaan van de leefwereld en interessesfeer van de leerlingen;
- zelfactualisatieprincipe;
- zowel rationeel benaderen als inductief-intuïtief te werk gaan.

Het refereren aan de actualiteit en het kunstgebeuren (vroeger en nu) zal ten slotte een vanzelfsprekend item zijn in de wisselwerking leerkracht-leerstof-leerling.

Evaluatie

Belangrijke criteria zijn:

- begrijpen van de opdracht;
- expressief zijn: gevoel leggen in de uitwerking van een opdracht;
- creatief zijn: probleemoplossend handelen, durf hebben, patronen doorbreken en een eigen persoonlijkheid uitbouwen;
- zelfstandig werken: vertrouwen tonen in eigen kunnen, initiatief nemen, een beroep doen op hulp indien nodig;
- leergierig zijn;
- brede belangstelling: zich interesseren voor wat er gebeurt, openstaan voor de omgeving, andere culturen, kunststromingen;
- breeddenkend, kritisch zijn: openstaan voor het standpunt van anderen en bereid zijn tot luisteren, kritisch staan t.o.v. beweringen van anderen, gericht zijn op zelfcontrole, eigen mening staven aan deze van anderen;
- orde, stiptheid en nauwkeurigheid: in functie van de opgaven. Dit houdt respect in voor eigen materiaal en dat van anderen, naleven van afspraken, zorg voor het werk, ...

Leermiddelen

Minimale materiële vereisten

In de school aanwezig

- ruimte voor een kunstbibliotheek.

Atelieruitrusting

- een ruime en op goede hoogte geplaatste spoelbak met zeef;
- een bord;
- verstelbare individuele tafels met een krasvrije afwasbare bekleding;
- een goede verlichting en verplaatsbare spots per tafel;
- verstelbare stoelen;
- houten planken en tekenplankjes;
- sokkels van verschillende hoogte;
- didactische plaastermodellen, geometrisch en anatomisch studiemateriaal;
- podium met verplaatsbare verlichting;
- verplaatsbare verwarmingstoestellen voor modellen;
- witte gordijnen om een constante belichting te garanderen;
- bergingsmogelijkheden: kasten met schuifladen, kasten voor materiaal, ...;
- muur of verplaatsbare wand om werken te presenteren;
- schildersezels.

KV Waarnemingstekenen: 4 u

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
1	COMPOSITIE				
54	De fundamentele opbouw van een opstelling kunnen ontdekken en eigenhandig samenstellen.	EDV LER 4	B		
	Evenwicht tussen de elementen. Effect door plaatsing. Invloed van de belichting.				
55	Een evenwichtige bladschikking kunnen bekomen.	EDV LER 4	B		
	Het kaderen: afgesneden, los van de rand. Vorm en richting van de drager.				
56	Basisbegrippen van de compositie en verschillende compositieschema's kunnen toepassen.	EDV LER 5	B		
	Basisbegrippen: richting, beweging, spanning, Schema's: symmetrie-asymmetrie, horizontaal-verticaal, centraal, Ontleding van composities van kunstwerken.				
57	Los van de opstelling een compositie kunnen maken.	EDV LER 5	B		
	Studiebladen van Ingres, Rembrandt, Rubens, Panamarenko, Combinatie van technieken in één tekening en op één blad.			Bv. waterverf en kleurpotloden, inkt en waterverf, ...	MCV ICO

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
2 DIEPTEWERKING EN PERSPECTIEF					
58	Op een plat vlak diepte spontaan kunnen suggereren.	EDV LER 5	B		
	Planvorming. Verkleining en vervanging van de vormen op de achtergrond. Detaillering van de vormen op de voorgrond. Atmosferische perspectief; contrastwerking tussen vormen, tussen kleuren. Verkorting van de vormen: overdreven perspectief (vogel- en kikvorspectief).			Werkfoto's interpreteren.	LER
59	De wetten van de waarnemingsperspectief kunnen beheersen.	EDV LER 5	B		
	Perspectief van volumes (enkelvoudig en samengesteld), al dan niet evenwijdig aan het grondvlak. Stillevens. Monumentale stukken: afgeleide vormen, landschap, stadszicht, ruimte, decors en figuren. Doorzichtige en ondoorzichtige volumes.				
60	Lineaire en picturale ruimtesuggestie kunnen toepassen.	EDV LER 5	B		
	Weergave van draperingen: loshangend, ingekneld (relatie met onderliggende vormen), differentiatie van draperingsmateriaal. Weergave van het karakter door de materie.			Het begrip "drapering" kan zeer ruim worden opgevat; cf. ingepakte volumes (Christo). Studie van materieweergave doorheen de kunstgeschiedenis. Tekmateriaal kiezen op basis van de materie.	KUN

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
3 FIGUUR- EN PORTRETTEKENEN					
61	De verhoudingen van het menselijk lichaam (het geheel en de delen) kunnen weergeven.	EDV LER 5	B		
	Schematisch vergelijkend meten van hoogte- en breedtematen bij voor-, rug- en zijaanzicht. Het kaderen.			De waarneming en de vormelijke opbouw van een menselijke figuur verloopt/ontstaat op dezelfde wijze als van een object.	
62	Een menselijke figuur (het geheel en de delen) ruimtelijk en anatomisch kunnen weergeven.	EDV LER 5	B		
	Volumebepaling. Dieptewerking en perspectief; verkortingen. Schaduwen.				
63	Dynamiek in een menselijke figuur kunnen visualiseren.	EDV LER 5	B		
	De steunas. De richtingsassen. Statische en bewegende houdingen; het bepalen van restvormen.				
64	Compositiebepalingen en -schema's kunnen toepassen.	EDV LER 5	B		
	Studiebladen: houdingen, portretten en technieken. Figuren onderling; figuren en achtergrond.				
65	Figuur- en portrettekenen als uitdrukking van een benaderingswijze kunnen identificeren.	EDV LER 4	B		
	Verband tussen materialen, drager en expressie.			Bv.: - Rembrandt/clair-obscur; - Goya, Modigliani/psychische spanning; - Schiele/de niet-geïdealiseerde verschijning; - Ingres/zeer intensieve observatie.	MCV

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
66	Figuur- en portrettekenen academisch kunnen uitwerken.	EDV LER 6	U		
	Details en delen van het menselijk lichaam: - anatomisch analyseren. - schaalbepaling.				
4	LICHT EN SCHADUW			Het aspect licht en schaduw behandelt zowel zwart-wit als kleur.	
67	Licht- en schaduwstudies kunnen toepassen.	EDV LER 5	B		
	De relatie tussen variërende lichtbronnen, het onderwerp en de gezichtshoek: - soorten schaduwen: eigen schaduw, slagschaduw; - soorten licht: tegenlicht, reflectie; - toonwaarden: contrasten, wazig, scherpte, overgangen; - schaduwweergave (plastisch en grafisch): arceringen; vlakmatig; een combinatie van verschillende schaduwtechnieken en materialen; - sfeerschepping.			Bv. Morandi; geometrische voorwerpen met één of twee lichtbronnen. Bv. Raveel. Bv. Hopper.	MCV
68	Door middel van licht en schaduw ruimtelijke illusie kunnen weergeven.	EDV LER 6	B		
	Natuurgetrouwe weergave van de spanningsvelden tussen licht en schaduw: - diverse dragers, materialen en technieken.			De leerlingen kunnen zelf de drager, het materiaal en de techniek bepalen.	LER
69	Licht- en schaduwstudies persoonlijk kunnen uitwerken.	EDV LER 6	U		
	Visie, gemoedstoestanden, belevingen. Goedgeplaatste accenten.			Bv. Warhol (Shadows); Bacon. Bv. Vermeer.	MCV

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
5 LIJN					
70	De functionele en expressieve mogelijkheden van de lijn spontaan kunnen toepassen.	EDV LER 6	B		
	Functionele aspecten: Relatie tussen het onderwerp en de lijn-drager-tekenmateriaal-techniek: <ul style="list-style-type: none"> - constructielijn (hulplijn); - contourlijn; - lijncombinaties voor het weergeven van tonen, rondingen, reliëf, diepte, richting, beweging, texturen, ... Expressieve mogelijkheden: <ul style="list-style-type: none"> - lijn karakter en vlakvulling; persoonlijke interpretatie door de leerling. 			De leerlingen leggen een documentatiemap aan en gebruiken een schetsboek voor het aftasten van de verschillende mogelijkheden van het lijnspoor.	LER
6 METHODEN VOOR WAARNEMING EN WEERGAVE					
71	Gericht kunnen waarnemen en tekenmethoden spontaan kunnen toepassen.	EDV LER 6	B		
	Toepassen en combineren van tekenmethoden: <ul style="list-style-type: none"> - blindcontourtekenen; - gemodificeerd contourtekenen; - tekenen van positieve en negatieve ruimte; - analyserend tekenen; - meten en schatten van afstanden, verhoudingen, hoeken en richtingen, assen en innerlijke structuren. 				

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
72	Snelschetsen kunnen analyseren en toepassen.	EDV LER 4 LER 5	B		
	Snelschetsen: <ul style="list-style-type: none"> - pijlsnel tekenen: belangrijke lijnen, richtingen en bewegingen; - contourtekeningen; - toontekeningen; - volumebepalingen; - vlug schetsen op een analyserende wijze: opbouw via grootste hoogte en grootste breedte, centrale as, verticale en horizontale maten, ...; - schetsen van de innerlijke structuur: as, richting en beweging; - driloefeningen (geometrische vormen). 			Bv. Cocteau, Matisse, Picasso.	MCV
7	VISUALISERING			In het kader van de artistieke ontplooiing is het zeer belangrijk dat de leerling leert visualiseren.	
73	Op basis van een concreet gegeven een geheugenschets kunnen maken.	EDV LER 5	B		
	Met voorafgaande waarneming. Zonder voorafgaande waarneming.				
74	In het licht van een bepaalde opdracht een geheugenschets kunnen maken.	EDV LER 6	B		
	Toepassen van de waarnemingservaringen. Experimenteren met diverse technieken.			Mogelijke toepassingen: illustraties, ruimte, decor, producten,	

7 Het gebruik van informatie- en communicatietechnologie (ICT)

7.1 Instructie, differentiatie en remediëring met behulp van ICT

ICT kan het lesgeven ondersteunen. ICT biedt immers de mogelijkheid om bepaalde leerinhouden op verschillende manieren voor te stellen en aan te brengen via tekst, geluid, stilstaand en bewegend beeld.

Bepaalde programma's verhogen het inzicht d.m.v. visualisatie, simulatie, door schema's op te bouwen, iets wat zonder computer maar in beperkte mate mogelijk is.

Sommige softwareprogramma's zijn interactief zodat een meer geïndividualiseerd leerproces kan worden doorlopen. De leerling kan dan op eigen tempo werken en eventueel een eigen parcours kiezen. Een aantal programma's oefenen vaardigheden en oplossingsstrategieën of zijn geschikt om individueel of in groep te differentiëren en te remediëren.

Via tests kan worden nagegaan in hoeverre kennis en vaardigheden verworven zijn. Dit heeft zeker voordelen als het programma een goede feedback aan de leerling geeft en toelaat op verschillende niveaus te werken.

7.2 Informatie verwerven en verwerken met ICT

Bij dit belangrijke deelaspect van 'leren leren' kan ICT een uitgelezen rol spelen. Er bestaan heel wat cd-roms die allerlei informatie interactief aanbieden. De informatie wordt hier op een andere manier aangeboden dan met een 'lineaire' informatiebron. Via de talrijke 'links' bouwt de leerling een individueel parcours op en komt zo tot zijn eigen 'hypertekst'. Er zijn dus andere 'leesstrategieën' nodig dan bij een lineaire tekst. Om leerlingen hierbij te ondersteunen zijn gerichte zoekopdrachten en verwerkingstaken noodzakelijk (informatie ordenen, schema's aanvullen, informatie vergelijken, verbanden leggen, woordbetekenissen afleiden, ...).

Ook het internet is een onuitputtelijke bron van informatie. Om zich een weg te banen door het grote aanbod is een kritische ingesteldheid noodzakelijk. Deze houding moet aangeleerd worden. Als leerlingen binnen of buiten de klas informatie op het web zoeken, moeten ze over een aantal beoordelingscriteria voor 'tekstmateriaal' beschikken. Hiervoor kunnen ze met de instructiefiche in bijlage werken.

Sommige opdrachten kunnen de leerlingen van 'huiswerksites' plukken. Opgaven zullen met deze nieuwe realiteit moeten rekening houden, willen ze zinvol blijven: bronvermelding eisen, meer vergelijkende opdrachten, meer persoonlijke en kritische verwerking.

Aan groepsopdrachten en -eindproducten kunnen kwalitatief hogere eisen worden gesteld qua vormgeving en presentatie. Aan bepaalde opdrachten kan een mondelinge presentatie gekoppeld worden: 'powerpoint' kan hier ondersteunend werken. Samenwerken met de leerkracht (toegepaste) informatica behoort tot de mogelijkheden.

7.3 Communiceren met ICT

Een belangrijke meerwaarde voor 'leren leren' is dat ICT de mogelijkheid geeft aan jongeren om met elkaar te communiceren over de leerstof via e-mail of elektronische briefwisseling. E-mail laat samenwerken van leerlingen toe. Deze samenwerking kan gebeuren binnen een klas of school, maar ook met leerlingen van andere scholen in binnen- en buitenland. Een gezamenlijk interscolair project opzetten behoort tot de mogelijkheden.

Communicatie tussen leerkracht en leerling(en) is ook mogelijk: de leerkracht kan cursusmateriaal elektronisch beschikbaar stellen, voorbeelden van toets- en examenvragen, jaarplanning, ... Leerlingen kunnen verslagen, huistaken e.d. elektronisch naar de leerkracht sturen.

8 Het Gelijke Onderwijskansenbeleid

"Het Gelijke Onderwijskansenbeleid (GOK) voor het gewoon secundair onderwijs wil de leer- en ontwikkelingskansen van kansarme leerlingen bevorderen, uitsluiting, segregatie en discriminatie vermijden en bijdragen tot meer sociale cohesie." (SO/2002/2 van 28/06/2002)

Om aan de doelstellingen van dit decreet te werken krijgen scholen met voldoende doelgroepleerlingen extra-uren leraar om een onderwijspraktijk uit te bouwen die rekening houdt met de taalachtergrond en de diversiteit van iedere leerling.

Het decreet bepaalt dat de uitbouw van een gelijkedekansbeleid in de tweede en derde graad betrekking heeft op minstens één van de volgende vijf thema's: preventie en remediëring van studie- en gedragsproblemen, taalvaardigheidsonderwijs, intercultureel onderwijs, oriëntering bij instroom en uitstroom, leerlingen- en ouderparticipatie, of minstens één van volgende clusters: studie- en gedragsproblemen remediëren, de taalvaardigheid bij leerlingen bevorderen, een optimale studiekeuze waarborgen en het realiseren van een efficiënte studiekeuze-, stage- en schoolloopbaanbegeleiding.

Om deze thema's en/of clusters te realiseren onderneemt de school acties vanuit een analyse van haar beginsituatie. Voor elk van de thema's en/of clusters volgt hierna de visie die deze acties ondersteunt. Het biedt de mogelijkheid om samen met het team een doordacht beleid uit te werken dat alle leerlingen ten goede komt.

8.1 Preventie en remediëring van studie- en gedragsproblemen

Werken aan preventie en remediëring begint met het zich vormen van een zo scherp mogelijk beeld van elke leerling. Wil men studie- of gedragsproblemen voorkomen of wegwerken, dan is het van belang dat men een gedifferentieerd beeld heeft van de klasgroep zodat men tijdig zicht heeft op leerlingen die het niet goed maken in de klas. Dat veronderstelt een 'systeem' om elk van de leerlingen van nabij te volgen en aan die informatie ook acties te verbinden (**hanteren van een evaluatie- en volgsysteem**).

Een goede basisaanpak laat al veel verscheidenheid toe in activiteiten van leerlingen. Maar voor sommige leerlingen zijn nog meer specifieke ingrepen nodig om hun ontwikkeling te ondersteunen of studie- en gedragsproblemen aan te pakken.

De vastgestelde tekorten zijn aanleiding tot **remediërende** maatregelen waardoor de aanpak beter aansluit bij de individuele noden van leerlingen. Het is van belang om problemen te voorkomen en ze tijdig op te sporen en aan te pakken. **Preventie is cruciaal**. Remediëring werkt aanvullend.

8.2 Taalvaardigheidsonderwijs

Met taalvaardigheid bedoelt men het kunnen luisteren, spreken, lezen en schrijven in een natuurlijke situatie. Het gaat dus niet om kennis van de taal maar om de vaardigheid ervan. Hoe beter de taalvaardigheden, hoe beter de vaardigheden in omgang en zelfredzaamheid.

De school wordt door leerlingen echter niet altijd ervaren als een natuurlijke omgeving om taal te verwerven. Dikwijls is er een **kloof** tussen de **schoolse** en **dagelijkse taalvaardigheid**. De informatie die in de verschillende vakken op school wordt aangeboden om kennis, vaardigheden en attitudes te ontwikkelen, wordt uitgedrukt in een soort taal die complexer en abstracter is dan de dagelijkse omgangstaal van de leerlingen en kan voor veel leerlingen een hindernis zijn.

8.3 Intercultureel onderwijs (ICO)

ICO wil leerlingen en leerkrachten actief en effectief leren omgaan met de aanwezige **diversiteit** zowel in als buiten de school. Intercultureel onderwijs is geen vak apart, geen speciale onderwijsvorm, maar een rode draad doorheen de hele lespraktijk. In principe is elke klas, elke school en elke maatschappij **multicultureel**. De leerlingen, leerkrachten, ouders en alle andere betrokkenen komen naar school met een rugzakje waarin ervaringen,

waarden, kennis, vaardigheden, attitudes en levensstijl geladen zijn. Intercultureel onderwijs bouwt hierop verder. Het wil **een krachtige en veilige leeromgeving** creëren die aansluit bij al die verschillende ervaringen. Leren van elkaar, spontane, nieuwe leermomenten en betekenissen opdoen zullen dan ook in een interculturele leeromgeving te vinden zijn. Hierdoor zullen leerlingen meer aan leren toekomen en wordt hun zelfbeeld positiever benaderd. Vandaar dat intercultureel onderwijs ook ten goede komt aan leerprestaties van leerlingen.

8.4 Oriëntering bij instroom en uitstroom

Een belangrijk aandachtspunt in modern, hedendaags onderwijs is de zorg voor een **verticale samenhang**. Dit wil zeggen dat leerlingen, jongeren en hun ouders begeleid moeten worden in de schoolloopbaan. Vanuit deze optiek wordt meer en meer geopteerd voor een ontwikkelingsgerichte benadering waarbij de overgangen tussen basis en secundair onderwijs 1ste graad, tussen de verschillende graden in het secundair onderwijs en tussen secundair en hoger onderwijs meer aandacht krijgen. De school kan daarbij doelstellingen en concrete acties uitwerken die flexibele overgangen op deze sleutelmomenten, begeleiding van leerlingen op het vlak van **leren leren** en **zelfsturend leren** en ondersteuning van ouders en jongeren in het **keuzeproces**, voor ogen hebben.

8.5 Leerlingen- en ouderparticipatie

Leerlingenparticipatie biedt de school de mogelijkheid communicatie tussen leerlingen en volwassenen te realiseren. Hierbij is het belangrijk dat leerkrachten de leerlingen als volwaardige partners respecteren. Dit is bovendien een oefening in verantwoord burgerschap.

Als jongeren echt participeren op school wordt het leerproces intenser. Leerlingen die het gevoel hebben dat ze zelf school maken en iets kunnen realiseren tonen meer respect. In die zin betekent participatie ook preventie van probleemgedrag.

Door ouderparticipatie wordt gestreefd naar een participatieve schoolcultuur, waarin ouders samen met alle betrokkenen in de school invulling geven aan hun rol binnen ontwikkeling en vorming. Samenwerken en zo gezamenlijk kansen creëren voor alle leerlingen is in deze optiek niet weg te denken. Door deze samenwerking verzekeren alle betrokkenen gezamenlijk de sociale ondersteuning van de leerlingen, zodat deze beter en zelfstandiger kunnen functioneren binnen de school en daarbuiten.

ALGEMEEN BESLUIT

GOK is geen geïsoleerd gegeven. Het leerplan biedt de mogelijkheid om de meeste doelstellingen te realiseren. Zowel met leerplandoelstellingen als met de didactische wenken kunnen linken gelegd worden naar de meeste thema's van de GOK-werking. Deze linken kunnen opgespoord worden via verwijzingen naar de vakoverschrijdende eindtermen en andere werkpunten. De verwijzingen gebeuren als volgt in hoofdstuk 6:

LER: preventie en remediëring, oriëntering bij instroom en uitstroom;

SOC: intercultureel onderwijs, taalvaardigheid, socio-emotionele ontwikkeling;

BUR: leerlingen- en ouderparticipatie;

ICO: intercultureel onderwijs, taalvaardigheid, socio-emotionele ontwikkeling;

TA.BE: taalbeleid, taalvaardigheid.

9 Taalbeleid

Naast de aandacht voor de vakinhoud is er **tijdens alle lessen** (AV en KV) ook aandacht voor de taal waarmee de vakinhoud wordt overgebracht en verwerkt: van taalgericht vakonderwijs worden alle leerlingen beter.

Bij taalgericht vakonderwijs luisteren leerlingen niet alleen, ze krijgen ook uiteenlopende tekstsoorten aangeboden: opdrachten, gebruiksaanwijzingen, teksten uit boeken, maar ook uit tijdschriften, van internetsites, mondeling of schriftelijk, geïllustreerd, audiovisueel, ... Bovendien voeren de leerlingen taken uit die hen helpen om verbanden te leggen tussen woorden en begrippen. Ze lezen en luisteren niet alleen, maar ze doen ook zoveel mogelijk. Ze komen zelf uitgebreid aan het woord.

9.1 Lessen en lesmateriaal taalgericht maken

In het algemeen kan men stellen dat een didactiek die de leerlingen activeert, aanzet tot taalproductie: gebruik werkvormen die de leerlingen aanzetten tot onderlinge interactie. Allerlei vormen van groepswork kan je terugvinden in de kolom didactische wenken bij het leerplan. Werk samen met de leerkracht Nederlands i.v.m. de aangeleerde lees- en luisterstrategieën: als leerlingen herkennen dat de aanpak in Nederlands ook vereist wordt bij de andere vakken, zullen deze leerstrategieën voor hen beter renderen (zie instructiekaarten 'lezen' en 'luisteren' in bijlage).

9.2 Enkele tips

- Leg moeilijke woorden en vaktermen uit: geef heldere definities, gebruik non-verbale middelen, geef synoniemen of tegengestelden (of laat ze geven), laat de betekenis van woorden raden (uit de context afleiden), laat informatie in een schema zetten, herhaal samen schooltaal (woorden zoals 'veronderstel', ...).
- Naast vaktaal moet je er ook op letten welke schooltaal de leerlingen moeten verwerven en oefenen: beschrijven, identificeren, classificeren, ordenen, definiëren, oorzaak en gevolg bepalen, een proces volgen en uitvoeren. Bijvoorbeeld om een rangorde te bepalen moeten de leerlingen in begrippen 'groter, meer omvattend ...' kunnen denken en spreken. Voor het bepalen van oorzaak en gevolg moet een leerling 'als ...dan'-redeneringen kunnen uitvoeren.
- Bedenk een activiteit die uit een schema is af te leiden (tekstdelen bij het schema brengen, sleutelwoorden aanbrengen, schema verwoorden).
- Bedenk een activiteit waardoor leerlingen schema's leren onthouden en reproduceren. Laat leerlingen hierbij samenwerken en maak de opdracht toepasbaar in andere reële contexten.
- Laat leerlingen elkaar beoordelen, laat ze na de toets bespreken wat ze geleerd hebben, hoe ze dit aanpakten en hoe ze hun aanpak kunnen bijsturen.
- Bij groepswork moeten de leerlingen elk afzonderlijk een bijdrage leveren. Bij zo'n opdracht moeten ze gestimuleerd worden om de taal actief te gebruiken. Dit kan door elk groepslid een rol te geven met een eigen opdracht: gespreksleider, tijdbewaker, verslaggever, procesbewaker, materiaalmeester, ... tijdens het groepswork, bij de besluitvorming en bij de presentatie van de opdracht.
- Leer de leerlingen de leerstof in eigen woorden omzetten.

- Geef bij aanvang de structuur van de les op het bord weer, laat dit overzicht de hele les staan.
- Bekijk de structuur van het handboek (of de cursus) met de leerlingen bij aanvang van het schooljaar; duid aan hoe deze structuur hen kan helpen bij het leren.
- Bekijk de 'buitenkant' van teksten (lay-out, illustraties, ...), laat de betekenis ervan verwoorden.
- Laat de leerlingen actief met de schriftelijke leerstof bezig zijn: laat samenvatten, in een schema zetten.
- Maak leerlingen duidelijk wat er bij een vraag (bv. op een toets) van hen verwacht wordt: beschrijven, ordenen, verbanden leggen, oordeel weergeven, ...

10 Evaluatie

Een belangrijk maar moeilijk element in het onderwijsproces is het evalueren. Wat evalueren we? Hoe evalueren we? Weten de leerlingen dat?

Evalueren heeft zowel een productgericht als een procesmatig karakter. Niet alleen het resultaat dat door de leerling wordt bereikt, maar ook de weg daarheen is belangrijk.

Procesevaluatie wil bijdragen tot de evaluatie van het zelfstandig denken en handelen van leerlingen. Ze geeft aan leerkrachten de mogelijkheid om het leerproces van de leerlingen van dichtbij te volgen en indien nodig bij te sturen of te differentiëren.

Ze geeft aan ouders de kans om een reëel beeld te verkrijgen van de schoolse vorderingen van hun kinderen en hen eventueel te ondersteunen in hun leerproces.

Evaluatie bepaalt in grote mate hoe de leerlingen naar het vak zullen kijken, toetsing stuurt a.h.w. het 'leren leren'. Het is dus uitermate belangrijk dat leerlingen steeds de bedoeling van de les weten, er zelf een duidelijke structuur in zien en dat ze vooral weten wat en hoe er getoetst zal worden.

10.1 Het goed functioneren van evaluatie wordt gekenmerkt door volgende eigenschappen is voor

Planmatigheid:

de leerlingen en hun ouders weten op welk moment er wordt geëvalueerd; dit betekent niet dat elk evaluatiemoment moet worden aangekondigd: men kan onverwachts bepaalde zaken toetsen, mits iedereen weet dat zoiets tot de mogelijkheden behoort.

Voorspelbaarheid:

(het zgn. "Test as you teach"-principe): de leerlingen hebben een zicht op de manier waarop wordt geëvalueerd en dit zowel voor dagelijks werk als voor de proefwerken. De opdrachten komen overeen met de doelstellingen en de onderwijsmethode. Verrassingen zijn slechts zinnig, indien ze als stimulans overkomen.

Efficiëntie:

evalueren is een noodzakelijk deel van het didactisch proces, maar geen doel op zich. Evaluatie moet gezien worden als een middel om de leerlingen beter te begeleiden bij hun studies en geeft de mogelijkheid tot een meer geïndividualiseerde begeleiding. Het evaluatiebeleid van de school richt zich op de responsabilisering van de leerlingen.

Snelle verwerking:

Om te kunnen remediëren hebben leraar en leerlingen binnen de kortste tijd de resultaten in handen.

Validiteit:

evaluatie levert zo objectief en volledig mogelijke gegevens over de vorderingen van elke leerling. De diversiteit van het aangeleerde komt aan bod de verschillende onderdelen van elk vak worden geëvalueerd.

Relevantie:

enkel persoonlijk werk wordt beoordeeld; het belang van de quotering van taken dient afgewogen te worden t.a.v. de totale evaluatie; groepswork dient regelmatig te worden opgevolgd door de leraar om te controleren of ieder lid van de groep een bijdrage levert.

Diversificatie:

niet enkel het cognitieve wordt geëvalueerd, ook vaardigheden en vakattitudes komen in aanmerking. Dit moet niet noodzakelijk via een cijfer, het kan ook in woorden vermeld worden; belangrijk is het feit dat er degelijke afspraken gelden.

Voor het rapportcijfer wordt gesteund op verscheidene resultaten van evaluatie. Een rapportcijfer is niet uitsluitend het rekenkundig gemiddelde van presentatiecijfers.

Evaluatie moet procesmatig

opgevat worden: er is een systematische progressie in de opbouw van kennis, inzicht, vaardigheden en vakattitudes (zie leerplannen).

Objectiviteit:

als evaluatie planmatig, voorspelbaar, efficiënt, valide, relevant en gediversifieerd is, kan men stellen dat de leerkrachten en de school de objectiviteit bij het evalueren maximaal benaderen en dat ze streven naar een optimale professionaliteit.

10.2 De invloed van permanente evaluatie (of procesevaluatie) op het leren van de leerlingen

Een rendabel leerproces hangt af van de gerichtheid op het einddoel en de concrete evaluatieopdrachten die daaraan verbonden zijn, m.a.w. het einddoel gebruiken om het didactisch proces tot een goed einde te brengen.

Een doordachte evaluatie van het proces:

- is een weergave van de mate waarin doelstellingen bereikt zijn;
- toont aan iedere betrokken leerkracht hoe elke leerling evolueert;
- schept ruimte voor bijsturing, remediëring en differentiatie;
- betreft de leerlingen bij de evaluatie van het eigen leerproces;
- motiveert leerlingen voor de bijsturing van het eigen leerproces;
- evalueert niet enkel op opgedane kennis maar ook het proces dat nodig was om inzichten, vaardigheden en attitudes te bereiken.

10.3 Een doordachte evaluatie is gebaseerd op het samenspel van verschillende factoren.**Beoordelen vanuit doelstellingen**

Wanneer men beoordeelt vanuit doelstellingen, is de beoordelvingsvraag niet: 'Welk cijfer of welk percentage behaalt de leerling op de toets?' maar wel: 'Wat kent of kan de leerling? Beheerst de leerling op voldoende wijze de leerdoelen?'

Hierbij wordt nagegaan in welke mate de leerling de vooropgestelde leerdoelen heeft bereikt. Dit is maar mogelijk als de leerdoelen vooraf duidelijk, concreet en specifiek omschreven zijn.

Het geeft de leerkracht ook de mogelijkheid om voor zichzelf na te gaan in welke mate hij/zij de leerdoelen heeft helpen bereiken. Hij/zij kan zo informatie bekomen over de kwaliteit van het didactisch proces in de klas.

Vorderingsgerichte evaluatie

Een vorderingsgerichte evaluatie onderzoekt in welke mate de leerling vorderingen heeft gemaakt t.o.v. zijn prestaties op een vroeger tijdstip.

De leerling krijgt een beeld van de eigen progressie.

De leerkracht krijgt informatie over de vorderingen van de leerlingen en aanwijzingen waar er eventueel moet bijgestuurd of geredieerd worden.

Een goed uitgebalanceerd vorderingsplan is een bruikbaar instrument op de begeleidende klassenraad en is een duidelijke weergave van het kennen en kunnen van leerlingen.

10.4 Permanent evalueren betekent:

Evalueren van vaardigheden en attitudes

Vaardigheden kan men beschouwen als welbepaalde methodes, strategieën, werkwijzen, procédés die men gebruikt om probleemstellingen (taken of opdrachten) op te lossen.

- Algemene vaardigheden zoals experimenteren, observeren, beoordelen, controleren, plannen, ... zijn vaardigheden die ook in andere vakken voorkomen en dus vakoverschrijdend zijn.
- Vakvaardigheden zoals basisprincipes uitvoeren, planning uitvoeren, technieken toepassen, ... zijn vaardigheden die meer specifiek zijn voor het vak en dus meer vakgebonden.

Attitudes zijn algemene sociale houdingen, het kunnen ook beroepshoudingen of houdingen eigen aan een vak zijn. Het evalueren van attitudes is gevoelige materie. Nochtans moet het voor de leerlingen duidelijk zijn dat zij op vakgebonden attitudes kunnen/zullen geëvalueerd worden. Deze attitudes staan in leerplan vermeld en kunnen te maken hebben met bv. stiptheid, zorg, luisterbereidheid, inzet, kunnen samenwerken, tegen een deadline kunnen werken.

Ook hier geldt het principe van de voorspelbaarheid voor de leerlingen. Zij moeten vooraf weten welke vaardigheden en attitudes voor evaluatie in aanmerking zullen komen.

Permanent evalueren betekent ook:

- observeren;
- feedback geven;
- een goede relatie tussen de leerkracht en de leerling bewerken;
- differentiëren;
- remediëren;
- doelgerichte vragen stellen;
- meten, beoordelen, beslissen;
- rapporteren;
- teamoverleg;
- efficiënt klassenraad houden.

10.5 Permanent evalueren kan verwerkt worden in een document dat tegelijkertijd bruikbaar is:

- voor de begeleidende klassenraad;
- voor de delibererende klassenraad;
- als bewijs van permanente evaluatie wanneer geen proefwerken worden ingericht;
- om de resultaten van de GIP (GP) te beoordelen;
- om de beginsituatie van de leerling te bepalen;
- om de leerlingen te betrekken in hun eigen evaluatie (zelfevaluatie);
- om preventief te werken met leerlingen;
- om remediërend te werken met leerlingen;
- voor de rapportering naar de ouders;
- om de evolutie en resultaten weer te geven van de leerlingbegeleiding;
- als puntenboek.

11 Leermiddelen

De minimale materiële vereisten zijn in het leerplan opgenomen per vak.

12 Bibliografie

12.1 Algemeen

STANDAERT, R., TROCH, F.,
Leren en onderwijzen, Inleiding tot de algemene didactiek
Acco, Leuven, 1999
ISBN 90 334 4122 5

STANDAERT, R., TROCH, F.,
Leren en onderwijzen, Beheersingsboek
Acco, Leuven, 1998
ISBN 90 334 4121 7

12.2 Psychologisch profiel

ALLEGAERT, P.,
Als een lekker taartje, jongeren in het interesseveld
Acco, Leuven, 1996

BALK, D.,
Adolescent development
Brooks/Cole Publishing Company, Pacific Grove, 1995

CROCKELL, J.,
Social networks and social influences in adolescence
Routledge, London, 1996

DE WIT, J., VAN DER VEEN, G.,
Psychologie van de adolescent
Intro, Nijkerk, 1995

DIELEMAN, A.J., VAN DER LINDEN, F.J., PERREIJN, A.C.
Jeugd in meervoud
De Tijdstroom, Heerlen, 1993

SEIFERT, K., HOFFNUNG, R.,
Child and Adolescent Development
Houghton Mifflin Company, Boston, 2001

12.3 Algemene didactische wenken

GEERLIGS, T., VAN DER VEEN, T.,
Lesgeven en zelfstandig leren
Van Gorcum, Assen, 1996
ISBN 90 232 3129 5

Zelfstandig leren (dat zowel individueel als samenwerkend leren omsluit) biedt vele mogelijkheden om tegemoet te komen aan verschillen tussen leerlingen in leertempo en belangstelling. Dit handboek combineert tekst en opdrachten.

HOOGEVEEN, P., WINKELS, J.,
Het didactisch werkvormenboek
Dekker & van de Vegt, Assen, 1992

12.4 KV Toegepaste beeldende vorming

BAKER, E., e.a.
Biz Cards
PCB Internat. Inc., 1993
ISBN 39 100 5222 3

CHARLESWORTH, A.,
Gaade's Airbrushwijzer
Gaade en C°
ISBN 90 601 351 4

CHARPENTIER, P.,
Fototechniek
Prima-boeken 1623, Het Spectrum, 1979
ISBN 90 274 0750 90

DALLEY, T.,
Illustrators en ontwerpershandboeken
Gaade, 1980
ISBN 90 601 7017 2

DAWSON, J., en CLEMENT, P.,
Handboek voor de grafische technieken
Gaade, Amerongen, 1982
ISBN 90 601 73597

DEMONEY en MEYER
Gaade's gids voor de grafische vakteknaar
Gaade, 1983
ISBN 90 601 7340 6

EVERS, I.,
Het complete papierboek
Cantecleer B.V., De Bilt
ISBN 90 213 0519 4

FOCUS ELSEVIER
Foto en Film Encyclopedie
Elsevier Nederland B.V., 1981
ISBN 90 100 3743 6

GILL, B.,
Forget all the rules you ever learned about graphics design. Including the ones in this book.
Watson-Guptill, New York, 1981
ISBN 27 301 7071

JONES, T.,
A manual of graphic techniques
Uitg. Architecture design and technology press
ISBN 18 545 4838 7

LAING, J., en WIRE, D.,
Encyclopedie van tekens en symbolen
Atrium
ISBN 90 611 3572 9

LEWIS, D.,
Potlood tekentechnieken
Cantecleer B.V., De Bilt
ISBN 90 213 0275 6

MARCHESI, J.,
Principes van de Fototechniek I-II-III
Foto Special, 1988
ISBN 90 722 1403 x

MEYER, S.E. en AVILLETZ, M.,
Tekenen met pen en inkt
Cantecleer B.V., De Bilt
ISBN 90 213 0370 1

MOMBAERTS, M. en VOSSSEN, M.
Goed voor druk. Grafische communicatie en grafische technieken
Een praktische gids
Academia Press, 1998
ISBN 90 382 0076 5

MORRIS, M.,
De toepassing van typografie in een ontwerp
Houten, Gaade, 1988
ISBN 90 601 7942 0

MULHERIN, J.,
Presentatietechnieken voor de grafische ontwerper
Gaade B.V., Unieboek, 1989
ISBN 90 601 7935 8/NUGI 848

MURPHY; J.,
How to design trademarks and logos
Phaidon Press Ltd, Oxford, 1988
ISBN 07 148 2557 3

NEVENSCHWANDER, B.,
Letterwork: Creative Letterform in Graphic Design
London, Phaidon Press, 1993
ISBN 07 148 2801 7

RODWELL, J.,
Tekenen met alle materialen
Cantecleer B.V., De Bilt
ISBN 90 213 0693 x

SMITH, D.,
Handboek voor de kunstenaar
Gaade-Amerongen, 1981
ISBN 90 601 7125 x/UGI 640

SONSINO, S.,
Packaging design
Thames and Hudson
ISBN 05 002 3580 5

SWANN, A.,
Lay-out source book
Phaidon-Oxford
ISBN 0 714 8264

TIME-LIFE REEKS
Grenzen der fotografie,
De camera,
Licht en film,
Kunst van het fotograferen,
De hoofdthema's,
De afdruk,
Meesterfotografen,
Time-life International Nederland B.V.

TREEBUS, K., F.,
Vormwijzer. Een gids bij het vormgeven en produceren van drukwerken.
SDV uitgevers, den Haag, 1996
ISBN 90 12 08310 9 geb.

WONG; W.,
Principles of three-dimensional design
Van Nostrand-Reinhold, New York
ISBN 04 422 9561 8

WOZENCROFT, J.,
The Graphic Language of Neville Brody
Thames and Hudson
ISBN 05 002 7496 7

YATES, M.,
Textiles. A handbook for designers
New York - Design Press, 1986
ISBN 08 306 1843 0

Multimediale vormgeving

Gezien de uiterst snelle evolutie binnen het computergebeuren, zowel voor wat de hardware als de software betreft, is het weinig zinvol om titels op te geven van boeken en handleidingen: ze zijn binnen een paar maanden reeds achterhaald.

Het is echter wel een feit dat de fabrikanten van hardware duidelijke handleidingen bijleveren die didactisch bruikbaar zijn. Bij de meeste programma's (zeker al de grafische programma's) zitten leerpakketten die van een beginsituatie uitgaan tot en met handleidingen voor gevorderden.

In de gespecialiseerde boekhandel zijn ook handboeken en leerpakketten te verkrijgen voor specifieke programma's, op cd of op diskette.

Tijdschriften zoals: publish, clickx, tips en advies internet, ... geven eveneens nuttige informatie.

12.5 KV Waarnemingstekenen

BEVERLY HALE, R.,
Drawing Lessons from the Great Masters
Watson-Guption Publications, New York, 1989
ISBN 08 230 1400 2

Boeken Diogenes
Moeiteloos modeltekenen
Paulus Beyestraat 135 - 2100 Deurne
ISBN 90 722 6714 1

Bridgman's Life drawing
Dover publications INC, New York, 1971
ISBN 04 862 2710 3

BRUGEL, E.,
Teken met kennis van materiaal
ISBN 90 213 0087 7
Teken perspectivisch
ISBN 90 213 0088 5
Teken plastisch en ruimtelijk
ISBN 90 213 0089 3
Cantecleer B.V., De Bilt, 1985

DALLEY, T.,
Illustrators en Ontwerpershandboek
Gaade, 1980
ISBN 90 601 7017 2

DEJONCKHEERE, M.,
Zien, denken, doen
Uitgeverij Van In, Lier, 1988
ISBN 90 306 1599 0

DE VISSER, A.,
Hardop kijken. Een inleiding tot de kunstbeschouwing
Sun, Nijmegen, 1990 (4de druk)
ISBN 90 616 8251 7

DE VRIES, T.,
Het tekenen van perspectief
Prismareeks 1159, 1ste druk 1966, 2de druk 1979

DODSON, B.,
Basiscursus Teken
Uitgeverij Bigot & Van Rossum B.V., Baarn, 1989
ISBN 90 613 4316 x

EDWARDS, B.,
Leer tekenen
Standaard Uitgeverij, Antwerpen, 1983
ISBN 90 613 4288 0
Leer creatief zijn
Uitgeverij Bigot & Van Rossum B.V., Baarn, 1986
ISBN 90 613 4295 3

ESSEN, K., VAN KUIJK, E., en DE WOLF, P.,
Product Presentatietekeningen
Delftse Universitaire Pers, 1988

GERRITSEN, A., ELZINGA, R., en ENGBERSEN, H.,
Het tekenonderwijs in de praktijk
Cantecleer B.V., De Bilt, 1976
ISBN 90 213 0123 7

HOGARTH, B.,
Dynamic anatomy
Watson-Guption publications, New York, 1990
ISBN 08 230 1550 5

ITTEN, J.,
Mein Vorkurs am Bauhaus Gestaltungs- und Formenlehre
Otto Maier, Verlagsnummer 68005, Verlag Ravensburg, 1963

KAUPELIS, R.,
Experimenteel tekenen
Cantecleer B.V., De Bilt
ISBN 90 213 0881 9

MANHEIM, R.,
Paul Klee Noebooks, volume 1
The thinking eye
Lund Humphries Publishers Limited, London

MOSS, A.,
Het tekenen van stilleven. Een handboek voor beginners
Atrium, Alphen aan den Rijn, 1994
ISBN 90 611 2712 8

RAMAEKERS, J.,
Het schetsen van ruimtelijke vormen
Cantecleer B.V., De Bilt
ISBN 90 213 0067 2

RAYNES, J.,
Figuurtekenen, Een praktische handleiding
Cantecleer B.V., De Bilt
ISBN 90 213 0892 4

REID, C.,
Model in aquarel
Cantecleer B.V., De Bilt, 1986
ISBN 90 213 0248 9

ROBERTSON, B.,
Drawing Workbooks. Objects
ISBN 03 514 8084 x
Places
ISBN 03 561 4807 6
Uitgeverij Mac Donald Orbis

ROTTGER, E. en KLANTE, D.,
Punt en Lijn - Tekenen als creatief spel
De Internationale Pers, Berchem-Antwerpen

SCHLEMMER, O.,
Man. Teaching notes from the Bauhaus
Lund Humphries Publishers Limited, London, 1971
ISBN 85 331 2915 x

SCHOBER, H., en RENTSCHLER, J.,
Waarneming en werkelijkheid - Optische misleidingen in wetenschap en kunst
Hollandia, Baarn, 1984
ISBN 90 604 5190 2

SHEPPARD, J.,
Anatomy. A complete guide for artists
Pitman Publishing, London, 1975
ISBN 02 730 0902 8

SMITH, D.,
Handboek voor de kunstenaar - Gereedschap, materialen, technieken
Gaade, Amerongen, 1981

SMITH, S.,
Anatomie, perspectief en compositie voor de kunstenaar
Cantecleer B.V., De Bilt, 1986
ISBN 90 213 0245 4

VAN LIENEN, H.J., en SPRONKERS, J.V.
Potlood, pen en penseel
Muusses, 1983
ISBN 90 231 8040 2

VAN POLING, C., en KANDINSKY, V.
Lessen aan het Bauhaus
Cantecleer B.V., De Bilt, 1983
ISBN 90 231 0060 5

12.6 Evaluatie

DECLERCQ, E.,
De rol van ouders in de studiebegeleiding van hun kind,
HLBG – Ouders Methode, Afl. 23, juni 1998 – 183

DE BLOCK A. – HEENE J.,
Attitudes en eindtermen
Standaard Uitgeverij, Antwerpen, 1997

DE BLOCK, A.,
Evaluatie van attitudes via observatie en gedragingen
De Sikkel, Antwerpen 1973

GOLS, P., AUSUM, P.,
Leerlingen bespreken op de klassenraad. Hoe wordt de leerling er wijzer van?
Handboek voor Leerlingenbegeleiding – Begeleiding en schoolorganisatie,
Afl. 13, november 1994 – 45

MEURISSE, E.,
Toetsvormen, vraagsoorten en beoordelingsschema's,
Handboek voor Leerlingenbegeleiding,
Afl.25, februari 1999 – 183

STANDAERT, R., TROCH, F.,
Leren en onderwijzen,
Acco, Leuven/Amersfoort 1998

TROCH, F.,
Impuls, Themanummer; Evaluatie: geen model, geen punten,
Acco, Leuven 1997

13 Bijkomende informatie

13.1 Algemeen

Pedagogische begeleidingsdienst OVSG
Ravensteingalerij 3 bus 7
1000 Brussel
tel.: 02 506 41 50
fax: 02 502 12 64
<http://www.ovsg.be>
e-mail: info@ovsg.be

Regionaal Centrum Antwerpen OVSG
Montrealstraat 6
2030 Antwerpen
tel : 03 540 01 00
fax: 03 540 01 01
e-mail: vera@tijd.com

Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap
Departement Onderwijs
www.ond.vlaanderen.be

VLOR
Vlaamse Onderwijsraad
Leuvenseplein 4
1000 Brussel
tel.: 02 219 42 99
fax: 02 219 81 18
e-mail: vlaamse.onderwijsraad@vlor.be
<http://www.vlor.be>

Vlaamse Openbare bibliotheken
www.bib.vlaanderen.be

De Vlaamse Centrale Catalogus (VLACC) is een project van de Vlaamse Gemeenschap, met als voornaamste doelstelling de uitbouw van een geautomatiseerde centrale catalogus.

Het is een bestand waarin dagelijks door de Centrale Openbare Bibliotheken van Antwerpen, Brugge, Brussel, Gent, Hasselt en Leuven evenals door het Vlaams Bibliografisch Centrum (VLABIN) de titels van nieuwe boeken, tijdschriften, en artikels worden ingevoerd. Ook informatieve video's, speelfilms, cd-i's en cd-rom's worden opgenomen. De titelbeschrijvingen worden op uniforme wijze, volgens duidelijk omschreven regels ingebracht, voorzien van trefwoorden en classificatienummers. Dit maakt het mogelijk via de VLACC zeer snel boeken of tijdschriften, in gedrukte vorm, in braille of op cassette, terug te vinden, ook als bijvoorbeeld de auteur niet gekend is, of enkel een stuk van de titel of het onderwerp.

Bovendien kan worden opgezocht in welke Centrale Openbare Bibliotheek een werk zich bevindt, hoeveel pagina's het telt, of het illustraties bevat en hoeveel het bij benadering kost.

CIS
Centrum Informatieve Spelen
Naamsesteenweg 164
3001 Leuven
tel.: 016 22 25 17
fax: 016 29 50 99
e-mail: cis@spelinfo.be
<http://www.spelinfo.be>

Het CIS maakt, begeleidt en verkoopt informatieve spelen over een brede waaier van maatschappelijke thema's: cultuur, democratie, economie, milieu, Europa, gezin, gezondheid, multicultureel, noord-zuid, relaties, spelenboeken, andere, ...

Het Centrum Informatieve Spelen is een erkend jeugd- en vormingsdienst met meer dan 25 jaar ervaring in het onderwerp: de verspreiding en de begeleiding van spelen die specifieke informatie bevatten.

Het doel dat steeds wordt nagestreefd bij het werken met informatieve spelen is sensibilisering over een brede waaier van thema's. De keuze voor spel ligt voor de hand. Uit onderzoek en ervaring is gebleken dat informatie, opgedaan via spel goed bijblijft en bovendien goed wordt verwerkt en begrepen. Daarnaast motiveert een spel, trekt het de aandacht van de deelnemers. Het is bovendien aangenaam en onderhoudend. De mogelijkheden van het behandelde thema worden door de spelers ontdekt en ervaren.

13.2 Vakoverschrijdende eindtermen

13.2.1 Burgerzin

Amnesty International Vlaanderen
Kerkstraat 156
2060 Antwerpen
tel.: 03 271 16 16
fex: 03 235 78 12
e-mail: amnesty@aivl.be
<http://www.aivl.be>

Belgisch Comité voor Unicef
Kunstlaan 20 bus 18
1000 Brussel
tel.: 02 230 59 70
fax: 02 230 34 62
e-mail: bcu@unicef.be
<http://www.unicef.be>

Centrum Mundiale Vorming
Stationsstraat 135
3570 Alken
tel.: 011 31 32 11
fax: 011 59 33 86
e-mail: cemuvo.jongeren@ping.be

Centrum voor de Rechten van het Kind
Universiteit Gent
Henri Dunantlaan 2
9000 Gent
tel.: 09 264 62 82
<http://allserv.rug.ac.be/~fspiessc>

De Wakkere Burger
Liedtstraat 27-29
1030 Brussel
tel: 02 240 95 25
fax: 02 242 26 10
e-mail: de.wakkere.burger@unicall.be

Een dienst voor lokale besturen, adviesraden en burgerinitiatieven m.b.t. een op informatie en participatie gesteunde beleidsontwikkeling. Activiteiten: tijdschrift Terzake, inspraak-begeleiding, documentatiecentrum, onderzoek/advies, vorming.

Info jeugd
Vrijdagmarkt 11
2000 Antwerpen
tel.: 03 231 07 58
fax: 03 231 07 57
e-mail: info.jeugd@pandora.be

In Petto
Jeugddienst Informatie en Preventie
Diksmuidelaan 50
2600 Berchem
tel.: mailbox@inpetto-jeugddienst.be
Jeugd & Vrede
Van Elewijckstraat 35
1050 Brussel
tel.: 02 640 19 98
fax: 02 640 07 74
e-mail: jev@jeugdenvrede.be
<http://www.jeugdenvrede.be>

Jeugd & Vrede is een pluralistische jeugddienst die sedert 1983 werkt rond vredesopvoeding. Zij ontwikkelen producten om vredesopvoeding (in de brede zin van het woord) te concretiseren: reizende tentoonstellingen, publicaties, educatieve software, enz. Op een speelse, vaak interactieve manier gaan deze producten dieper in op begrippen als: vooroordelen, conflicthantering, stereotypen, pestgedrag, kinderrechten en omgaan met macht en onmacht.

Kinderrechtencommissariaat
Ankie Vandekerckhove, kinderrechtencommissaris
Hertogstraat 67-71
1000 Brussel
tel.: 02 552 98 00
fax: 02 552 98 01
e-mail: kinderrechten@vlaamsparlement.be

Kinderrechtswinkel Brugge
Kleine Hertsbergestraat 1
8000 Brugge
tel.: 050 33 95 84
fax: 050 33 95 84
e-mail: KRW.Brugge@kinderrechtswinkel.be
<http://www.kinderrechtswinkel.be>

Kinderrechtswinkel Gent
Geldmunt 24
9000 Gent
tel.: 09 233 65 65
fax: 09 234 19 72
e-mail: KRW.Gent@kinderrechtswinkel.be
<http://www.kinderrechtswinkel.be>

Liga voor Mensenrechten
Van Stopenberghestraat 2
9000 Gent
tel: 09 223 07 38
fax: 09 223 08 48
e-mail: liga.mensenrechten@ping.be
e-mail: ligamensenrechten@club.worldonline.be

Schending van de mensenrechten vaststellen, bij de publieke opinie aanklagen, en via de overheden structureel opheffen.

Vlaamse Kinder- en Jongerentelefoon
PB 50
2800 Mechelen
tel.: 078 15 14 13
<http://www.kjt.org>

Vlaamse Kinderrechtencoalitie
p/a Kammenstraat 12
9000 Gent
tel.: 09 233 11 16
fax: 09 233 22 68

VLIO West-Vlaanderen
Vlaamse Dienst Verspreiding Leermiddelen Internationale opvoeding
p/a PEC – Hugo Verrieststraat 22
8800 Roeselare
tel 051 26 50 57
fax 051 20 43 49
e-mail: vlio@west-vlaanderen.be
<http://www.cocosnet.ngonet.be>

VLOR
Vlaamse Onderwijsraad
Leuvenseplein 4
1000 Brussel
tel.: 02 219 42 99
fax: 02 219 81 18
e-mail: vlaamse.onderwijsraad@vlor.be
<http://www.vlor.be>

Vredeshuis Gent
St-Margietstraat
9000 Gent
tel.: 09 225 73 79
e-mail: noord-zuid@gent.be

13.2.2 Gezondheid

ABB
Minderbroedersstraat 8
3000 Leuven

Belgische Federatie tegen Kanker
www.acc-vkb.be

Het Aidsteam, Hiv-Vereniging Vlaanderen en Sensoa
Kipdorptest 48a
2000 Antwerpen
tel.: 03 238 68 68
fax: 03 248 42 90
info@aidsteam.be
info@hiv-vereniging.be
info@sensoa.be
<http://www.soa-aids.be>

CAW Mozaïek – De Hallen
Centrum Algemeen Welzijnswerk
Grétrystraat 1
1000 Brussel
tel.: 02 227 02 00
fax: 02 227 02 10
e-mail: dehallen@vgc.be

Het Centrum algemeen welzijnswerk biedt informatie, advies en begeleiding bij psychosociale vragen en problemen.

CGSO
Centrum voor Geboorteregeling en Seksuele Opvoeding
Meerstraat 138B
9000 Gent
tel: 09 221 07 22
fax: 09 220 84 06
e-mail: cgso@xs4all.be

De Sleutel
Hundelgemsesteenweg 1
9820 Merelbeke
tel. 09 231 57 48
fax 09 231 67 15
e-mail: preventie.de.sleutel@fracarita.org
<http://www.desleutel.org>

De sleutel kan de school een concreet, wetenschappelijk onderbouwd en vooral een doorleefd antwoord geven op vragen in verband met drugpreventie. Hun actievoorstellen kunnen van korte duur zijn, een halve dag bijvoorbeeld, maar even goed over een heel schooljaar lopen. Bovendien hebben zij materiaal ontwikkeld waarmee de leerkrachten zelf aan de slag kunnen.

Groene Dag
tel.: 054 33 20 46
fax: 054 33 20 46

Een educatieve, dienstverlenende organisatie. Stelt programma's, literatuur en materiaal ter beschikking van organisatoren; in verband met gezondheidseducatie in natuurlijk perspectief. Geeft tevens advies, begeleiding en ondersteuning bij projecten rond voeding, gezondheid en leefstijl.

G.V.O. in het Onderwijs
Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap
Administratie Gezondheidszorg
Markiesstraat 1
1000 Brussel

Het GVO heeft pakketten met activiteiten voor het secundair onderwijs over de thema's voeding, alcoholpreventie, verslavingspreventie, tabakspreventie en veiligheid. De pakketten zijn samengesteld uit een handboek en een kopieerset van de werkbundel voor de leerlingen; soms aangevuld door een video, een fotoroman, een fotoset of een spel.

GVO.

Gezondheidspromotie van de Socialistische Mutualiteiten
Nationaal Secretariaat
Sint Jansstraat 2
1000 Brussel
tel.: 02 515 03 19

IPB

Voorlichtingsbureau voor de voeding
Jezusstraat 16B
2000 Antwerpen

Jeugd en Seksualiteit
Vormingsdienst voor het jeugdwerk
Koningin Astridlaan 106/002
2800 Mechelen
tel.: 015 20 69 68
fax: 015 20 31 42
e-mail: jeugd.en.seksualiteit@jeugdwerknet.be
<http://home.planetinternet.be/~demayer>

Kind en Gezin
Guldenvlieslaan 67
1060 Brussel

Landsbond Christelijke Mutualiteit, dienst GVO
Wetstraat 121
1040 Brussel

Ministerie van Volksgezondheid
R.A.C., Esplanadegebouw (contactpersoon: Carine Seeuws)
1010 Brussel
tel.: 02 210 48 28

MJA
Jongerenbeweging van de Socialistische Mutualiteiten
Sint-Jansstraat 32
1000 Brussel
tel.: 02 515 02 52
fax: 02 511 07 13
e-mail: info@MJA.be
<http://www.mja.be>

Euromut – Onafhankelijke ziekenfonds
Louis Mettwielaan 74/76
1080 Brussel
tel.: 02 44 44 222
fax.: 02 44 44 999
e-mail: info@euromut.be
<http://www.euromut.be/>

Liberaal Mutualiteit – Vlaams Gewest (LM-VLG)
Prieelstraat 22
1730 Asse
tel.: 02 452.90.10
fax: 02 452.62.20
e-mail: info@lmvlg.be

Socialistische Mutualiteiten
<http://www.socmut.be>

Bond Moyson
Vrijdagmarkt 10
9000 Gent
tel.: 09 265 55 11
fax: 09 265 59 99
e-mail: bond.moyson.gent@socmut.be

Socialistische Mutualiteit regio Antwerpen
Belgiëlei 22-24
2018 Antwerpen
tel.: 03 285 44 44
fax: 03 218 67 03
e-mail: antwerpen@socmut.be

Socialistische Mutualiteiten
Zuidstraat 111
1000 Brussel
tel.: 02 506 96 11
fax: 02 514 59 26

Christelijke Mutualiteit (C.M.)
Nationaal Secretariaat
Haachtsesteenweg 579
1031 Brussel

Vlaams Neutraal ziekenfonds
tel.: 015/28 90 90
fax : 015/20 96 66
e-mail: info@vnz.be
<http://www.vnz.be/index1.htm>

NUBEL vzw
Rijksadministratief Centrum Esplanade
Pachecolaan 19
1010 Brussel
tel.: 02 210 48 28

NVVA
Nationale Vereniging ter Voorkoming van Arbeidsongevallen
Gachardstraat 88 bus 44
1050 Brussel
tel.: 02 48 03 37
fax: 02 48 68 67

NVVB
Nationale Vereniging voor Beveiliging tegen Brand
Parc Scientifique
1348 Louvain-la-Neuve
tel. : 010 47 52 11
fax: 010 47 52 70

OIVO
Onderzoeks- en informatiecentrum van de verbruikersorganisaties
Ridderstraat 18
1050 Brussel
tel.:02 547 06 11
fax: 02 547 06 01
e-mail : crioc-oivo@skynet.be
<http://www.oivo-crioc.org>

Het OIVO beschikt over de best gedocumenteerde bibliotheek inzake consumentenaangelegenheden van België. Duizenden documenten zijn er gecatalogeerd: boeken, brochures, tijdschriften, verhandelingen, herdrukken enzovoort. Alle werken moeten te plaatse worden geraadpleegd. Er staat een fotokopieerapparaat ter beschikking van de lezers. De bibliotheek is voor het publiek toegankelijk op woensdag en donderdag. Zelf publiceert het OIVO ook documenten die gekocht of ontleend kunnen worden.

OVAM
De Deckerstraat 22
2800 Mechelen

PVI
Provinciaal Veiligheidsinstituut
Dienst Publicaties
Jezusstraat 28
2000 Antwerpen
tel.: 03 203 42 00
fax.: 03 203 42 30

Relatiestudio Gent
Voskenslaan 167
9000 Gent
tel.: 09 220 70 00 of 09 220 40 00
fax: 09 220 76 25
e-mail: relatiestudio@pandora.be
<http://www.relatiestudio.be/index.htm>

Relatiestudio Gent werd zo'n 20 jaar geleden opgericht door Nand Cuvelier, filosoof en psycholoog. Gefascineerd door de tussenmenselijke omgang, probeerde hij dit te systematiseren en te verwoorden. De AXENROOS en de bejegeningsskringloop zijn hieruit gegroeid in samenwerking met het team van relatiestudio. Het is een plaats waar gedacht, maar vooral gewerkt wordt rond relatiebepaling. Elke mens is er welkom die relationeel vaardig wil zijn of worden, die bejegend en verbonden wil leven. Ze werken ervaringsgericht, in kleine groepen. De begeleiding is deskundig, de inhoud is wetenschappelijk onderbouwd.

Sinds januari 2001 is de vzw opgesplitst in 'Relatie-Studio VZW Volwassenenvorming' en 'Relatie-Studio VZW Jongeren'. Deze laatste richt zich speciaal naar leerkrachten en begeleiders van jongeren die zich willen bekwamen in het doorgeven van sociale vaardigheden.

Het Belgische Rode Kruis/Vlaamse Gemeenschap
Dienst Leergangen
Vleurgatsesteenweg 98
1050 Brussel
tel.: 02 645 44 11
fax.: 02 646 04 41
<http://www.redcross.be>

Vormingsinstituut Rode Kruis – Vlaanderen:

Aan de bevolking wordt vorming aangeboden over volgende thema's: EHBO, preventie van ongevallen in de privé-sfeer en internationaal humanitair recht. Daarnaast is er ook een aanbod naar Rodekruisvrijwilligers.

VAD

Vereniging voor Alcohol en andere Drugproblemen

Edmond Tollenaerestraat 15

1020 Brussel

tel.: 02 423 03 33

fax. 02 423 03 33

e-mail: vad@vad.be

VAD overkoepelt de meeste instellingen die zich in Vlaanderen bezighouden met alcohol- en drugsproblemen. Het coördineert alle studie, preventie en hulpverlening rond drugs, medicatie en alcohol in Vlaanderen. Iedereen in Vlaanderen kan een rechtstreeks beroep doen op VAD via de Druglijn en het documentatiecentrum.

VCK

Vlaams Centrum voor kwaliteitszorg

<http://www.vck.be>

Site waarop men informatie vindt over o.a. eetwareninspectie en hygiënezorgsysteem, en een test in verband met hygiëne in de grootkeuken

VIBE

Vlaams Instituut voor Bio-Ecologisch Bouwen en Wonen

Statiestraat 115

2600 Berchem

tel: 03 239 74 23

fax: 03 230 91 26

e-mail: info@vibe.be

Het instituut verspreidt informatie rond gezond bouwen, duurzame technologie en ecologisch bouwen. Het VIBE verricht onderzoek, vorming, vertegenwoordiging en labelling hieromtrent.

VIG

Vlaams Instituut voor Gezondheidspromotie

G. Schildknechtstraat 9

1020 Brussel

tel: 02 422 49 49

fax 02 422 49 59

e-mail: vig@vig.be

<http://www.vig.be>

Het VIG beschikt over een gespecialiseerde bibliotheek met zowel wetenschappelijke werken als praktijkondersteunend materiaal. Deze is voor iedereen toegankelijk. Men vindt er boeken, tijdschriften, jaarverslagen, rapporten van binnen- en buitenlandse organisaties, beleidsinformatie (Vlaams, federaal en Europees), adresboeken, persknipsels, literatuurbulletins, databanken via cd-rom of internet.

e-mail: bib@vig.be

Vereniging voor het Onderwijs in de Biologie, de milieuleer en de Gezondheidseducatie

<http://www.vob-ond.be>

Vlaamse Liga tegen Kanker

Koningsstraat 217

1210 Brussel

tel.: 02 227 69 69

<http://www.tegenkanker.net>

Vlaams Spellenarchief vzw

Administratief adres:

Brugoisestraat 11

8310 Assebroek

Werk- en archiefruimte:

Oostmeers 27

8000 Brugge

tel.: 050 47 18 34

e-mail: spellenarchief@khbo.be

<http://users.pandora.be/vlaams.spellenarchief/>

De vzw Vlaams Spellenarchief is een vereniging die de wereld van het bord- en gezelschapsspel volgt en beoordeelt.

Sinds september 2000 heeft de vzw een onderkomen gevonden in de Katholieke Hogeschool Brugge-Oostende. Twee medewerkers werken er in een uniek pedagogisch samenwerkingsproject met het departement lerarenopleiding te Brugge. Daardoor is het spellenarchief nu ook (op afspraak) toegankelijk voor iedereen die het gezelschapsspel wil bestuderen.

VLAM

Vlaamse Artsen voor het Milieu vzw

Waterloostraat 2 - 2600 Antwerpen

tel.: 03 230 92 32

fax: 03 230 92 32

e-mail: vlam@sreh.be

Voor advies van artsen die de band tussen milieu en gezondheid nader onderzoeken.

VLAM

Vlaamse Dienst voor Agro-Marketing

Leuvenseplein 4

1000 Brussel

tel.: 02 501 62 35

fax: 02 501 62 05

13.2.3 Milieu

AMINAL

Administratie Milieu-, Natuur-, Land- en Waterbeheer)

Cel Natuur- en Milieueductie & Informatie

Graaf de Ferrarisgebouw, 3de verdieping

Emile Jacquainlaan 156 bus 8

1000 Brussel

e-mail: nme@lin.vlaanderen.be

CVN

Centrum voor Natuur- en Milieueducatie

tel.: 03 226 02 91

fax: 03 233 59 79

e-mail: cvn@ping.be

Natuur- en milieueducatie is voor het CVN: een educatief proces, waarbij op planmatige wijze een proces van kennisvermeerdering, natuur- en milieubesef en gedragsverandering t.g.v. natuur en milieu op gang gebracht wordt. Nadruk op natuurbeleving en waarneming.

De Helix

Natuur- en milieueducatief centrum

Hoogvorst 2

9506 Grimminge

tel.: 054 32 04 92

fax: 054 32 04 90

De Milieuboot
Korte Nieuwstraat 12
9300 Aalst
tel.: 053 72 94 20
fax: 053 78 40 15
e-mail: de.milieuboot@pophost.eunet.be

Wil jongeren en volwassenen bewustmaken en een beter inzicht geven in de problematiek van watervervuiling en –zuivering door het organiseren van educatieve milieuboottochten, een openstelling van een documentatiecentrum en via tentoonstellingen en animatie.

Dialogo vzw
Blijde Inkomststraat 109
3000 Leuven
tel.: 016 23.26.49
fax: 016 22.21.31
e-mail: de.koevoet@planetinternet.be

Tientallen groepen van consumenten komen maandelijks samen om hun huishoudens milieuvriendelijker te runnen. Bouwteams, praktische info over kleinschalige waterzuivering, regenwaterputten, composttoiletten, afvalpreventie ...

Dienst Natuur- en Mileueducatie
Provincie West-Vlaanderen
Provinciehuis Boeverbos
Koning Leopold III-laan 41
8200 Sint-Andries
tel.: 050 40 31 11
fax: 050 40 31 00

Electrabel
Regentlaan 8
1000 Brussel
tel.: 02 518 61 11
fax: 02 518 64 00

FELNET
Flanders Environmental Library Network
<http://www.felnet.org>

Deze site is de grootste virtuele milieubibliotheek in Vlaanderen. Je kan er gratis grasduinen in meer dan 100 000 referenties.

Felnet is een samenwerkingsverband van de belangrijkste milieudocumentatiecentra in Vlaanderen: Aminimal, BBL, EMIS/VITO, IN, IBW, vzw Langzaam verkeer, MiNa-Raad, OVAM, PIME, Stichting Leefmilieu, SERV, VLM, VMM.

Interelectra
Gouverneur Verwilghensingel 32
3500 Hasselt
tel.: 011 72 20 20
fax: 011 72 29 03
e-mail: info@interelectra.be
<http://www.interelectra.be>

Inter-Regies
Koepel van de zuivere energie-intercommunales
contactpersoon: Jacques Glorieux
Koningsstraat 55 bus 10
1000 Brussel
tel.: 02 217 81 17
fax: 02 219 20 56
e-mail: jacques.glorieux@inter-regies.be

IVEG
Antwerpsesteenweg 260
2660 Hoboken
tel.: 03 820 05 11
fax: 03 829 10 67

Natuur- en Milieueducatie De Wielewaal
tel.: 014 41 22 52
fax: 014 43 96 51

Organiseert voordrachten over natuur- en milieuthema's, natuurwandelingen, beheert natuurreservaten, neemt deel aan natuurbeschermingsactiviteiten, heeft een museum. Centrale thema's: vogels, planten en natuurbehoud.

PIME (provincie Antwerpen)
Provinciaal Instituut voor Milieu Educatie
Mechelsesteenweg 365
2500 Lier
tel.: 015 31 95 11
fax: 015 31 58 80

Project Groene School
Koning Albert II-laan 20 bus 8
1000 Brussel
tel.: 02 553 82 37
fax: 02 553 80 25
e-mail: groeneschool@vlaanderen.be
<http://www.mina.vlaanderen.be/milieueducatie/groeneschool>

Provinciaal natuurcentrum Het Groene Huis
Domein Bokrijk
3600 Genk
tel.: 011 26 54 50
fax: 011 26 54 55
e-mail: limnet@limburg.be
<http://www.limburg.be/limnet/>

Provinciaal Natuureducatief Centrum De Kaaihoeve
Provincie Oost-Vlaanderen
Oude Scheldestraat 16
9630 Mellegem (Zwalm)
tel.: 055 496 796
fax: 055 496 796
e-mail: kaaihoeve@oost-vlaanderen.be/milieu/educatie

VELT

Uitbreidingstraat 392 c

2600 Berchem

tel.: 03 281 74 75

fax: 03 281 74 76

e-mail: velt@village.uunet.be

Velt vzw is de vereniging voor Ecologische Leef- en Teeltwijze. Velt stond mee aan de wieg van de biologische landbouw in Vlaanderen. Vandaag telt Velt zo'n 14.000 leden die allemaal het tweemaandelijkse tijdschrift Seizoenen krijgen. Daarin lees je praktische tips voor ecologie in huis-, tuin- en keuken. En veel informatie over biologische producten en de wetgeving terzake. De honderd plaatselijke afdelingen van Velt organiseren lezingen, wandelingen en praktijklessen.

Verbruikersunie vzw

Hollandstraat 13

1060 Brussel

tel.: 02 542.32.11

fax: 02 542.32.50

<http://www.test-aankoop.be>

Uitgever van Test-Aankoop.

Vlaams Instituut voor Bio-Ecologisch Bouwen en Wonen (VIBE) vzw

Statiestraat 115

2600 Berchem

tel. 03 239.74.23

fax 03 230.91.26

e-mail: info@vibe.be

VMM

Vlaamse Milieumaatschappij

Alfons Van de Maelestraat 96

9320 Erembodegem

VMW

Vlaamse Maatschappij voor Watervoorziening

Belliardstraat 73

1040 Brussel

WVEM

Hoogstraat 37 – 41

8000 Brugge

tel.: 050 44 77 11

fax: 050 33 07 05

Verkeer

BBL

Bond Beter Leefmilieu Vlaanderen vzw

Twekerkenstraat 47

1000 Brussel

tel.: 02 282 17 20

fax: 02 230 53 89

e-mail: hostmaster@bblv.be

<http://www.bondbeterleefmilieu.be>

Als koepel van de Vlaamse milieu- en natuurorganisaties vormt Bond Beter Leefmilieu een ideale gids voor iedereen die op zoek is naar meer informatie omtrent het leefmilieu. De meer dan 120 bij BBL aangesloten verenigingen vormen een uniek geheel van expertise en een rijk amalgaam aan achtergronden bij allerlei vragen.

BIVV

Belgisch Instituut voor de verkeersveiligheid
Haachtsesteenweg 1405
1130 Brussel
tel.: 02 244 15 11
fax: 02 216 43 42
e-mail: info@bivv.be
<http://www.bivv.be>

BTTB

Bond van Trein- Tram- en Busgebruikers vzw
Frère Orbanlaan 570
9000 Gent
tel.: 09 223 86 12
fax: 09 233 97 29
e-mail: info@bttb.be
<http://www.bttb.be>

Fietsersbond

Hopland 37
2000 Antwerpen
tel.: 03 231 92 95
fax: 03 231 45 79
fietsersbondpi@be
<http://www.fietsersbond.be>

KOMIMO

Comité Milieu en Mobiliteit vzw
Frère Orbanlaan 570
9000 Gent
tel.: 09 223 86 12
fax: 09 233 97 29
contact@konimo.be
<http://www.konimo.be>

Langzaam Verkeer

J.P.Minckelersstraat 43
3000 Leuven
tel.: 016 23 94 65
fax: 016 29 02 10
e-mail: langzaam.verkeer@skynet.be
<http://www.langzaamverkeer.be>

Interdisciplineorganisatie in de domeinen verkeersveiligheid, verkeersleefbaarheid en mobiliteit. Actief op drie terreinen: onderzoek en beleidsvoorbereiding, planning en ontwerp, vorming en communicatie (documentatiedienst, advies, publicaties, bijscholing, enz.)

Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap
Departement Leefmilieu en Infrastructuur
Administratie Wegen en Verkeer
Graaf de Ferrarisgebouw, 5de verdieping
Koning Albert II-laan 20, bus 4
1000 Brussel
tel.: 02 553 79 07
fax: 02 553 79 05
<http://www.lin.vlaanderen.be/uitweg>

Taxistop
Onderbergen 51
9000 Gent
tel.: 09 223 23 10
<http://www.taxistop.be>

Traject
Onderbergen 511
9000 Gent
tel.: 09 225 95 83
fax: 09 224 31 44
<http://traject@taxistop.be>

De verkeerswetgeving in België vind je terug op de site van de rijkswacht:
<http://www.rijkswacht.be/rw/wegcode/welkom.htm>

Deze website bevat de volledige wettekst van het verkeersreglement (wegcode) en andere teksten. Alle artikelen (aanklikbaar) worden in de mate van het mogelijke nog eens voorzien van enkele commentaren en rechtspraak ten einde de materie wat duidelijker te maken. De exacte wettekst, zoals deze werd gepubliceerd in het Staatsblad, wordt steeds in zwarte letters weergegeven, commentaren en rechtspraak in het rood.

Via een speciaal formulier kan je steeds je problemen kwijt, vragen stellen of commentaar leveren. Andere onderwerpen op de site: technische eisen, zware overtredingen, strafbepalingen, verkeer in buitenland, test uw kennis en laatste wijzigingen en toevoegingen.

VIP
VerkeersPedagogischInstituut
Spinnerstraat 29
8800 Roeselare
tel.: 051 21 04 17
fax: 051 21 04 17
<http://www.verkeervpi.be>

Veilig Verkeer Vlaanderen
Kloosterstraat 20
3740 Bilzen
tel.: 089 41 73 50
fax: 089 49 24 22

De Vlaamse Wegentelefoon
tel.: groen nummer 0800 122 66
afdeling Antwerpen: wegen.ant@lin.vlaanderen.be
afdeling Vlaams-Brabant: wegen.vbr@lin.vlaanderen.be
afdeling Limburg: wegen.limb@lin.vlaanderen.be
afdeling Oost-Vlaanderen: wegen.ovl@lin.vlaanderen.be
afdeling West-Vlaanderen: wegen.wvl@lin.vlaanderen.be

Via de Vlaamse Wegentelefoon vraagt de administratie Wegen en Verkeer de weggebruiker zijn steentje bij te dragen om te ontdekken wat er schort aan het Vlaamse wegennet en de bestaande infrastructuur. Elke voetganger, fietser, motorrijder of automobilist kan de Wegentelefoon bellen om alle ongemakken zoals knelpunten, gebrekkige bewegwijzering, potentieel gevaarlijke situaties of mankementen aan het wegdek te melden.

Voetgangersbeweging vzw
Cath. Beersmansstraat 26
2018 Antwerpen
tel.: 03 216 20 23
e-mail: jef.foubert@antwerpen.be
<http://www.voetgangersbeweging.yucom.be>

VSV
Vlaamse Stichting Verkeerskunde
Hendrik Consciencestraat 1
2800 Mechelen
tel.: 015 44 07 11
fax: 015 44 09 98
e-mail: vsv@online.be
<http://www.verkeerskunde.be>

13.2.4 Muzisch-creatieve vorming

CANON
Cultuurcel van het departement Onderwijs
van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap
H. Consciencegebouw - verdieping 5A
K. Albert II-laan 15
1210 Brussel
tel.: 02 553 96 63
e-mail: canon@ond.vlaanderen.be

Centrum voor Amateurkunsten vzw (CVA)
Veeweydestraat 24-26
1070 Brussel
tel.: 02 555 06 00
fax: 02 555 06 10
e-mail: info@vca.be
<http://digitaalbrussel.vgc.be/webpages/users/vca/>

Om haar opdrachten te realiseren ontwikkelt het CVA een verregaande projectwerking in samenwerking met de amateurkunstensector en vele maatschappelijke organisaties en beleidsinstanties. Via kort- en langlopende projecten worden nieuwe invalshoeken voor kunstbeoefening en kunstbeleving gestimuleerd en ondersteund. Daarbij wordt niet enkel samengewerkt met de sectoren amateurkunsten en volksontwikkeling, maar ook met o.m. onderwijs en welzijn.

CVA heeft ook twee documentatiecentra (Brussel en Gent) en een uitleendienst voor licht- en podiummateriaal en een informatiecentrum.

Elinjo – Gerard Aerts
Springstraat 20
3530 Houthalen
tel.: 011 52 25 63
fax: 011 52 25 63

Danskant vzw
Ed.Robeynslaan 29A
3290 Diest
tel.: 013 32 76 13
fax : 013 32 76 13
e-mail: info@danskant.be
<http://www.danskant.be>

Gynaika
Twaalfmaandenstraat 1
2000 Antwerpen
tel.: 03 232 22 29
fax: 03 232 57 80
e-mail: info@gynaika.be
<http://www.gynaika.be>

Gynaika is een vereniging die als netwerk fungeert en een belangrijke partner is voor alles wat te maken heeft met 'vrouw en kunst'. Zij willen dat iedereen kan deelnemen aan de fascinerende wereld van kunst en cultuur. Gynaika bezit een databank met gegevens van honderden kunstenaressen en deze schat aan informatie is voor iedereen beschikbaar.

Imagica vzw
Stalingradlaan 21
1000 Brussel
tel.: 02 503 16 19
fax: 02 503 16 19
e-mail: imagica@skynet.be
<http://www.imagica.be>

Imagica stelt zich als doel de vaardigheid in het gebruik en de kritische zin ten opzichte van mediaboodschappen en de media in het algemeen te vergroten. Zij richten zich daarbij voornamelijk tot kinderen, jongeren en hun begeleiders met activiteiten en projecten in het onderwijs en de sociaal-culturele sector. Men kan een bestaande activiteit aanvragen of er samen met imagica een nieuwe uitwerken. In beide gevallen houden zij van een praktijkgerichte aanpak.

Kalos vzw
Paul Van Ostaijenlaan 85
3001 Heverlee
tel.: 016 22 53 19
fax: 016 22 53 19
e-mail: kalos.vzw@planetinternet.be

Pesten, teambuilding, participatie, groepssport, schrijfvaardigheid, luisteren en spreken, schoolvakken combineren De Griekse tragedie was en is een forum voor vraagstelling en zelfreflectie. In klas- en schoolverband reikt het kapstokken aan voor sociale vaardigheden, leren leren, thematische projecten, internationale uitwisselingen, theaterprojecten Maar even goed voor kinderspelen, lichaamsbeheersing en onderzoek. Kalos vzw stelt programma's op maat op voor scholen, voor alle onderwijsvormen en -niveaus. De hefboom is de creativiteit van leerlingen en leerkrachten, het resultaat kan meer expressie en zelfontplooiing op school zijn.

Koninklijke Musea voor Schone Kunsten
Museumstraat 9
1000 Brussel
en
Regentschapsstraat 3
1000 Brussel.
educatieve dienst
tel.: 02 508 34 50
fax: 02 508 32 32.
e-mail: educatieve.dienst@fine-arts-museum.be
<http://www.fine-arts-museum.be>

Voor het secundair onderwijs bestaat er naast de traditionele kunsthistorische rondleiding een aanbod van interactieve oefeningen met nadruk op de formulering van persoonlijke interpretatie, de uitvoering van schetsen of de analyse van pertinente begrippen.

Koninklijk Museum voor Schone Kunsten
Afdeling Communicatie
Plaatsnijdersstraat 2
2000 Antwerpen
tel.: 03 238 78 09
fax: 03 248 08 10
<http://www.dma.be/cultuur/kmska/index.htm>
e-mail: Publiekswerking@kmska.be

Voor scholieren uit alle richtingen van het middelbare onderwijs zijn er museumlessen. Het bekijken van originele kunstwerken staat hier centraal. Een museumles bestaat uit een korte inleiding in een museumzaal en een actief bezoek. In groepjes van vier à vijf bekijken en bespreken de leerlingen enkele kunstwerken. Hun bevindingen en opmerkingen worden samen met de gehele groep en de begeleider besproken en aangevuld. Leerlingen van het technisch onderwijs en van het beroepsonderwijs kunnen een museumles volgen. Maar er is ook een speciaal programma voorzien. De onderwerpen ervan sluiten aan bij een welbepaalde beroepsopleiding. Onderwerpen: kleding en mode, gezin en familie, eten en drinken, wonen, museum en publiek.

De Kunstbank vzw
Centrum voor Hedendaagse Beeldcultuur
Afdeling Kunst- en Beeldeducatie
Vaartstraat 30
3000 Leuven
tel.: 06 23 31 23
fax: 06 23 31 23

Reizende educatieve tentoonstellingen rond hedendaagse beeldende kunst en beeldcultuur in ruimere zin. Zowel voor scholen als voor culturele centra over heel Vlaanderen, voor kinderen uit de basisschool en jongeren uit het secundair en hoger onderwijs, alle studierichtingen, niveaus en netten. Het vakoverschrijdend opzet wil de nawerking en integratie in verschillende leervakken stimuleren.

Mooss vzw
Diestsesteenweg 104
3010 Leuven
tel.: 016 25 60 22
fax: 016 25 89 94
e-mail: Mooss@skynet.be
<http://www.mooss.org>

Mooss vzw is een landelijke jeugddienst voor actieve kunsteducatie die kunstzinnige vorming aanbiedt in het jeugdwerk, in het onderwijs, in bibliotheken, in culturele centra, in musea, theaters en in eigen open cursussen. Mooss wil kinderen en jongeren de ruimte bieden om kunst te beleven op hun eigen manier. Hen de mogelijkheid bieden om hun andere kijk op een actieve en speelse manier te verwerken en hen de bagage aanreiken om zichzelf op één of andere 'kunstige' manier uit te drukken.

Museum van Hedendaagse Kunst Antwerpen - MUHKA
Leuvenstraat 32
2000 Antwerpen
tel.: 03 238 59 60
fax: 03 216 24 86
e-mail: muhka@skynet.be

Museum voor Schone Kunsten
Educatieve dienst
Citadelpark
9000 Gent
contactpersoon: Paula Dumont
tel.: 09 222 17 03 van maandag tot vrijdag van 9.30 uur tot 12.30 uur
e-mail: museum.msk@gent.be
<http://www.gent.be/gent/cultuur/musea/sk/educa>

De educatieve dienst heeft reeds jaren ervaring met het organiseren van diverse activiteiten voor museumbezoekers. Zij werkt hiervoor nauw samen met een team van freelance medewerkers (kunsthistorici, pedagogen, kunstenaars). De dienst staat ook open voor samenwerkingsprojecten met scholen, theaters en andere organisaties.

Klassieke rondleiding

Vijf eeuwen schilder- en beeldhouwkunst worden in een algemene kennismaking met de collectie tot leven geroepen. U kan echter ook kiezen voor een deelaspect: stijlperiode, thema, genre.

Actieve rondleiding

Kris kras doorheen de collectie om kunstwerken te bevragen: Wat zie ik? Hoe is het gemaakt? Waarom is het zo gemaakt? Zo komt u op een directe en actieve manier met de werken in contact.

Zelf rondleiden?

Een viertal vrijwilligers maken zelf een rondleiding voor hun klas. De voorbereiding gebeurt onder begeleiding van de educatieve dienst van het museum.

Duur voorbereiding: woensdagnamiddag

Museum voor Sierkunst en Vormgeving
educatieve dienst
Jan Breydelstraat 5
9000 Gent
tel.: 09 267 99 91
e-mail: museum.design@gent.be

Het Museum voor Sierkunst en Vormgeving probeert drie basisfuncties te vervullen: een verwervende en bewarende, een wetenschappelijke en een educatieve. We willen het publiek betrekken bij het museumgebeuren, het helpen bij het bevredigen van nieuwsgierigheid, prikkelen tot eigen activiteit en tot creativiteit. Hierbij wordt vooral thematisch gewerkt, een afdeling, een tijdperiode, een bepaalde discipline wordt toegelicht. De educatieve dienst zal u graag helpen bij de organisatie van uw bezoek aan het museum: geleide bezoeken, werkbladen, creatieve ateliers, voordrachten,...

Het Paleis
Meistraat 2
2000 Antwerpen
tel.: 03 202 83 11
fax: 03 202 83 53
e-mail: info@hetpaleis.be
<http://www.hetpaleis.be>

Het Paleis is ontstaan uit het voormalige Antwerpse stadsgezelschap Koninklijk Jeugdtheater (KJT) en maakt voorstellingen voor kinderen en jongeren van 4 tot 18 jaar. Het Paleis haalt zijn kracht uit veelheid en verscheidenheid. Daarbinnen wordt echter consequent gekozen voor voorstellingen die jonge mensen prikkelen. Het huis wil staan voor 'stekelig' theater. Theater dat zijn tong uitsteekt. Het Paleis maakt jaarlijks een tiental producties, zowel voor de kleine als de grote zaal.

Deze producties worden gespeeld als schoolvoorstelling en als vrije voorstelling.

Piazza dell' Arte
Israëlietenstraat 7
2000 Antwerpen
tel.: 03 232 68 76
fax: 03 232 57 80
e-mail: info@piazzadellarte.be

Piazza dell' Arte is een multidisciplinair educatief kunstproject. Zij werken met een reizende bussenkaravaan en brengen een smeltkroes van disciplines. De bedoeling is om (tot 150) jongeren tussen 12 en 18 jaar vanuit hun eigen leefwereld in contact te brengen met kunst en cultuur in de ruimste zin van het woord. De jongeren experimenteren vier dagen lang en het resultaat van deze zoektocht in en rond de bussen is een unieke mix van muziek, beeld, woord en beweging dat gebundeld wordt in een totaalspektakel.

Poëziecentrum
Hornstraat 11B
9000 Gent
tel.: 09 225 22 25
fax: 09 225 90 54
e-mail: info@poeziecentrum.be
<http://www.poeziecentrum.be>

Zoals nergens anders in Vlaanderen is poëzie te Gent aanwezig met een Poëziecentrum dat met een poëzewinkel, poëziekrant, een poëziefestival, literaire middagen en diverse manifestaties een voorpost inneemt op de literaire barrikaden. Het poëziecentrum organiseert ook geleide wandelingen langs de Poëzieroute: een aangename kennismaking met Poëzie in de stad Gent.

De Poëzieroute is individueel te bezoeken of in groep. Voor deze laatste werkte het Gentse Poëziecentrum drie verschillende projecten uit: voor jongeren vanaf 12 jaar, voor jongeren vanaf 14 jaar en voor volwassenen.

Provinciaal Museum voor Fotografie
Educatieve dienst
Waalse Kaai 47
2000 Antwerpen
tel.: 03 242.93.00
fax: 03 242.93.10
e-mail: info@fotografie.provant.be
<http://www.provant.be/fotomuseum/index.html>

De educatieve dienst organiseert verschillende formules van creatieve rondleidingen en museumateliers. De bedoeling van deze activiteiten is steeds de bezoekers te helpen de tentoonstelling (zowel camera als beeld) beter te begrijpen.

Naast creatieve rondleidingen waarbij de deelnemers een actieve ontdekkingstocht ondernemen in de wonderlijke geschiedenis van de fotografie heeft de educatieve dienst ook een uitgebreid programma aan workshops, zowel voor kinderen en jongeren als voor volwassenen. In dit fotoatelier komen zowel het creatieve als het technische aspect van de fotografie aan bod.

Provinciaal museum voor Moderne Kunsten - PMMK
Romestraat 11
8400 Oostende
tel.: 059 50 81 18
e-mail: pmmk.educatieve-dienst@west-vlaanderen.be
<http://www.pmmk.be/educatieve.htm#SECUNDAIR>

Rondleidingen voor het Secundair Onderwijs:

Voor scholen is er de mogelijkheid tot geleid bezoek met een gids in zowel de vaste collectie als in de gelegenheidstentoonstellingen. Educatieve boekjes, met teksten over de lopende tentoonstellingen, zijn steeds ter beschikking, om een bezoek voor te bereiden of als naverwerking.

Afspraken dienen best minimum 14 dagen op voorhand vastgelegd te worden.

Stedelijk Museum voor Actuele Kunst (S.M.A.K.)

Publiekswerking

Citadelpark

9000 Gent

tel.: 09 240 76 64

fax: 09 221 71 09

e-mail: educatievedienst.smak@gent.be

<http://www.smak.be>

duur: 2 u (1 u in elk museum)

Rondleiding met atelier. De beeldentaal die de bezoekers zich tijdens de rondleiding eigen maken, inspireert hen om zichzelf creatief uit te drukken. Naast de klassiekere media zoals verf en klei, krijgen ze ook de kans om met ready-mades, 'waardeloos' of organisch materiaal te experimenteren. De ateliers staan open voor kinderen, jongeren én volwassenen.

Spelewei vzw

Kapellekensweg 2

3010 Kessel-Lo

tel.: 016 35 05 50

fax: 016 25 43 34

e-mail: spelewei@wanadoo.be

Spelewei is een jeugdendienst gespecialiseerd in het vormen en begeleiden van spelen. Zij worden vooral gevraagd door andere jeugdorganisaties op (kader)vormingscursussen en activiteiten. Ze organiseren ook zelf crea- en spelvakanties voor kinderen. Zij werken creatieve programma's uit «op maat» van elke situatie en leeftijdsgroep.

Theater Prometheus

Sint-Pietersnieuwstraat 128

9000 Gent

tel.: 09 225 28 08

fax: 09 233 36 92

e-mail: teaterprometheus@skynet.be

<http://www.teaterprometheus.be>

Jongeren maken kennis met theater in de ruimste zin van het woord.

In één dag worden de gasten doorheen de keuken van het theater geloodst. Zelf kan men kiezen welk aspect van theater men wil leren kennen. Workshops, dans, muziek of werken naar een theaterproductie, het kan allemaal. De werking richt zich niet alleen tot scholen, maar ook tot iedereen die zin heeft om iets rond theater te doen. Er worden ook schooluitstappen of projectdagen georganiseerd: eerst kunnen de jongeren een bezoek brengen aan de historische stad Gent. Een boeiende tocht van luisteren, kijken en zoeken. Daarna gaan de jongeren zelf aan de slag. Zij maken een frisse duik in hun fantasie. Een ontdekkingstocht doorheen de verschillende eeuwen. Er zijn zowel workshops voor het kleuteronderwijs als voor het basis- of secundair onderwijs (Spring uit je Vel, De stad van Aksen, Kleur bekennen, Jong geweld in ridderstijl en Handen uit de mouwen).

De Verbeelding en Spirit

Kammerstraat 19

9000 Gent

tel.: 09 329 93 99

fax: 09 329 93 89

Ten Hove 18

8200 Brugge

tel.: 050 38 54 63

fax: 050 38 54 63

e-mail: de.verbeelding@pandora.be

<http://www.deverbeeldingenspirit.be>

Vertrekkend vanuit de leefwereld van jongeren wil 'de Verbeelding' activiteiten aanbieden naar een breder publiek toe. Op die manier willen zij in confrontatie (of samenspraak) met de kunstsector, een aantal interessante aspecten van jeugd(sub)cultuur in beeld brengen. Juist de openheid die er in jeugdcultuur bestaat, namelijk dat los staat van ras, klasse, sekse, ... maakt ze voor 'De Verbeelding' net zo interessant. Zij gaan het debat met de maatschappij aan vanuit een positieve evaluatie van jeugdcultuur. Je hoeft cultuur niet altijd ver gaan zoeken.

Vlaams Centrum voor Kinder- en Jeugdfilm

Paleizenstraat 112

1030 Brussel

tel.: 02 242 54 09

fax: 02 242 74 27

<http://www.jekino.be>

Het Vlaams Centrum voor Kinder- en Jeugdfilm en de Jekino-Films zijn zusterorganisaties. Zij bieden kant-en-klare dossiers aan bij zo'n 70-tal videofilms. Deze geven leerkrachten de kans om goed gedocumenteerd aan de bespreking van de geziene film te beginnen. Deze dossiers bestrijken alle graden van het middelbaar onderwijs.

De Warande

Educatieve dienst tentoonstellingen

Warandestraat 42

2300 Turnhout

tel.: 014 41 94 94

fax: 014 42 08 21

e-mail: tentoonstelling@warande.be

Binnen de Warande, dienst tentoonstellingen is de educatieve dienst gevestigd. Deze dienst maakt lesmateriaal bij tentoonstellingen, richt ateliers in voor kinderen en jongeren, ontwerpt speelse educatieve koffers en creëer rondreizende tentoonstellingen. Het aanbod is beschikbaar voor scholen, culturele centra en andere instellingen voor kunsteducatie.

14 Bijlagen

14.1 Vakoverschrijdende eindtermen derde graad

LEREN LEREN

De genummerde zinnen zijn de decretale eindtermen.
De kleiner gedrukte tekst werd ter verklaring toegevoegd.

Opvattingen over leren

- 1 De leerlingen kunnen communiceren over de samenhang tussen hun leeropvattingen, leermotieven en leerstijl.
- 2 De leerlingen kennen verschillende leerstijlen en zijn bereid hun leerstijl zonodig aan te passen met het oog op te bereiken doelen.
Dit houdt in:
 - zich bewust zijn van de eigen opvattingen over intelligentie, leren en leersituaties;
 - zich bewust zijn van de eigen voorkeur van leerstrategieën;
 - andere leerstrategieën kennen;
 - inzien dat men de eigen leerstijl kan veranderen;
 - zich bewust zijn van de eigen leermotieven;
 - bereid zijn om na te denken over de samenhang tussen eigen leeropvattingen, leermotieven en leerstrategieën;
 - bereid zijn de eigen leeropvattingen en leermotieven bij te sturen;
 - de leerstrategie kunnen aanpassen aan een leerdoel en een context.

Informatie verwerven en verwerken

Informatieverwerving

- 3 De leerlingen kunnen diverse informatiebronnen en -kanalen kritisch selecteren en raadplegen met het oog op te bereiken doelen.
Dit houdt in:
 - verschillende strategieën m.b.t. het zelfstandig zoeken, selecteren en ordenen van informatie kunnen aanwenden;
 - kritisch ingesteld zijn t.a.v. de aard van de informatie, de informatiebron en het informatiekanaal;
 - zoekstrategieën kunnen aanpassen overeenkomstig de informatiebron en/of het informatiekanaal;
 - bereid zijn informatie zelfstandig, actief, constructief en kritisch te verwerven.

Informatieverwerking

- 4 De leerlingen kunnen zelfstandig informatie kritisch analyseren en synthetiseren.
Dit houdt in:
 - algemene en vakspecifieke strategieën kunnen aanwenden om informatie te verwerken, rekening houdend met leerdoelen en leercontexten;
 - zelfstandig informatie kunnen analyseren;
 - hoofd- en bijzaken zelfstandig kunnen selecteren;
 - zelfstandig afzonderlijke delen tot een georganiseerd geheel kunnen structureren.
- 5 De leerlingen kunnen zinvol inoefenen, memoriseren en herhalen.
Dit houdt in:
 - de verworven informatie kunnen inpassen in reeds aanwezige kennis en kunde;
 - verbanden kunnen leggen;
 - zelfstandig praktische toepassingen en voorbeelden zoeken;
 - kritische vragen kunnen stellen bij de verkregen informatie;
 - zinvol inoefenen, memoriseren en herhalen.
- 6 De leerlingen kunnen verwerkte informatie functioneel toepassen in verschillende situaties.
Dit houdt in:

- de informatie functioneel kunnen toepassen in identieke en in andere situaties en contexten;
- bereid zijn informatie zelfstandig, actief, constructief en kritisch te verwerken.

Problemen oplossen

- 7 De leerlingen kunnen op basis van hypothesen en verwachtingen mogelijke oplossingswijzen realistisch inschatten en uitvoeren.
Dit houdt in:
- een probleem zelfstandig kunnen analyseren, herformuleren en eventueel opsplitsen in deelproblemen;
 - realistische hypothesen en verwachtingen m.b.t. een oplossing kunnen formuleren;
 - een oplossingswijze kunnen bedenken;
 - oplossingsmethoden kunnen gebruiken.
- 8 De leerlingen kunnen de gekozen oplossingswijze en de oplossing evalueren.

Onderzoek

- 9 De leerlingen kunnen een onderzoek of een practicum voorbereiden, uitvoeren en de resultaten verantwoorden.
Dit houdt in:
- zelfstandig en efficiënt gegevens kunnen verzamelen en bewerken;
 - de resultaten en conclusies kritisch verantwoorden.

Regulering van het leerproces

Cognitieve reguleringsvaardigheden

- 10 De leerlingen kunnen een realistische werk- en tijdsplanning op langere termijn maken.
- 11 De leerlingen kunnen hun leerproces sturen, beoordelen op doelgerichtheid en zonodig aanpassen.
Dit houdt in:
- voorkennis kunnen oproepen;
 - leerdoelen kunnen verduidelijken;
 - kunnen nagaan of het leerproces volgens plan verloopt;
 - zichzelf kunnen toetsen tijdens het leerproces;
 - kunnen nagaan waarom iets fout is gegaan;
 - kunnen beoordelen of de leerdoelen bereikt zijn;
 - kunnen nagaan of er voldoende doelgericht gewerkt en geleerd werd;
 - het leerproces kunnen bijsturen.
- 12 De leerlingen kunnen toekomstgerichte conclusies trekken uit leerervaringen.

Affectieve reguleringsvaardigheden

- 13 De leerlingen kunnen de oorzaak van slagen en mislukken objectief toeschrijven.
- 14 De leerlingen kunnen in hun leerproces rekening houden met het affectieve.
Dit houdt in:
- zichzelf kunnen motiveren;
 - eigen capaciteiten realistisch kunnen inschatten;
 - positieve verwachtingen kunnen opbouwen over het verloop en het resultaat van het leerproces;
 - zich kunnen concentreren;
 - constructief kunnen omgaan met emoties die het leerproces oproept.

Keuzebekwaamheid

Zelfconceptverheldering

- 15 De leerlingen kunnen communiceren over hun eigen interesses, capaciteiten en waarden.
- 16 De leerlingen kunnen een positief zelfbeeld ontwikkelen op basis van betrouwbare gegevens en daarover communiceren.
Dit houdt in:

- het zelfbeeld kunnen bijsturen op basis van eigen ervaringen en betrouwbare externe gegevens;
- de correlatie tussen zelfbeeld en leerresultaten inzien;
- bereid zijn het zelfbeeld te confronteren met het beeld dat anderen hebben.

Horizonverruiming

- 17 De leerlingen kunnen, rekening houdend met de eigen interesses, capaciteiten en waarden, een zinvol overzicht verwerven over studie- en beroepsmogelijkheden, dienstverlenende instanties met betrekking tot de arbeidsmarkt en/of de verdere studieloopbaan.
- 18 De leerlingen zijn bereid een onbevooroordeelde, roldoorbrekende en respectvolle houding aan te nemen ten aanzien van studieloopbanen en beroepen.

Keuzestrategieën

- 19 De leerlingen kunnen de verschillende fasen van een keuzeprocess doorlopen en rekening houden met de consequenties.
- Dit houdt in:
- keuzestrategieën kunnen hanteren;
 - eigen capaciteiten en belangstelling kunnen toetsen aan de eisen gesteld in de vervolgopleidingen en op de arbeidsmarkt;
 - de consequenties van de keuze voor verdere studie en/of beroepsloopbaan kunnen inschatten en verwerken.

Omgevingsinvloeden

- 20 De leerlingen kunnen omgevingsinvloeden op het keuzegedrag onderkennen en er zich tegenover positioneren.
- Dit houdt in:
- maatschappelijke en cultuurgebonden invloed op het keuzegedrag kunnen onderkennen en inschatten;
 - vooroordelen en discriminerende rolpatronen i.v.m. de studie- en/of beroepskeuze kunnen inschatten;
 - zich kunnen positioneren tegenover deze externe invloeden.

SOCIALE VAARDIGHEDEN

Streven naar het ontwikkelen van relationele veelzijdigheid

- 1 De leerlingen ontdekken de voor- en nadelen van verschillende relatievormen in verschillende contexten en maken op basis daarvan keuzes.
- 2 De leerlingen benoemen en duiden emoties, uiten deze gepast en herkennen en duiden andermans emoties.
- 3 De leerlingen kiezen bewust relatievormen, rekening houdende met contextelementen zoals de situaties en de partner.

Streven naar duidelijke communicatie

- 4 De leerlingen communiceren doelgericht, bijvoorbeeld:
 - toetsen elkaars interpretatie en stemmen die zo nodig op elkaar af;
 - brengen de eigen gevoelens en gedachten tot uiting;
 - herkennen en gaan om met vooroordelen en uitingen van ongepaste beïnvloeding (intimidatie, manipulatie, ...).
- 5 De leerlingen hebben er oog voor dat ze wensen en situaties benaderen vanuit eigen en andermans authenticiteit en expressie.

Constructief participeren aan de werking van sociale groepen

- 6 De leerlingen helpen mee aan het formuleren en realiseren van groepsdoelstellingen door bijvoorbeeld:
 - contacten te maken;
 - te overleggen en afspraken te maken;
 - taken en functies te verdelen;
 - belangen af te wegen en te bemiddelen;
 - bij te dragen aan een goed functioneren van de groep als groep.
- 7 De leerlingen kunnen het belang en de mogelijke risico's aangeven van het behoren tot formele en informele maatschappelijke netwerken en kunnen de voordelen ervan gebruiken.
- 8 De leerlingen streven naar een evenwicht tussen eigen wensen, verlangens en belevingen, en het groepsbelang.
- 9 De leerlingen kunnen omgaan met hiërarchie, macht en regelgeving.
- 10 De leerlingen engageren zich om een eigen verantwoordelijkheid op te nemen.

Conflicthantering en overleg

- 11 De leerlingen hebben inzicht in de potentieel constructieve rol van conflicten.
- 12 De leerlingen zien het belang in van gevoelens en lichaamstaal bij het benaderen van conflicten.
- 13 De leerlingen hanteren conflicten door de eigen belangen te behartigen zonder hierbij de belangen, motivaties en emoties uit het oog te verliezen.
- 14 De leerlingen zijn bij conflicten bereid naar anderen te luisteren, hen de kans te geven zich uit te drukken, hen te respecteren, hun emotionele grenzen te respecteren, te overleggen.

OPVOEDEN TOT BURGERZIN

Democratische raden en parlementen

- 1 De leerlingen kunnen de feitelijke werking van de parlementaire besluitvorming beschrijven.
- 2 De leerlingen kunnen de rol aangeven van fracties en commissies in de werking van raden (zoals gemeente- en provincieraden) en parlementen.
- 3 De leerlingen kunnen parlementen en raden (zoals gemeente- en provincieraden) situeren als belangrijke actoren in het vormgeven van de samenleving.
- 4 De leerlingen kunnen verschillende standpunten in parlementaire debatten van elkaar onderscheiden en met elkaar vergelijken.
- 5 De leerlingen kunnen voorbeelden geven van politieke beslissingen (b.v. onderwijs, jeugdbeleid) die hun leven rechtstreeks beïnvloeden.
- 6 De leerlingen kunnen beslissingen van een raad (zoals een gemeente- en een provincieraad) of parlement kritisch evalueren door ze te toetsen aan relevante informatie, de eigen opvatting en andere opvattingen.
- 7 De leerlingen aanvaarden beslissingen die volgens parlementaire procedures zijn genomen.
- 8 De leerlingen brengen waardering op voor de functie en de taken van leden van raden (zoals gemeente- en provincieraden) en parlementen.

Maatschappelijke dienstverlening

- 9 De leerlingen kunnen informatie verzamelen over de maatschappelijke opdracht, het aanbod en de werking van maatschappelijke diensten en instellingen en van specifieke hulp- en informatiediensten voor jongeren.
- 10 De leerlingen kunnen hun eigen wensen of behoeften omzetten in hulp- en informatievragen.
- 11 De leerlingen kunnen aangeven hoe zij op deze diensten of instellingen een beroep kunnen doen en waar ze met eventuele klachten, meldingen of aanbevelingen terecht kunnen (o.m. ombudsdienst).
- 12 De leerlingen durven een beroep te doen op maatschappelijke diensten of instellingen.

Wereldburgerschap

- 13 De leerlingen kunnen de rol van internationale instellingen illustreren.
- 14 De leerlingen kunnen met enkele voorbeelden aantonen dat de mondiale dimensie in onze samenleving steeds explicieter wordt op o.m. politiek, economisch en cultureel vlak en dat deze evolutie voordelen biedt maar ook problemen en conflicten oplevert.
- 15 De leerlingen kunnen de complexiteit van internationale samenwerking toelichten aan de hand van de concepten onderlinge afhankelijkheid, beelden en beeldvorming, sociale rechtvaardigheid, conflict en conflicthantering, verandering en toekomst.
- 16 De leerlingen kunnen aangeven dat er verschillende opvattingen zijn over welvaart en over de herverdeling van deze welvaart.
- 17 De leerlingen zijn gevoelig voor het belang van persoonlijke inzet voor de verbetering van het welzijn en de welvaart in de wereld.

GEZONDHEIDSEUCATIE

Leefstijl en levenskwaliteit

- 1 De leerlingen nemen een kritische houding aan tegenover hun voedingspatroon en zijn bereid het aan te passen, rekening houdend met criteria voor een evenwichtige voeding binnen diverse voedingssystemen.
- 2 De leerlingen benoemen risicofactoren voor eetstoornissen en de gevolgen daarvan.
- 3 De leerlingen kunnen anderen in nood helpen door het toepassen van eerste hulp en cardiopulmonaire resuscitatie (CPR).
- 4 De leerlingen bespreken opvattingen over medische, psychische en sociale aspecten van gezinsplanning, zwangerschap en zwangerschapsonderbreking.
- 5 De leerlingen besteden aandacht aan maatschappelijke fenomenen zoals echtscheiding, éénoudergezinnen, zelfmoord, prostitutie, misbruik van genot- en geneesmiddelen, delinquent gedrag en verspreiding van aids.
- 6 De leerlingen gaan gepast om met vreugde, verlies en rouw, en leren uit hun ervaringen.
- 7 De leerlingen verwerven inzicht in de structuren en het beleid die de gezondheids- en welzijnszorg ondersteunen.
- 8 De leerlingen participeren aan het gezondheids- en veiligheidsbeleid op school en in hun omgeving.

Zorgethiek

- 9 De leerlingen dragen zorg voor zichzelf en voor anderen rekening houdende met thema's zoals jeugdbeleid, ouderdom, sociale achterstelling en handicaps.
- 10 De leerlingen tonen respect voor zichzelf en anderen zoals personen met andere geaardheid, uit andere etnische groepen, uit andere culturen en met andere denkwijzen en overtuigingen.
- 11 De leerlingen herkennen bij zichzelf en anderen signalen van diverse vormen van partner- en sociale druk, fanatisme, discriminatie en onverdraagzaamheid en reageren daar passend en tijdig op.

MILIEUEDUCATIE

Natuur- en milieubeleid

- 1 De leerlingen kunnen beschikbare communicatiekanalen en milieueducatieve netwerken aanwenden bij milieu-initiatieven en -projecten.
- 2 De leerlingen kunnen het normverleggend en grensoverschrijdende karakter van milieuvervuiling bij productie en verbruik illustreren.
- 3 De leerlingen zijn bereid de milieuwetgeving toe te passen.
- 4 De leerlingen hebben bij het kopen van goederen en verbruiken van diensten oog voor nieuwe milieuvriendelijke alternatieven of kleinschalige initiatieven in het kader van een duurzame ontwikkeling.
- 5 De leerlingen zijn bereid actief deel te nemen aan het maatschappelijk debat over natuur- en milieubeleid.
- 6 De leerlingen zijn bereid ethische normen te hanteren ten opzichte van scenario's van bijvoorbeeld economische groei, welvaartsontwikkeling, demografische evolutie en biotechnologische ontwikkelingen op mondiaal vlak.

Verkeer en mobiliteit in ruimtelijk beleid

- 7 De leerlingen kunnen de voor- en nadelen van verschillende vervoerswijzen voor transport van personen, goederen en diensten afwegen op basis van verschillende criteria en een bepaalde keuze motiveren.
- 8 De leerlingen kunnen meewerken aan het opstellen en uitvoeren van een schoolvervoersplan en verdedigen hun eigen standpunt hierin.
- 9 De leerlingen kunnen een gedragspatroon ontwikkelen waarbij individuele gemotoriseerde verplaatsingen beperkt worden en milieubewust gekozen wordt voor een passende vervoerwijze.
- 10 De leerlingen kunnen individueel of in groep standpunten innemen t.a.v. een probleem van ruimtelijke inrichting of landschapsbeheer en nemen kennis van het overheidsbeleid ter zake.
- 11 De leerlingen zijn bereid om via een constructieve inbreng invloed uit te oefenen op beslissingen, maatregelen of voorstellen die een weerslag kunnen hebben op mobiliteit, verkeer en ruimtegebruik.
- 12 De leerlingen verwerven de kennis die moet volstaan als voorbereiding op het theoretisch rijexamen categorie B.

MUZISCH-CREATIEVE VORMING

- 1 De leerlingen staan open voor diverse muzisch-creatieve uitingen, zoals dans, design, muziek, architectuur, ...
- 2 De leerlingen ervaren muzisch-creatieve uitingen als een verrijkende inspiratie om te functioneren in de eigen leefwereld en om zich te kunnen inleven in die van anderen.
- 3 De leerlingen kunnen bij eigen muzisch-creatieve uitingen waarden en gevoelens betrekken, er vorm aan geven en dit als verrijkend ervaren.
- 4 De leerlingen zien in dat ten gevolge van nieuwe technieken en materialen de kunsten, de techniek en de wetenschappen meer en meer integreren.

14.2 Instructiekaarten

Instructiekaart beoordelingscriteria voor tekstmateriaal

INSTRUCTIEKAART
<i>Criteria om een tekst kritisch te beoordelen</i>
<p><i>Wie is de auteur?</i></p> <ul style="list-style-type: none">- een persoon- een organisatie- een commercieel bedrijf- onbekend
<p><i>In welke mate is de auteur geloofwaardig t.a.v. het onderwerp?</i></p> <ul style="list-style-type: none">- waarom wel?- waarom niet?
<p><i>Wat is het doel van de auteur?</i></p> <ul style="list-style-type: none">- informatie geven- overtuigen- verkopen- ontspannen- niet duidelijk
<p><i>Vind ik een andere bron waarin de gevonden informatie bevestigd wordt?</i></p> <ul style="list-style-type: none">- indien ja: ook bij deze bronnen de eerste drie vragen beantwoorden- indien nee: verder zoeken ! (denk ook aan andere bronnen: encyclopedieën, boeken, schoolhandboeken, internet, kranten, ...)

Instructiekaart leesvaardigheid

INSTRUCTIEKAART LEZEN

deel 1: vóór het lezen

Oriënteren

Algemeen

- Wat is het doel van de auteur van de tekst: informeren, overtuigen, gevoelens beïnvloeden, aansporen, ontspannen, beoordelen?
- Op welk publiek is de tekst gericht?
- Wie is de auteur?

Terugkijken

- Heb ik eerder zo'n tekst gelezen?
- Welke moeilijkheden heb ik ondervonden?
- Welke fouten heb ik toen gemaakt?

Vooruitzien

- Waarom moet ik deze tekst lezen?

Voorbereiden: verkennend lezen (skimmen)

Om de inhoud van de tekst te verkennen

- Lees de titels en tussenkopjes.
- Bekijk de illustraties en onderschriften.
- Bij langere teksten: lees de flaptekst en bekijk de inhoudstafel.

Beantwoord daarna de volgende vragen

- Waarover gaat deze tekst?
- Wat weet en vind ik zelf al over dit onderwerp?
Wat zou ik er meer over willen weten?
- Wat verwacht ik van de tekst?

INSTRUCTIEKAART LEZEN

deel 2: tijdens het lezen

Uitvoeren

Genietend lezen

Je leest een tekst op eigen tempo en voor je eigen plezier.
Achteraf wordt alleen gevraagd of je het boeiend of leuk vond, ...

Zoekend lezen of selecterend lezen (scannen)

Je leest nauwkeurig dat tekstgedeelte dat een antwoord op de vraag bevat.

Intensief lezen

- Op het niveau van de hele tekst: je zoekt de inleiding, het slot.
- Op het niveau van de alinea: in de alinea duid je de kernzin aan.
- Op het niveau van de zin: je zoekt 'verbindingswoorden' en 'verwijswoorden' om het geheel beter te begrijpen.

INSTRUCTIEKAART LEZEN

deel 3: na het lezen

Reflecteren

Terugkijken

- *Heb ik de boodschap begrepen?*
- *Zijn de vragen die ik had, beantwoord?*
- *Heb ik nog vragen over de tekst, zijn er nog dingen die ik niet begrijp?*
- *Begrijp ik het doel van dit soort teksten?*
- *Begrijp ik de bedoeling van de schrijver?*

Vooruitzien

- *Op welke punten is mijn aanpak succesvol gebleken?*
- *Op welke punten moet ik mijn aanpak verbeteren?*

Instructiekaart luistervaardigheid

INSTRUCTIEKAART LUISTEREN

deel 1: vóór het luisteren

Oriënteren

Algemeen

- *Wat is het doel van de spreker: informeren, overtuigen, gevoelens beïnvloeden, aansporen, ontspannen, beoordelen?*
- *Voor welk publiek is de tekst bestemd?*
- *Wie is de spreker? (Welk taalgebruik kun je verwachten: formeel, informeel, ...)*

Terugkijken

- *Heb ik eerder zo'n luisteroefening gehad?*
- *Welke moeilijkheden heb ik ondervonden?*
- *Welke fouten heb ik toen gemaakt?*

Vooruitzien

- *Wat moet ik met deze luistertekst doen?*

Voorbereiden

- *Wat weet ik al over het onderwerp?*
- *Wat zou ik willen weten over het onderwerp?*

INSTRUCTIEKAART LUISTEREN

deel 2: tijdens het luisteren

Uitvoeren

Genietend luisteren

Je luistert naar een verhaal, een liedje, een gedicht, ...

Achteraf wordt alleen gevraagd of je het boeiend of leuk vond, of je het mooi of lelijk vond, ...

Selecterend luisteren

Je noteert alle informatie waarnaar je op zoek bent,

bv.: antwoorden op vooraf gestelde vragen.

Op basis van die informatie noteer je de hoofdgedachte, onderscheid je hoofdpunten en details.

INSTRUCTIEKAART LUISTEREN

deel 3: na het luisteren

Reflecteren

Terugkijken

- *Heb ik de boodschap begrepen?*
- *Zijn de vragen die ik had, beantwoord?*
- *Heb ik nog vragen over de tekst, zijn er nog dingen die ik niet begrijp?*
- *Begrijp ik het doel van de uiteenzetting?*
- *Begrijp ik de bedoeling van de spreker?*
- *Heb ik problemen ervaren?*

Vooruitzien

- *Op welke punten is mijn aanpak succesvol gebleken?*
- *Op welke punten moet ik mijn aanpak verbeteren?*

Colofon

Dit leerplan werd ontwikkeld door de leerplancommissie Toegepaste beeldende kunst 3de graad KSO van OVSG met medewerking van vertegenwoordigers van de inrichtende machten Aalst, Brugge en Gent.

**Dit leerplan werd gedeponereerd als
D/2003/7634/038**